

วิทยานิพนธ์

การประเมินชุมชนเพื่อการจัดการทรัพยากรป่าไม้อย่างมีส่วนร่วม
กรณีศึกษา: บ้านห้วยตึ่ม อำเภอบ้านหลวง จังหวัดน่าน

COMMUNITY ASSESSMENT FOR PARTICIPATORY
FOREST RESOURCES MANAGEMENT CASE STUDY:
HUI TUM VILLAGE, BAN LUANG DISTRICT,
NAN PROVINCE

นายภาณุวัตร ศรีพรหม

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

พ.ศ. 2550

ใบรับรองวิทยานิพนธ์

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

วิทยาศาสตร์มหาบัณฑิต (การใช้ที่ดินและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน)

ปริญญา

การใช้ที่ดินและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน โครงการสหวิทยาการระดับบัณฑิตศึกษา

สาขา

ภาควิชา

เรื่อง การประเมินชุมชนเพื่อการจัดการทรัพยากรป่าไม้อย่างมีส่วนร่วม กรณีศึกษา:
บ้านห้วยตึ่ม อำเภอบ้านหลวง จังหวัดน่าน

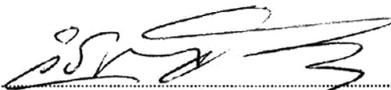
Community Assessment for Participatory Forest Resources Management Case Study:

Huai Tum Village, Ban Luang District, Nan Province

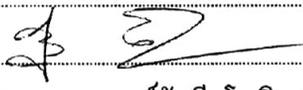
นายผู้วิจัย นายภาณุวัตร ศรีพรหม

ได้พิจารณาเห็นชอบโดย

ประธานกรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์วิพักตร์ จินตนา, Ph.D.)

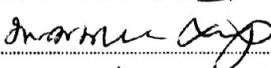
กรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์รัชณี โพธิ์แทน, M.S.)

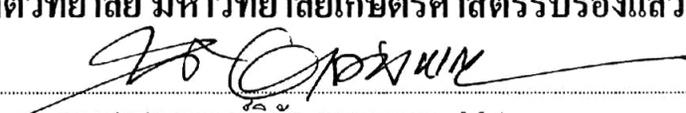
กรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์โสวัตรี ณ ถลาง, Ph.D.)

ประธานสาขาวิชา

(รองศาสตราจารย์พรรณนภา ศักดิ์สูง, Ph.D.)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์รับรองแล้ว

(รองศาสตราจารย์วินัย อัจฉกหาญ, M.A.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

วันที่ 16 เดือน พ.ค. พ.ศ. 50

วิทยานิพนธ์

เรื่อง

การประเมินชุมชนเพื่อการจัดการทรัพยากรป่าไม้อย่างมีส่วนร่วม
กรณีศึกษา: บ้านห้วยต้ม อำเภอบ้านหลวง จังหวัดน่าน

Community Assessment for Participatory Forest Resources Management
Case Study: Huai Tum Village, Ban Luang District, Nan Province

โดย

นายภาณุวัตร ศรีพรหม

เสนอ

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
เพื่อความสมบูรณ์แห่งปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต (การใช้ที่ดินและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน)

พ.ศ. 2550

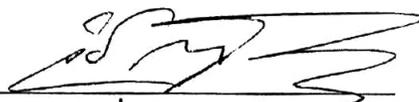
ภาณุวัตร ศรพรหม 2550: การประเมินชุมชนเพื่อการจัดการทรัพยากรป่าไม้อย่างมีส่วนร่วม กรณีศึกษา: บ้านห้วยต้ม อำเภอบ้านหลวง จังหวัดน่าน ปรินญาวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัย (การใช้ที่ดินและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน) สาขาการใช้ที่ดิน และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน โครงการสหวิทยาการระดับบัณฑิตศึกษา ประชานกรรมการที่ปรึกษา: ผู้ช่วยศาสตราจารย์พิภักดิ์ จินตนา, Ph.D. 102 หน้า

การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์เพื่อประเมินสภาพทางเศรษฐกิจ สังคม การใช้ที่ดิน การใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนบ้านห้วยต้ม อำเภอบ้านหลวง จังหวัดน่าน โดยวิธีการประเมินชุมชนอย่างมีส่วนร่วม (participatory rural appraisal: PRA) ศึกษาสถานภาพของทรัพยากรป่าไม้ โดยการเดินสำรวจป่าร่วมกับการวางแผนผังตัวอย่าง และศึกษาแนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้ โดยจัดประชุมระดมความคิดเห็นของชุมชน วิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้ค่าสถิติอย่างง่าย ได้แก่ ค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย และพรรณนาประกอบตารางและแผนภูมิภาพ วิเคราะห์ทรัพยากรป่าไม้โดยหาค่าดัชนี ความสำคัญของพันธุ์ไม้ (importance value index: IVI) และวิเคราะห์ข้อมูลการจัดการทรัพยากรป่าไม้จากข้อเสนอของชุมชนประกอบแนวทางการจัดการ ระเบียบ และข้อกฎหมายของภาครัฐ ใช้ระยะเวลา ในการศึกษาตั้งแต่เดือนเมษายน 2548 ถึงเดือนมีนาคม 2549

จากการสัมภาษณ์หัวหน้าครัวเรือนของราษฎรบ้านห้วยต้ม ซึ่งเป็นชาวไทยพื้นราบภาคเหนือ จำนวน 50 ครัวเรือน พบว่า ร้อยละ 90 มีอาชีพหลักทำการเกษตร พืชเศรษฐกิจที่สำคัญคือ ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ การใช้ที่ดินส่วนใหญ่ร้อยละ 93 เป็นที่พื้นที่เกษตรอยู่ในเขตปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม ชาวบ้านมีการเก็บหาของป่าเพื่อบริโภคในครัวเรือนคิดเป็นร้อยละ 90 ชนิด ของป่าที่สำคัญ ได้แก่ เห็ด หน่อไม้ หวาย ตาว ปลีกล้วยป่า หนอนไม้ไผ่ น้ำผึ้ง และผักป่า สถานที่เก็บหาสภาพเป็นป่าเต็งรัง ป่าเบญจพรรณรุ่นสอง และป่าชนิดอื่น ๆ ซึ่งเป็นพื้นที่ป่าเพื่อการอนุรักษ์ ส่วนแนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้นั้น ชุมชนต้องการจัดการในรูปแบบของป่าชุมชนตามหลักการอนุรักษ์ โดยครอบคลุมด้านการใช้ประโยชน์ การป้องกันรักษาป่า และการฟื้นฟูป่า นอกจากนี้ ชุมชนยังแสดงถึงศักยภาพในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ โดยเห็นได้จาก (1) การแสดงสิทธิ การเป็นเจ้าของ โดยการรวมกลุ่มป้องกันรักษาป่าต้นน้ำ (2) ความต้องการมีส่วนร่วมในการฟื้นฟูป่า และ (3) การมีภูมิปัญญาในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้

ลายมือชื่อนิสิต

ลายมือชื่อประธานกรรมการ

Panuwat Sormpom 2007: Community Assessment for Participatory Forest Resources Management Case Study: Huai Tum Village, Ban Luang District, Nan Province. Master of Science (Sustainable Land Use and Natural Resource Management), Major Field: Sustainable Land Use and Natural Resource Management. Interdisciplinary Graduate Program. Thesis Advisor: Assistant Professor Vipak Jintana, Ph.D. 102 pages.

Community assessment for the participatory forest resources management was conducted from April 2005 to March 2006. Huai Tum village, Ban Luang district, Nan province was selected to be the study area. Participatory rural appraisal (PRA), was applied to study socio-economics, land use, forest dependency and forest management of the community. Forest inventory was conducted using the plotless method. Arithmetic means, percentages and important value index were calculated statistically.

The results from interviewing all 50 households revealed that 90% were agrarians. Maize was the main cash crop. Most of cultivated land (93%) was in the land reform for agriculture. Ninety percent of the village households depended on forest resources. Various kinds of non-timber forest products (NTFPs) were collected. They were such as mushroom, bamboo shoot, rattan shoot, fruit of *Arenga pinnata*, wild banana, *Amphisa* sp., honey and wild vegetable. Sources of these NTFPs were the dry dipterocarp, the secondary mixed deciduous and other types of forest within the conservation zone. The villagers expressed their demand in a community forest. Regarding the forest conservation they realized that the management guideline should cover protection, restoration and utilization of the forests. The village potential in the forest management could be perceived from (1) their performance in right for watershed protection, (2) their participation demand in forest restoration, and (3) their indigenous knowledge in forest resources utilization.

Student's signature

Thesis Advisor's signature

กิตติกรรมประกาศ

ข้าพเจ้าขอกราบขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วิพัทธ์ จินตนา ประธานกรรมการ
ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ สำหรับการให้คำแนะนำในการดำเนินการวิจัยทุกขั้นตอนด้วยความเมตตา
มาโดยตลอด ผู้ช่วยศาสตราจารย์ รัชณี โพธิ์แทน กรรมการที่ปรึกษาวิชาเอก ผู้ช่วยศาสตราจารย์
ดร.โสวัตรี ณ ถลาง กรรมการที่ปรึกษาวิชาการ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.มณฑล จำริญญฤกษ์
ผู้แทนบัณฑิตวิทยาลัย ที่ได้ให้ความรู้ ข้อเสนอแนะ และคำแนะนำจนทำให้วิทยานิพนธ์เป็น
รูปเล่มที่สมบูรณ์

ขอขอบคุณผู้นำชุมชนและชาวบ้านห้วยต้ม ตำบลบ้านพี อำเภอบ้านหลวง จังหวัดน่าน
ทุกท่าน ที่ได้ให้ข้อมูล คำแนะนำ และอำนวยความสะดวกในการเก็บข้อมูล

ประโยชน์ใดๆ ที่พึงบังเกิดจากวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ข้าพเจ้าขอมอบแก่คุณพ่อ คุณแม่
ครอบครัวของข้าพเจ้า และผู้ที่คอยช่วยเหลือที่คอยเป็นกำลังใจและทำให้ทุกอย่างสำเร็จลุล่วง
ไปได้ด้วยดี ขอกราบขอบพระคุณไว้ ณ โอกาสนี้

ภาณุวัตร ศรพรหม

เมษายน 2550

สารบัญ

	หน้า
สารบัญ	(1)
สารบัญตาราง	(2)
สารบัญภาพ	(4)
คำนำ	1
วัตถุประสงค์ของการวิจัย	3
การตรวจเอกสาร	5
อุปกรณ์และวิธีการ	24
อุปกรณ์	24
วิธีการ	24
ผลการวิจัยและวิจารณ์	31
ส่วนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปของชุมชน	31
ส่วนที่ 2 สภาพทางเศรษฐกิจ สังคม การใช้ที่ดินและการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้	37
ส่วนที่ 3 สภาพของทรัพยากรป่าไม้ในบริเวณที่ชุมชนมีการใช้ประโยชน์	62
ส่วนที่ 4 แนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนบ้านห้วยคิม	67
สรุปและข้อเสนอแนะ	74
สรุป	74
ข้อเสนอแนะ	75
เอกสารและสิ่งอ้างอิง	77
ภาคผนวก	84
ภาคผนวก ก รายชื่อชาวบ้านผู้เข้าร่วมประชุมการแสดงความคิดเห็น เพื่อหาแนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้	85
ภาคผนวก ข แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้างผู้ให้ข้อมูลหลัก	87
ภาคผนวก ค แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้างครัวเรือนเกษตรกรทั่วไป	90
ภาคผนวก ง แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้างกลุ่มผู้เก็บหาของป่า	93

สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
1	ลำดับเหตุการณ์ที่สำคัญในชุมชน	32
2	ข้อมูลทั่วไปของครัวเรือนบ้านห้วยติ่มจำแนกตามจำนวนสมาชิกและแรงงาน	37
3	ครัวเรือนเกษตรกรที่บ้านห้วยติ่ม ปี 2548 จำแนกตามการประกอบอาชีพ และชนิดพืชที่ปลูก	43
4	ปฏิทินการเพาะปลูกพืชของเกษตรกรที่บ้านห้วยติ่ม	44
5	การประกอบอาชีพเสริมของครัวเรือนบ้านห้วยติ่ม ปี 2548 จำแนกตาม ชนิดพืชที่ปลูก	45
6	รายได้ต่อปีของครัวเรือนบ้านห้วยติ่ม ปี 2548	46
7	รายได้ของครัวเรือนบ้านห้วยติ่ม ปี 2548 จำแนกตามรายได้ที่เป็นตัวเงิน และไม่เป็นตัวเงิน	46
8	การใช้ที่ดินของเกษตรกรที่บ้านห้วยติ่มจำแนกตามรูปแบบและขนาดพื้นที่	48
9	การถือครองที่ดินของครัวเรือนเกษตรกรที่บ้านห้วยติ่ม ปี 2548	52
10	การเก็บหาของป่าของครัวเรือนบ้านห้วยติ่มและวัตถุประสงค์ในการเก็บหา ปี 2548	54
11	การเก็บหาของป่าของครัวเรือนบ้านห้วยติ่ม ปี 2548 จำแนกตามชนิด จำนวนครัวเรือน ปริมาณการเก็บหา และปริมาณการใช้ประโยชน์	56
12	มูลค่าของป่าที่เก็บหาในครัวเรือนบ้านห้วยติ่ม ปี 2548	57
13	ลักษณะสังคมพืชป่าเต็งรังบริเวณที่ชาวบ้านเข้าไปเก็บหาของป่า	63
14	ลักษณะสังคมพืชป่าเบญจพรรณบริเวณที่ชาวบ้านเข้าไปเก็บหาของป่า	64
15	ชนิดไม้ไฟที่พบในแปลงสำรวจจำแนกเป็นจำนวนกอและจำนวนลำ	66
16	แนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนบ้านห้วยติ่ม	71

สารบัญตาราง (ต่อ)

ตารางผนวกที่		หน้า
ง1	ประเพณีและวัฒนธรรมที่สำคัญของหมู่บ้านห้วยติ่มตามเทศกาล	95
ง2	การจัดลำดับความสำคัญให้กับกลุ่มที่จัดตั้งในชุมชนบ้านห้วยติ่ม	96
ง3	ชนิดของเห็ดและช่วงเวลาการเก็บหาเห็ดของชุมชนบ้านห้วยติ่ม	97
ง4	ชนิดของหน่อไม้และช่วงเวลาการเก็บหาหน่อไม้ของชุมชนบ้านห้วยติ่ม	98
ง5	ของป่าอื่น ๆ และช่วงเวลาการเก็บหาหน่อไม้ของชุมชนบ้านห้วยติ่ม	98

สารบัญภาพ

ภาพที่		หน้า
1	กรอบแนวคิดการวิจัย	23
2	แผนที่การตั้งบ้านเรือนของชุมชนบ้านห้วยติ่ม	35
3	แผนที่แสดงการใช้ที่ดินของชุมชนบ้านห้วยติ่ม ปี 2548	50
4	ภาพถ่ายดาวเทียมการใช้ที่ดินของชุมชนบ้านห้วยติ่ม ปี 2548	51
5	เส้นทางการเดินเก็บหาของป่าของชาวบ้านห้วยติ่ม	59
6	ปัญหาและสาเหตุเกี่ยวกับทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนบ้านห้วยติ่ม	69
ภาพผนวกที่		
ง1	ตำแหน่งแปลงตัวอย่างสถานภาพทรัพยากรป่าไม้บริเวณที่ชาวบ้านห้วยติ่ม ใช้ประโยชน์	99
ง2	สภาพป่าบริเวณที่ชาวบ้านห้วยติ่มมีการใช้ประโยชน์	100
ง3	ของป่าบางชนิดที่พบในบริเวณพื้นที่ป่าที่ชาวบ้านห้วยติ่ม มีการใช้ประโยชน์	101
ง4	การศึกษาข้อมูลร่วมกับชาวบ้านห้วยติ่ม	102

การประเมินชุมชนเพื่อการจัดการทรัพยากรป่าไม้อย่างมีส่วนร่วม

กรณีศึกษา: บ้านห้วยติ่ม อำเภอบ้านหลวง จังหวัดน่าน

Community Assessment for Participatory Forest Resources Management

Case Study: Huai Tum Village, Ban Luang District, Nan Province

คำนำ

ป่าไม้จัดเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มีความสำคัญและมีคุณค่าต่อการดำรงชีวิตของสรรพสิ่งต่าง ๆ ในโลก ดังคำกล่าวที่ว่า “มีป่า มีน้ำ มีชีวิต” ระบบธรรมชาติที่มีทั้งป่าไม้ พืชพรรณ สัตว์ป่า ตลอดจนสิ่งมีชีวิตต่าง ๆ ในพื้นที่ใดที่มีความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรป่าไม้ พื้นที่นั้นย่อมแสดงถึงความสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติอื่น ๆ เช่น ดิน น้ำ แร่ธาตุ สัตว์ป่า จนเกิดความหลากหลายทางชีวภาพ เกิดความสมดุลของระบบนิเวศ ช่วยเกื้อกูลแก่มนุษย์ทั้งด้านเศรษฐกิจและสังคม เช่น ผลิตผลป่าไม้ใช้เป็นสินค้าสร้างรายได้ ป่าไม้ช่วยสร้างขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรม ความเชื่อ ภูมิปัญญา และวิถีชีวิตของกลุ่มคนที่อาศัยอยู่กับป่า และที่สำคัญต่อการดำรงชีวิตประจำวันของมนุษย์ คือ ป่าไม้ให้อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค ประโยชน์ด้านสิ่งแวดล้อม ป่าไม้ให้น้ำที่สะอาด อากาศที่บริสุทธิ์ ให้ความเป็นธรรมชาติที่สวยงาม เป็นสถานที่ท่องเที่ยวและพักผ่อน

ปัจจุบันมนุษย์ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้มากเกินไปจนเกิดความจำเป็นและไม่เหมาะสม ทำให้ทรัพยากรป่าไม้ลดน้อยและเสื่อมโทรมลงอย่างรวดเร็ว จนเกินขอบเขตที่ธรรมชาติจะรองรับได้ จากการนำภาพถ่ายดาวเทียม LANDSAT-5 มาตราส่วน 1: 50,000 ด้วยระบบ Digital และ Visual Interpretation มาสำรวจหาเนื้อที่ป่าไม้ของประเทศไทย ปี พ.ศ. 2547 ปรากฏว่ามีเนื้อที่ป่าเหลืออยู่ 104,807,371 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 32.68 ของเนื้อที่ประเทศ (สำนักฟื้นฟูและพัฒนาพื้นที่ป่าอนุรักษ์ กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช, 2547)

ในขณะที่ทรัพยากรป่าไม้นับวันจะเสื่อมโทรมและหมดไป แต่ความต้องการใช้ประโยชน์ของมนุษย์กลับมีมากขึ้น ตามวิวัฒนาการของระบบเศรษฐกิจและการปรับตัวของสังคมมนุษย์ ความเสื่อมโทรมและลดลงของทรัพยากรป่าไม้ที่เกิดขึ้นได้ส่งผลต่อความสมดุลของระบบนิเวศ ความหลากหลายทางชีวภาพ ทรัพยากรธรรมชาติอื่น ๆ และสิ่งแวดล้อม สาเหตุมาจากการเพิ่มขึ้น

ของจำนวนประชากรทำให้มีความต้องการใช้ทรัพยากรป่าไม้มากขึ้น การขยายที่ทำกินของเกษตรกร การทำไร่หมุนเวียนของชาวเขา การบุกรุกที่ดินของนายทุน ตลอดจนปัญหาไฟป่าที่เกิดจากฝีมือมนุษย์ สาเหตุดังกล่าวภาครัฐพยายามเข้าไปแก้ไขแต่ยังไม่สามารถรักษาพื้นที่ป่าไว้ได้ รัฐบาลที่ไม่ได้รับความร่วมมือจากชุมชนในพื้นที่ จึงก่อให้เกิดแนวคิดในการจัดการทรัพยากรป่าไม้โดยชุมชนมีส่วนร่วม

ชุมชนบ้านห้วยติ่ม อำเภอบ้านหลวง จังหวัดน่าน เป็นชุมชนที่อาศัยอยู่ติดกับพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ ป่าน้ำยาว และป่าน้ำสวด ชาวบ้านมีการประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก เช่น ปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ ข้าวนา และถั่วเหลือง ลักษณะภูมิประเทศของที่ตั้งชุมชนส่วนใหญ่เป็นที่ราบสลับกับที่เนิน ทางด้านทิศตะวันตกและทิศใต้ของหมู่บ้านเป็นภูเขาสูงชัน ในอดีตมีสภาพเป็นพื้นที่ป่าที่สมบูรณ์ชาวบ้านมีการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้เพื่อการดำรงชีวิตประจำวัน เช่น เป็นแหล่งอาหาร แหล่งรายได้เสริม และเป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร ต่อมาเมื่อจำนวนประชากรเพิ่มขึ้น ความต้องการที่ดินทำกินและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ โดยเฉพาะการเก็บหาของป่าก็เพิ่มมากขึ้น ทำให้พื้นที่ป่าถูกเปลี่ยนแปลงเป็นพื้นที่เกษตรจำนวนมาก สภาพทรัพยากรป่าไม้ที่เหลืออยู่มีความเสื่อมโทรม ส่งผลให้ชุมชนบ้านห้วยติ่มต้องประสบกับปัญหาภัยแล้งขาดแคลนน้ำสำหรับอุปโภค การเกษตร มีการเก็บหาของป่าได้ปริมาณน้อยลง วิถีชีวิตของชาวบ้านเริ่มเปลี่ยนแปลง ทำให้ชาวบ้านบางรายต้องหันไปรับจ้างนอกหมู่บ้านเพื่อหารายได้เสริมเลี้ยงครอบครัว จากปัญหาและผลกระทบดังกล่าวชาวบ้านห้วยติ่ม จึงได้สร้างข้อตกลงร่วมกันโดยห้ามไม่ให้มีการทำไร่และบุกรุกพื้นที่ป่าที่เป็นแหล่งต้นน้ำอย่างเด็ดขาด ปล่อยให้ป่าฟื้นตัวเองตามธรรมชาติ และกำหนดกฎกติกาในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ ต่อมาในปี 2547 หน่วยศึกษาการพัฒนาการอนุรักษ์ต้นน้ำน้ำฟ้าได้เข้ามาส่งเสริมและสนับสนุนให้ชาวบ้านห้วยติ่มมีส่วนร่วมในกิจกรรมการจัดการพื้นที่ป่าต้นน้ำ เช่น การสร้างฝายชะลอการไหลของน้ำตามแนวพระราชดำริเพื่อฟื้นน้ำเข้านาของชาวบ้าน การจัดทำโครงการปลูกพืชเพื่อเป็นแหล่งอาหารของชุมชน การจัดกิจกรรมปลูกป่าในพื้นที่ป่าเสื่อมโทรม และการวางแผนจัดการทรัพยากรป่าไม้ โดยให้ชุมชนมีส่วนร่วม ซึ่งมีทั้งชาวบ้านที่เห็นด้วยและไม่เห็นด้วยกับการดำเนินงานของหน่วยศึกษาการพัฒนาการอนุรักษ์ต้นน้ำน้ำฟ้า ซึ่งชาวบ้านที่ไม่เห็นด้วยเพราะกลัวว่าจะถูกยึดที่ดินทำกินคืนเพื่อปลูกป่าทดแทน จึงเป็นที่น่าสนใจว่าชุมชนบ้านห้วยติ่มจะมีแนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้อย่างมีส่วนร่วมอย่างไร ซึ่งจำเป็นที่จะต้องศึกษาลักษณะทางเศรษฐกิจ สังคม การใช้ที่ดิน การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ สภาพภาพของทรัพยากรป่าไม้บริเวณที่ชุมชนใช้ประโยชน์ ตลอดจนปัญหาการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนบ้านห้วยติ่ม เพื่อเป็นข้อมูลสำหรับกำหนดเป็นแนวทางในการจัดการทรัพยากรป่าไม้อย่างมีส่วนร่วมต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาสภาพเศรษฐกิจ สังคม การใช้ที่ดิน และการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนบ้านห้วยติ่ม อำเภอบ้านหลวง จังหวัดน่าน
2. เพื่อศึกษาสถานภาพของทรัพยากรป่าไม้บริเวณที่ชุมชนบ้านห้วยติ่ม อำเภอบ้านหลวง จังหวัดน่าน เข้าไปใช้ประโยชน์
3. เพื่อศึกษาแนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนบ้านห้วยติ่ม อำเภอบ้านหลวง จังหวัดน่าน เกี่ยวกับการใช้ประโยชน์ การฟื้นฟู และการป้องกัน

ขอบเขตของงานวิจัย

การศึกษาครั้งนี้ ศึกษาข้อมูลครัวเรือนทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การใช้ที่ดินของชาวบ้านห้วยติ่มทุกครัวเรือน การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ศึกษาเฉพาะการเก็บหาของป่าที่ไม่ใช่เนื้อไม้ (non-timber) และสำรวจสถานภาพของทรัพยากรป่าไม้บริเวณที่ชุมชนเข้าไปใช้ประโยชน์ในปี 2548

นิยามและความหมาย

การมีส่วนร่วม (participation) หมายถึง การที่ชุมชนร่วมทำกิจกรรมที่เกี่ยวข้องในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ ได้แก่ การเก็บข้อมูลชุมชน ข้อมูลทรัพยากรป่าไม้ และแสดงความคิดเห็นเพื่อหาแนวทางการใช้ประโยชน์ การฟื้นฟู และการป้องกัน

ทรัพยากรป่าไม้ (forest resources) หมายถึง ขนาดพื้นที่ป่า ลักษณะสังคมพืช ชนิดและปริมาณของป่าในบริเวณที่ชุมชนเข้าไปใช้ประโยชน์

การจัดการ (management) หมายถึง กระบวนการดำเนินการอย่างเป็นระบบเพื่อแก้ไขหรือบรรเทาเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์ การฟื้นฟู และการป้องกันทรัพยากรป่าไม้

ของป่า (non-timber forest product) หมายถึง ผลผลิตจากป่าที่ไม่ใช่เนื้อไม้ ได้แก่ เห็ด
หน่อไม้ หน่อหวาย ต้ว ปลีกล้วยป่า หนอนไม้ไผ่ น้ำผึ้ง และพืชผักป่า

การตรวจเอกสาร

แนวคิดเกี่ยวกับแนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้

การจัดการทรัพยากรป่าไม้เป็นการจัดการเพื่อให้มีการดูแลรักษา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้อย่างยั่งยืน ดำรงไว้ซึ่งความสมดุลของระบบนิเวศและสิ่งแวดล้อมจำเป็นต้องมีหลักและรูปแบบในการจัดการที่ดี โดยการนำเอาหลักการอนุรักษ์มาใช้เป็นแนวทาง ซึ่งเกษม (2541) ได้กล่าวถึงวิธีการอนุรักษ์ว่าประกอบไปด้วย 8 วิธีการ ได้แก่ การใช้อย่างยั่งยืน การกักเก็บการรักษา/ซ่อมแซม การฟื้นฟู การพัฒนา การป้องกัน การสงวน และการแบ่งเขตหรือแบ่งกลุ่มตามคุณสมบัติของทรัพยากร ซึ่งการนำหลักการอนุรักษ์ดังกล่าวไปใช้ขึ้นอยู่กับสถานการณ์ และเหตุการณ์ สำหรับรูปแบบการจัดการทรัพยากรป่าไม้นั้นศูนย์ฝึกรวมงานศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก (2545) ได้กำหนดรูปแบบในการจัดการป่าและทรัพยากรของชุมชนพร้อมประเด็นข้อมูลที่ต้องมีการศึกษา ไว้ดังนี้

1. การจัดการป่าและทรัพยากรเชิงชีววิทยา ข้อมูลที่ต้องการศึกษา ได้แก่ สภาพและลักษณะของทรัพยากร และการใช้ประโยชน์ทรัพยากร
2. การจัดการป่าและทรัพยากรเชิงสังคม ข้อมูลที่ต้องการศึกษา ได้แก่ การจัดตั้งกลุ่มองค์กรของชุมชน ข้อตกลง กฎระเบียบ ระหว่างคณะกรรมการป่ากับคนในและนอกชุมชน ความเข้าใจในรูปแบบของการจัดการ การรณรงค์ด้านกฎหมายและนโยบาย
3. การจัดการป่าและทรัพยากรเชิงพื้นที่ ข้อมูลที่ต้องการศึกษา ได้แก่ การกำหนดแนวเขตพื้นที่จัดการกับคนภายนอก การจำแนกและแบ่งพื้นที่เพื่อการจัดการ

การจัดการทรัพยากรป่าไม้นอกจากจะต้องมีแนวทางและรูปแบบในการจัดการแล้วยังต้องทราบว่าการจัดการที่ผ่านมามีปัญหาอะไรเกิดขึ้นบ้างเพื่อเป็นข้อมูลในการปรับปรุงแก้ไข ซึ่ง เพ็ญศักดิ์ (2543) ได้สรุปประเด็นปัญหาหลักในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของประเทศในภูมิภาคต่าง ๆ ที่ผ่านมาไว้ว่า

1. ประชาชนขาดสิทธิขั้นพื้นฐานในการใช้ทรัพยากรป่าเพื่อการดำรงชีพ
2. ประชาชนไม่มีอำนาจหน้าที่ความรับผิดชอบในการคุ้มครองและจัดการทรัพยากรป่า หรือมีแต่ไม่เป็นที่ยอมรับของทางราชการ
3. การกำหนดเป้าหมายและวัตถุประสงค์ในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ ประชาชนไม่มีส่วนร่วมในการกำหนด
4. รูปแบบและวิธีการคุ้มครอง และการจัดการทรัพยากรป่าไม้ไม่สอดคล้องกับวิธีการของท้องถิ่น
5. การไม่สมดุลกันระหว่างมาตรการทางเศรษฐกิจกับมาตรการทางสังคมและสิ่งแวดล้อม โดยส่วนใหญ่จะให้ความสำคัญต่อเศรษฐกิจมากกว่า
6. ความอ่อนแอในกลไกการจัดการทั้งของรัฐและชุมชน เพราะขาดกลไกระดับท้องถิ่น และการเชื่อมโยงระดับท้องถิ่นกับระดับชาติและนานาชาติ

ประเด็นปัญหาดังกล่าวก่อให้เกิดความขัดแย้งตั้งแต่ในเรื่องของสิทธิขั้นพื้นฐานของคนในการดำรงชีพ หลักการและรูปแบบวิธีการจัดการจนถึงการควบคุมติดตามประเมินผลการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ ซึ่งก็คือ ปัญหาการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่น นอกจากนี้ เกษมและคณะ (2542) ยังกล่าวอีกว่าความยั่งยืนของการใช้ทรัพยากรจะต้องมีองค์ประกอบทั้ง 3 ด้าน คือ

1. ความยั่งยืนทางเศรษฐศาสตร์ หมายถึง การนำทรัพยากรใด ๆ มาใช้ในปัจจุบันจะต้องไม่ทำให้เกิดผลกระทบต่อสังคม จนทำให้สวัสดิภาพหรือคุณภาพชีวิตของคนในรุ่นต่อไปต้องตกต่ำลง
2. ความยั่งยืนทางความหลากหลายทางชีวภาพ หรือระบบนิเวศ หมายความว่า การนำทรัพยากรใด ๆ มาใช้ต้องไม่มีผลกระทบต่อความหลากหลายทางชีวภาพหรือมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศ ไม่เกินกว่าความสามารถของระบบที่จะปรับตัวสู่สภาพเดิมตามธรรมชาติได้

3. ความยั่งยืนทางคุณภาพชีวิต หมายถึง การที่มนุษย์รู้จักวิธีการนำทรัพยากรมาใช้ เพื่อสนองความต้องการพื้นฐานอย่างถูกต้องหลักการอนุรักษ์ คือ การใช้ทรัพยากรอย่างมีเหตุผล อย่างฉลาด ประหยัดไว้เพื่ออนาคต การใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืนจะต้องทราบลักษณะการใช้ ประเภทของทรัพยากร และรูปแบบการใช้ทรัพยากรตามวิธีการอนุรักษ์

แนวคิดการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรป่าไม้

การจัดการทรัพยากรธรรมชาติในประเทศไทยมีการพัฒนาที่ยาวนานและหลายฝ่ายที่เกี่ยวข้องได้เรียนรู้กระบวนการและแนวทางต่าง ๆ มากมายและมีข้อถกเถียงกันมานานเกี่ยวกับ “คนกับป่า” ในอดีตมักมีคำถามว่า คนอยู่กับป่าได้หรือไม่ แต่ในปัจจุบันคนส่วนใหญ่ได้ฟันฝ่าคำถามนั้นมาแล้วและพยายามหาคำตอบที่ชัดเจนต่อไปว่าคนจะอยู่กับป่าได้อย่างไร มีแนวทาง รูปแบบ หรือเครื่องมืออะไรที่ช่วยให้คนกับป่าอยู่ได้อย่างยั่งยืนภายใต้บริบทของสังคมไทย ภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ และความเป็นพลวัตของสังคมในทุกระดับ องค์ความรู้นับว่ามีความสำคัญในการจัดการและได้รับการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง การดำเนินงานขององค์กรทั้งภาครัฐและเอกชน องค์กรประชาชนที่คาดหวังว่าจะสามารถเกิดรูปแบบในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นธรรม และยั่งยืนภายใต้กระบวนการมีส่วนร่วมของทุกฝ่าย การที่ภาครัฐได้มีแนวคิดให้ชุมชนได้เข้ามา มีส่วนร่วมในการดูแลรักษาป่า เป็นทางออกที่ช่วยลดปัญหาความขัดแย้งในการใช้ประโยชน์ที่ดิน น้ำ ป่าไม้ ระหว่างชุมชนกับชุมชน และชุมชนกับภาครัฐ จากประสบการณ์สำคัญของโครงการจัดการทรัพยากรธรรมชาติร่วมกันโดยมูลนิธิริรักษ์ไทยหรือองค์กรแคร์ ประเทศไทยและโครงการจัดการลุ่มน้ำน่านตอนบนมีแนวทาง การดำเนินงานของแต่ละโครงการที่คล้ายคลึงกันในเรื่อง การมองการจัดการอย่างเป็นองค์รวม การสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมเพื่อเสริมความเข้มแข็งให้กับเครือข่ายชุมชนการสนับสนุนข่าวสารที่จำเป็นต่อกระบวนการตัดสินใจของชุมชน ในการสร้างแผนการจัดการป่าและทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืนร่วมกับชุมชน การเน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนและกระบวนการแก้ปัญหาโดยผนวกนโยบายในการทำงานให้สอดคล้องกับความต้องการของชุมชนเป็นหลักเป็นปัจจัยที่ทำให้ประสบผลสำเร็จ (ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียและแปซิฟิก, 2545)

แนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการจัดทำแผนอย่างมีส่วนร่วม

การจัดทำแผนเป็นเครื่องมือที่สามารถกำหนดอนาคตได้ว่าทรัพยากรป่าไม้จะเป็นอย่างไร หากได้มีการปฏิบัติตามแผนที่วางไว้ อย่างไรก็ตามการกำหนดแผนจะต้องเกิดจากผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องโดยเฉพาะประชาชนในท้องถิ่น ในการจัดทำแผนอย่างมีส่วนร่วม กระบวนการจัดทำแผนถือว่ามีความสำคัญมากกว่าตัวแผน ซึ่งศูนย์ฝึกรวมชนศาสตร์ชุมชน แห่งภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก (2543) กล่าวว่ากระบวนการจัดทำแผนการจัดการป่าชุมชนอย่างมีส่วนร่วมเป็นการช่วยให้ชาวบ้านเข้าใจแนวคิด หลักการ เนื้อหาสาระของแผน เกิดการมีส่วนร่วม และปฏิบัติตาม แผนการจัดการควรเกิดจากองค์กรชุมชนและชุมชนอย่างแท้จริงและชาวบ้านต้องเป็นผู้จัดทำแผน โดยเจ้าหน้าที่มีหน้าที่ในการสนับสนุน และช่วยให้กระบวนการจัดทำแผน ประสบความสำเร็จ แบ่งเป็นขั้นตอนดังนี้

1. การผูกมิตรและสร้างความไว้วางใจกับชุมชน เป็นการเชื่อมโยงแนะนำตัวเองให้ชุมชน รู้จักเกิดความคุ้นเคยให้ความไว้วางใจ โดยการพูดคุยรับฟังปัญหาของชาวบ้านแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเข้าร่วมกิจกรรมในชุมชนและร่วมแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชน ซึ่งในขั้นตอนนี้เท่ากับเป็นการเก็บข้อมูลไปพร้อมกันและช่วยนำไปสู่กลุ่มสนใจ

2. การเก็บรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูล เป็นการเก็บรวบรวมข้อมูลร่วมกับชุมชน ทำให้ชาวบ้านทราบได้ด้วยตนเองว่าต้องการได้ประโยชน์อะไรจากการจัดการป่าชุมชน สภาพป่าเป็นอย่างไร ชาวบ้านมีวิธีการจัดการทรัพยากรป่าไม้ตามจารีตประเพณีหรือภูมิปัญญาท้องถิ่นดั้งเดิมหรือไม่และเกี่ยวข้องกับกลุ่มใดบ้าง ซึ่งจะทำให้ได้ข้อมูลไปสู่การกำหนดวัตถุประสงค์ของการจัดการป่าชุมชน

3. การจัดทำแผน ประกอบด้วยแนวทาง วิธีการ และภารกิจที่จะร่วมกันทำ ทั้งในปัจจุบันและอนาคตโดยประกอบไปด้วยช่วงเวลาที่ดำเนินกิจกรรม ผู้รับผิดชอบ รวมทั้งการกำหนดโครงสร้าง การบริหารจัดการป่า รวมถึงกฎระเบียบ กติกาในการใช้ประโยชน์ และการสร้างข้อตกลงกับกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชนและหน่วยงานภายนอก ในขั้นตอนนี้เป็นการประชุมระดมความคิดเห็นของชาวบ้านหรือตัวแทนกลุ่มต่าง ๆ

4. การดำเนินการตามแผน เพื่อให้เกิดการปฏิบัติตามแผนที่กำหนดไว้ โดยเจ้าหน้าที่มีหน้าที่กระตุ้นให้การช่วยเหลือแนะนำทางด้านวิชาการเสริมข้อมูลและเทคนิควิธีการในการใช้ประโยชน์ป่า อย่างยั่งยืนเพื่อให้ชุมชนดำเนินการตามแผนได้

5. การติดตามประเมินผลและทบทวนแผน เพื่อให้ทราบผลการดำเนินงานและปัญหาอุปสรรค ข้อบกพร่องและแนวทางการแก้ไขในการดำเนินการตามแผน โดยชาวบ้านช่วยกันกำหนดตัวชี้วัดในการติดตามทรัพยากรป่าไม้และชุมชน

แนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชน

การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดทำแผนการจัดการทรัพยากรป่าไม้ การที่จะทำให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมอย่างแท้จริงได้นั้นเป็นเรื่องที่สำคัญ การดำเนินกระบวนการ ขั้นตอนและวิธีการต่าง ๆ ขึ้นอยู่กับว่าประชาชนมีความรู้ความเข้าใจ มีความพร้อมและความต้องการมีส่วนร่วมในการจัดการหรือไม่มากนักน้อยเพียงใด และทำอย่างไรจึงจะทำให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วม ซึ่งกรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช (2547) ได้ทบทวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการพื้นที่ป่าอนุรักษ์จากรรณกรรมที่เกี่ยวข้องของนักวิชาการและงานวิจัยต่าง ๆ ดังนี้

1. นิยามของการมีส่วนร่วมคือ กระบวนการแลกเปลี่ยนข้อมูลและความคิดเห็น เพื่อแสวงหาทางเลือกและการตัดสินใจต่างๆ เกี่ยวกับโครงการที่มีความเหมาะสมและเป็นที่ยอมรับร่วมกันทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องจึงควรเข้าร่วมในกระบวนการนี้ตั้งแต่เริ่มแรกจนกระทั่งการติดตามและประเมินผลเพื่อให้เกิดความเข้าใจและรับรู้-เรียนรู้ การปรับเปลี่ยนโครงการร่วมกันซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อทุกฝ่าย

2. หลักการมีส่วนร่วมของประชาชน ในการพัฒนาประเทศทุก ๆ ด้านที่จะส่งผลให้มีการพัฒนาที่ยั่งยืนได้นั้นจำเป็นต้องอาศัยการมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นหลัก โดยหลักการมีส่วนร่วมของประชาชนควรมีลักษณะดังนี้

2.1 ลดความขัดแย้งและสร้างความตกลงร่วมกันระหว่างภาครัฐกับประชาชนและระหว่างประชาชนกับประชาชนด้วยกัน

2.2 ลดความเสียหายและชี้ประเด็นปัญหาต่าง ๆ ที่อาจจะเกิดกับการดำเนิน โครงการ

2.3 มีการกระจายข่าวสารข้อมูลและความเข้าใจเกี่ยวกับโครงการโดยมีการชี้แจงและ สร้างความเข้าใจกับประชาชนเกี่ยวกับโครงการพัฒนาต่าง ๆ และให้ประชาชนช่วยในการตัดสินใจว่า จะดำเนินโครงการหรือไม่อย่างไร

2.4 มีการแสดงความคิดเห็นจากประชาชนท้องถิ่นที่ได้รับประโยชน์และผลกระทบ จากการดำเนินโครงการอันอาจจะเป็นประโยชน์ในการแก้ไขปัญหาในโครงการ จากการศึกษาที่ประชาชน ได้มีส่วนร่วมจะทำให้ประชาชนได้มีเวทีหรือมีโอกาสได้แสดงความคิดเห็นทำให้ทราบปัญหา อุปสรรคและแนวทางแก้ไขร่วมกันอย่างแท้จริง

2.5 มีการให้ข้อมูลย้อนกลับเพื่อช่วยในการวิเคราะห์ผลกระทบต่าง ๆ จากการศึกษาที่ ประชาชนได้ร่วมแสดงความคิดเห็นต่อการดำเนินโครงการจะสามารถสะท้อนปัญหาที่อาจจะ เกิดขึ้นได้ ซึ่งเป็นข้อมูลจากภาคประชาชน และภาครัฐสามารถนำไปวิเคราะห์หาผลกระทบ ในการตัดสินใจดำเนินโครงการ

3. ระดับและองค์ประกอบของการมีส่วนร่วม ระดับของการมีส่วนร่วมอาจเริ่มจากระดับ ล่างสุดคือการให้ข้อมูลข่าวสารให้ประชาชนรับรู้ซึ่งกล่าวได้ว่าประชาชนไม่มีส่วนร่วมเลย ขึ้นต่อมาก็คือ การมีส่วนร่วมโดยการแลกเปลี่ยนข้อมูล ความรู้ความคิด การให้คำปรึกษา ขึ้นต่อจากนั้นคือการที่รัฐและประชาชนร่วมมือกันเปรียบเสมือนเป็นหุ้นส่วนกัน และในระดับ สูงสุดคือ การที่ประชาชนมีอำนาจเข้าร่วมในการเจรจาต่อรองจนถึงขั้นการตัดสินใจซึ่งเป็นไปได้ ยากสุด ส่วนองค์ประกอบของการมีส่วนร่วมขึ้นอยู่กับระดับและขั้นตอนของการมีส่วนร่วม ที่จะตกลงกันในสังคมโดยมีองค์ประกอบหลัก ๆ ที่สำคัญ คือ

3.1 ประชาชนที่เกี่ยวข้องในกิจกรรมหรือโครงการ

3.2 ข่าวสารข้อมูลโครงการ

3.3 การสื่อสารและเผยแพร่

3.4 หน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งภาครัฐและเอกชน

3.5 งบประมาณในการดำเนินการ

4. ขั้นตอนการมีส่วนร่วมของประชาชน แบ่งเป็น

4.1 การร่วมในการวางแผน คือ การมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ปัญหา กำหนดลำดับความสำคัญ ตั้งเป้าหมาย กำหนดแนวทางดำเนินการ ติดตาม ประเมินผล และตัดสินใจ

4.2 การร่วมในการดำเนินกิจกรรมประกอบด้วย การสนับสนุนด้านทรัพยากรและการประสานความร่วมมือ

4.3 การร่วมในการใช้ประโยชน์ คือ การนำเอากิจกรรมมาใช้ให้เกิดประโยชน์ ซึ่งเป็นการเพิ่มระดับของการพึ่งตนเองและควบคุมทางสังคม

4.4 การร่วมในการได้รับประโยชน์ คือ การแจกจ่ายผลประโยชน์ การพัฒนาอย่างยุติธรรม

4.5 การร่วมในการประเมินผล เพื่อประชาชนในชุมชนจะได้ทราบถึงปัญหาอุปสรรคต่างๆ เพื่อร่วมกันดำเนินการหาทางแก้ไขต่อไป

5. รูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชน

5.1 การรับรู้ข่าวสาร คือ ประชาชนผู้มีส่วนได้ส่วนเสียและบุคคลหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจะต้องได้รับการแจ้งให้ทราบถึงรายละเอียดของโครงการที่จะดำเนินการ รวมทั้งผลกระทบที่คาดว่าจะเกิดขึ้นและการแจ้งข่าวสารจะต้องเป็นการแจ้งก่อนการตัดสินใจดำเนินโครงการ

5.2 การปรึกษาหารือ เป็นรูปแบบการมีส่วนร่วมที่มีการจัดการปรึกษาหารือระหว่างผู้ดำเนินการโครงการกับประชาชนที่เกี่ยวข้องและได้รับผลกระทบเพื่อที่จะรับฟังความคิดเห็นและตรวจสอบข้อมูลเพิ่มเติม

5.3 การประชุมรับฟังความคิดเห็นมีวัตถุประสงค์เพื่อให้ประชาชนและฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับโครงการหรือกิจกรรม และผู้มีอำนาจตัดสินใจในการทำโครงการหรือกิจกรรมนั้น ได้ใช้เวทีสาธารณะในการทำความเข้าใจ และค้นหาเหตุผลที่จะดำเนินโครงการหรือกิจกรรมในพื้นที่นั้นหรือไม่

5.4 การร่วมในการตัดสินใจ เป็นเป้าหมายสูงสุดของการมีส่วนร่วมของประชาชน ซึ่งในทางปฏิบัติการที่จะทำให้ประชาชนเป็นผู้ตัดสินใจต่อประเด็นปัญหานั้น ๆ เป็นขั้นตอนที่ไม่สามารถดำเนินการให้เกิดขึ้นได้ง่าย ๆ แต่อาจดำเนินการให้ประชาชนที่ได้รับผลกระทบเลือกตัวแทนของตนเข้าไปนั่งในคณะกรรมการคณะใดคณะหนึ่งที่มีอำนาจตัดสินใจรวมทั้งได้รับเลือกในฐานะที่เป็นตัวแทนขององค์กรที่ทำหน้าที่เป็นผู้แทนประชาชนในพื้นที่ อย่างไรก็ตามโอกาสที่ประชาชนจะมีบทบาทชี้นำการตัดสินใจได้เพียงใดนั้นขึ้นอยู่กับองค์ประกอบของคณะกรรมการพิเศษนั้น ๆ ว่าจะมีการวางน้ำหนักของประชาชนไว้เพียงใด

5.5 การใช้กลไกทางกฎหมายถือว่าเป็นรูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชนโดยตรงในเชิงของการป้องกันแก้ไขแต่เป็นลักษณะของการเรียกร้องและป้องกันสิทธิของตนเองอันเนื่องมาจากการไม่ได้รับความเป็นธรรมและเพื่อให้ได้มาซึ่งผลประโยชน์ที่ตนเองคิดว่าควรได้รับ

นอกจากนี้แล้วในการจัดลำดับความสำคัญของระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนทางสังคม Chapin (1997) ได้กำหนดตามความสำคัญ ดังนี้

1. การมีความสนใจในกิจกรรมและการเข้าร่วมในการประชุม
2. การให้ความสนับสนุนและช่วยเหลือในด้านต่างๆ
3. การเข้าเป็นสมาชิกและกรรมการ
4. การเข้าเป็นเจ้าหน้าที่

และการกระทำอะไรที่ถือว่าเป็นการมีส่วนร่วมหรือไม่ถือว่าเป็นการมีส่วนร่วม สามารถจำแนกไว้ได้โดยใช้มาตรการของ Kaspersal (1974) สรุปได้ 3 ประการ คือ

1. การกระทำโดยแต่ละบุคคล มิใช่เป็นการกระทำโดยกลุ่มซึ่งอาจทำให้การวิเคราะห์หรือได้ข้อมูลไม่ถูกต้อง เพราะการแสดงออกของแต่ละบุคคลในการมีส่วนร่วม นั้น จะได้เห็นถึงค่านิยม ความรับรู้ และพฤติกรรมของแต่ละบุคคล
2. ความหนาแน่นของการกระทำ ซึ่งแสดงออกโดยการร่วมกระทำที่บ่อยครั้ง ระยะเวลาของกิจกรรมที่ยาวนาน หรือมีความผูกพัน และมีแรงจูงใจในการกระทำ

3. คุณภาพของการเข้าร่วม ซึ่งดูจากผลและผลกระทบของการกระทำเบื้องต้นแรก เช่น ความรับผิดชอบ การตัดสินใจ การเปิดกว้างของการยอมรับความสามารถ และความคิดเห็น มีการทำการประเมินผล

กฎหมาย แผนพัฒนาประเทศ นโยบาย และโครงการที่เกี่ยวข้อง

ปัจจุบันรัฐได้พยายามปรับแนวคิดและวิธีการในการจัดการทรัพยากรป่าไม้โดยเน้นให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมมากขึ้นจะเห็นได้จากการมีกรอบของกฎหมาย แผนพัฒนาประเทศ นโยบาย และโครงการของรัฐ ที่ส่งเสริมสนับสนุนการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่น การบริหารจัดการแบบบูรณาการ โดยยึดหลักธรรมาภิบาล การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน และการฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติให้เกิดความสมดุล ดังนี้

1. รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540

เป็นกฎหมายสูงสุดของประเทศได้มุ่งเน้นในเรื่องสิทธิหน้าที่ของประชาชน และรัฐต้องมีส่วนร่วมในการคุ้มครอง สงวน บำรุงรักษา ดูแล และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน ไม่มีผลกระทบต่อสุขภาพอนามัย สวัสดิภาพและคุณภาพชีวิตของประชาชนตามกฎหมายบัญญัติ

2. แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 1-6 (พ.ศ. 2504 - 2534) เป็นแผนพัฒนาเน้นด้านเศรษฐกิจและปฏิรูปที่ดินเพื่อเป็นฐานการผลิต ทำให้เกิดปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมสำหรับแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 7 (พ.ศ. 2535 - 2539) ได้มีการริเริ่มสนับสนุนให้ประชาชน องค์กรพัฒนาเอกชน เข้ามามีส่วนร่วมกับรัฐในการอนุรักษ์ ปกป้อง ดูแล และจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ต่อมาแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540 - 2544) เน้นการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ โดยให้ชุมชนเป็นศูนย์กลางในการพัฒนา ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 9 (พ.ศ. 2545 - 2549) เป็นแผนพัฒนาโดยยึดคนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนาในทุกมิติอย่างเป็นองค์รวม สร้างสมดุลระหว่างการใช้ประโยชน์กับ

การอนุรักษ์ ฟื้นฟู ส่งเสริมการนำทรัพยากรไปใช้ประโยชน์ในระดับพื้นที่อย่างยั่งยืน เน้นการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนทั้งประชาชน ชุมชน และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

3. นโยบายรัฐบาล

รัฐบาลได้มีนโยบายการบริหารและจัดการทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และความหลากหลายทางชีวภาพแบบบูรณาการโดยยึดหลักธรรมาภิบาลและการมีส่วนร่วมของประชาชนและชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม รวมทั้งการสนับสนุนการวิจัยและพัฒนาเทคโนโลยี เพื่อเพิ่มขีดความสามารถของไทยสำหรับการแสวงหาการบริหารจัดการ การอนุรักษ์และฟื้นฟูสิ่งแวดล้อม และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติทุกแหล่ง รวมทั้งการนำสิ่งของหรือเศษวัสดุเหลือใช้กลับมาใหม่

4. นโยบายกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้กำหนดนโยบายไว้ 3 ด้าน คือ ด้านทรัพยากรธรรมชาติ ด้านสิ่งแวดล้อม และด้านการบริหารจัดการ โดยในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมให้มีการบริหารจัดการและพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม แบบบูรณาการโดยยึดหลักธรรมาภิบาลบนพื้นฐานการจัดการเชิงพื้นที่ การมีส่วนร่วมและการกระจายอำนาจรวมทั้งธรรมาภิบาล และสร้างจิตสำนึกของประชาชนทุกฝ่ายและเครือข่ายการมีส่วนร่วมในการดำเนินงานอย่างจริงจังและต่อเนื่อง

5. โครงการของรัฐ

ในปี 2548 กรมอุทยานแห่งชาติสัตว์ป่าและพันธุ์พืช ได้ดำเนินโครงการหมู่บ้านป่าไม้แผนใหม่ตามแนวพระราชดำริ โดยมีกรอบแนวคิดของการดำเนินโครงการคือ การพัฒนาคน ชุมชน ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้อยู่ร่วมกันอย่างกลมกลืน สมดุลและยั่งยืน โดยยึดแนวทางตามพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ สำหรับพื้นที่เป้าหมายคือหมู่บ้านที่อยู่ติดเขตและในเขตพื้นที่ป่าไม้ทุกแห่ง และวัตถุประสงค์ของโครงการคือ เพื่อบริหารจัดการหมู่บ้านป่าไม้แผนใหม่ หักยัดการบุกรุกทำลายป่าไม้ และฟื้นฟูสภาพป่าไม้ โดยให้ประชาชนในพื้นที่ร่วมกันดูแลรักษาและใช้ประโยชน์จากป่าไม้อย่างยั่งยืน

ศักยภาพชุมชน

ตามความหมายของราชบัณฑิตยสถาน (2542) คำว่า ศักยภาพ หมายถึง ภาวะแอบแฝง อำนาจหรือคุณสมบัติที่มีแฝงอยู่ในสิ่งต่าง ๆ อาจทำให้พัฒนาหรือให้ปรากฏเป็นสิ่งที่ประจักษ์ได้ ส่วนคำว่า ชุมชน หมายถึง กลุ่มคนที่อาศัยอยู่ร่วมกันเป็นสังคมขนาดเล็ก อาศัยอยู่ในอาณาบริเวณเดียวกันและมีผลประโยชน์ร่วมกัน ซึ่งมนุษย์ทุกคนมีศักยภาพแฝงเร้นอยู่ในตนเองที่สามารถรับการพัฒนาได้ หากบุคคลนั้นได้รับโอกาสและอยู่ในสถานการณ์ที่เหมาะสม อันจะทำให้เกิดการเรียนรู้และยกระดับความสามารถของตนเองให้สูงขึ้น การพัฒนาศักยภาพมนุษย์มีความสอดคล้องกับแนวคิดของการพัฒนาแนวคิดมนุษย์ที่ยั่งยืน (sustainable human development) ขององค์การสหประชาชาติที่ว่า มนุษย์ทุกคนเกิดมาพร้อมกับศักยภาพที่สามารถพัฒนาได้ หากทุกคนได้รับโอกาสที่เท่าเทียมกัน ดังนั้นหัวใจสำคัญของการพัฒนามนุษย์ที่ยั่งยืนจึงขึ้นอยู่กับทำให้สิทธิมนุษยย์ได้พัฒนาคุณภาพชีวิตของตนเองตามศักยภาพของตน ตลอดจนได้มีการนำประสบการณ์ของคนอื่น ๆ มาปรับปรุงตนเองนอกจากนั้นยังทำให้เกิดโอกาสและบรรยากาศการปลูกฝังค่านิยมการใช้ศักยภาพของตนเองเพื่อผลประโยชน์ส่วนรวมอีกด้วย (เกรียงศักดิ์, 2544)

ในเรื่องการจัดการทรัพยากรป่าไม้ เสน่ห์และยศ (2536) ได้กล่าวไว้ว่า ศักยภาพของชุมชนในการจัดการทรัพยากรป่าจะอยู่ในวิถีชีวิตและวัฒนธรรมชุมชน ได้แก่ ภูมิปัญญาชาวบ้าน นอกจากนี้ยังได้กำหนดกรอบแนวคิดในการประเมินศักยภาพขององค์กรชุมชนภาคเหนือในการจัดการป่าว่า ศักยภาพของชุมชนคือ ภูมิปัญญาในการบังคับใช้ระเบียบ กฎเกณฑ์ เพื่อการจัดการทรัพยากรผ่านองค์กรของชุมชน ส่วน อานันท์ (2544) ได้กล่าวไว้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการพัฒนามีความเกี่ยวข้องกับความคิดเรื่องอำนาจ ได้แก่ อำนาจในมิติของระบบ ซึ่งแสดงออกมาในรูปแบบตามความเชื่อหรือศาสนา อำนาจในมิติรูปแบบของกฎเกณฑ์ ก็คือจารีตประเพณีในอดีตหรือกฎหมายในปัจจุบัน และอำนาจในมิติของสิทธิในการเข้าไปมีส่วนร่วม

ภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ความรู้ของชาวบ้านที่สร้างขึ้นจากประสบการณ์ และความเฉลียวฉลาดของแต่ละคน ซึ่งได้เรียนรู้มาจากพ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย ญาติพี่น้อง หรือผู้มีความรู้ในหมู่บ้านในท้องถิ่นต่าง ๆ ความรู้เหล่านี้เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิต เป็นแนวทาง หลักเกณฑ์ วัตรปฏิบัติที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในครอบครัว ความสัมพันธ์กับคนอื่น ความสัมพันธ์

กับผู้ลี้ภัยไปแล้ว กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และกับธรรมชาติ (กมลทิพย์, 2548) ภูมิปัญญาท้องถิ่นจะต้องเกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ มีการผสมผสานการเรียนรู้จากที่มาจากความรู้ที่หลากหลาย มีการปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงตลอดเวลา มีกระบวนการจัดการที่มีลักษณะเชิงซ้อน และกระบวนการผลิตใหม่ (อานันท์, 2544) ซึ่งแนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรป่าไม้นั้นก็คือ การที่ชาวบ้านรู้ว่าในช่วงเวลาของฤดูกาลใดที่ควรหรือไม่ควรเข้าไปเก็บหาของป่า วิธีการเก็บหา ปริมาณที่ควรเก็บได้ และการตั้งกฎกติกาเพื่อป้องกันรักษาไม่ให้ของป่าหมดไป

การรวมกลุ่ม

การรวมกลุ่ม (grouping) หมายถึง การที่มีคนตั้งแต่สองคนขึ้นไปมารวมกันโดยมีวัตถุประสงค์ในการเข้าร่วมอย่างชัดเจน และความเจริญก้าวหน้าของการพัฒนาชุมชนต่าง ๆ ต้องอาศัยการรวมกลุ่มและการทำงานในกลุ่ม และการรวมกลุ่มมีหลายระดับตั้งแต่ระดับต่ำสุดถึงระดับสูงสุด คือ กลุ่ม ครอบครัว ชุมชน สังคม รัฐ หรือประเทศ เป็นต้น การรวมกลุ่มเกิดจากหลายสาเหตุ เช่น เกิดจากธรรมชาติของมนุษย์ จากความต้องการของมนุษย์เนื่องจากมนุษย์เป็นสัตว์ทางวัฒนธรรม รวมถึงความรู้สึกร่วมกัน ความต้องการปลอดภัย และเกิดจากการแสวงหาอำนาจ (วิรัช, 2529) ซึ่งสอดคล้องกับคำกล่าวของนพมาศ (2539) ที่ว่ามนุษย์เป็นสัตว์สังคม ต้องอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคม การอยู่ร่วมกับผู้อื่นนั้นทำให้เกิดปรากฏการณ์ต่าง ๆ มากมาย เช่น สร้างผลงานร่วมกัน สร้างความเจริญร่วมกัน แต่บางครั้งอาจเกิดความขัดแย้ง ความตึงเครียด และปัญหาขึ้นมาในสังคมได้ ทั้งนี้แล้วแต่จะสะท้อนให้เห็นว่ากลุ่มคนนั้น สามารถมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของตนได้ไม่ว่าจะเป็นทางบวกหรือทางลบ ซึ่งการรวมกลุ่มเป็นปัจจัยหนึ่งในการพัฒนาเนื่องจากการที่ประชากรอยู่ในท้องถิ่นเดียวกันเกิดความผูกพันในถิ่นฐาน (Home-land bondage) ทำให้เกิดการมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาที่นำความเจริญก้าวหน้าทางวัฒนธรรมมาสู่ท้องถิ่น ดังนั้นความผูกพันในถิ่นฐานของประชาชนจึงนับเป็นเงื่อนไขสำคัญของการพัฒนา (สัญญา, 2540)

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. งานวิจัยเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรป่าไม้

จำเนียร (2540) ศึกษาการมีส่วนร่วมของผู้ใหญ่บ้านและผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านในการป้องกันและรักษาทรัพยากรธรรมชาติ อำเภอสวนผึ้ง จังหวัดราชบุรี พบว่าปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมในการป้องกันและรักษาทรัพยากรธรรมชาติ คือ ความคาดหวังถึงประโยชน์ที่ได้รับจากการมีส่วนร่วม โดยผู้ที่มีความคาดหวังสูงจะมีส่วนร่วมในการป้องกันและรักษาทรัพยากรธรรมชาติ สูงด้วย พงษ์ศักดิ์ (2540) ศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ในพื้นที่ป่าอนุรักษ์ พื้นที่อุทยานแห่งชาติแม่โจ้ อำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่ พบว่าสถานภาพทางสังคม จำนวนพื้นที่ถือครอง การเข้าไปเก็บหาของป่า มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

ภูมิ (2542) ได้ศึกษาการจัดการป่าชุมชนโดยองค์กรชุมชนบ้านร่มโพธิ์ทอง ตำบลคลองตะเภา อำเภอท่าตะเียบ จังหวัดฉะเชิงเทรา พบว่าอุปสรรคในการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนคือความยากจน รายได้น้อย และการที่ชาวบ้านมีอาชีพรับจ้างแรงงาน นอกจากนี้การตั้งถิ่นฐานของชุมชนแบบกระจายและไกลกันเป็นพื้นที่กว้างใหญ่ ทำให้เป็นอุปสรรคต่อการติดต่อสื่อสารและการประชาสัมพันธ์ที่ดี

กฤษฎา (2542) ศึกษาการมีส่วนร่วมของราษฎรในการจัดการอุทยานแห่งชาติภูกระดึง มี 3 ลักษณะ คือ ร่วมในการตัดสินใจ ร่วมปฏิบัติการ และร่วมแบ่งปันผลประโยชน์ โดยผลการพิสูจน์สมมุติฐานพบว่า การได้รับประโยชน์ทางตรงโดยชอบด้วยกฎหมาย การได้รับโอกาสในการเข้าร่วมกิจกรรม และการรับรู้ข่าวสารจากอุทยานแห่งชาติภูกระดึง มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมในการจัดการอุทยานแห่งชาติภูกระดึงอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ การได้รับประโยชน์ทางตรงโดยไม่ชอบด้วยกฎหมายจะมีส่วนร่วมในการจัดการอุทยานแห่งชาติภูกระดึงน้อย การได้รับประโยชน์ทางตรงโดยชอบด้วยกฎหมายมีส่วนร่วมในการจัดการอุทยานแห่งชาติภูกระดึงมากส่วนการได้รับประโยชน์ทางอ้อมไม่มีผลต่อการมีส่วนร่วม

อดิสรณ์ (2543) ศึกษาทัศนคติของชาวเขาเผ่ากะเหรี่ยงที่มีต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ และสัตว์ป่า เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าอมก๋อย พบว่าทัศนคติมีความสัมพันธ์กับรายได้ของครัวเรือนในระดับต่ำ แต่มีความสัมพันธ์กับอายุ กับจำนวนสมาชิกในครัวเรือนในระดับปานกลางและมีความสัมพันธ์กับความสามารถในการอ่านหนังสือ การติดต่อกับโลกภายนอก และการได้รับข้อมูลข่าวสารที่เกี่ยวข้องในการอนุรักษ์ระดับสูง

มิตรชัย (2544) ศึกษาปัจจัยทางเศรษฐกิจ สังคมที่มีผลต่อความคิดเห็นด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของราษฎรในหมู่บ้านห้วยหินคำ หมู่ที่ 6 ตำบลวังยาว อำเภอด่านช้าง จังหวัดสุพรรณบุรี พบว่าปัจจัยที่มีผลต่อความคิดเห็นด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ได้แก่ ระยะเวลาการตั้งถิ่นฐาน และเผ่าพันธุ์

ยรรยง (2544) ศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของหมู่บ้านรอบแนวเขตอุทยานแห่งชาติภูพาน พบว่าปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ได้แก่ ประสบการณ์การเข้ารับการอบรมความเชื่อถือบุคคลสำคัญ การดำรงตำแหน่งทางสังคมโดยเป็นกรรมการหมู่บ้านหรืออาสาสมัครอาชีพเกษตรกรรม ความตระหนักถึงปัญหาของทรัพยากรป่าไม้ และการใช้ประโยชน์จากป่า มีอิทธิพลเชิงบวกต่อการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

สิงขร (2545) ได้ศึกษาพบว่า เพศ ขนาดที่ดินที่ถือครอง รายได้ครัวเรือนต่อปี การรับข่าวสารของไฟฟ้า การได้รับการฝึกอบรมด้านป่าไม้ การได้รับประโยชน์จากป่าไม้ และความคาดหวังการช่วยเหลือจากหน่วยราชการ เป็นปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของราษฎรในการควบคุมไฟป่าพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติป่าดงบ้านโพนสว่าง – ป่าปลาปาก อำเภอปลาปาก จังหวัดนครพนม

สมพงษ์ (2545) ศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของราษฎรในท้องถิ่นในการจัดการสวนป่าชุมชนใหญ่-ชัยแห้ว อำเภอมวกเหล็ก จังหวัดสระบุรี พบว่า ปัจจัยทางเศรษฐกิจและสังคมที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมในการจัดการสวนป่าอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ได้แก่ อายุ ขนาดพื้นที่ถือครอง การรับจ้างเป็นแรงงานสวนป่า การมีอาชีพรอง การได้รับข่าวสารเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ และการเป็นสมาชิกกลุ่มทางสังคม

อิทธิเดช (2545) ศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนในท้องที่บ้านใหม่จัดสรร ตำบลร่องเข้ อำเภอร่องควาง จังหวัดแพร่ พบว่าปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของราษฎรในการจัดการป่าชุมชน ได้แก่ เพศ อาชีพหลัก อาชีพรอง การเป็นสมาชิกกลุ่มทางสังคม การเข้ารับการฝึกอบรมด้านป่าชุมชน การพึ่งพิงทรัพยากรป่าไม้ การมีปัญหาในการจัดการป่าชุมชนระยะเวลาในการตั้งถิ่นฐาน และความรู้เกี่ยวกับป่าชุมชน

ภานุวัฒน์ (2545) ได้ศึกษาพบว่า เพศ รายได้รวม การได้รับข้อมูลข่าวสารด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ การได้รับการฝึกอบรมด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ การมีบทบาทในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ การมีความรู้ความเข้าใจด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ และการเข้าร่วมกิจกรรมการอนุรักษ์ป่าชุมชนเป็นปัจจัยทางเศรษฐกิจ สังคม ที่มีผลต่อการอนุรักษ์ป่าชุมชนป่าอालอ – โคนแนบ จังหวัดสุรินทร์

ไพสุดา (2546) ได้ศึกษาพบว่า ปัจจัยหลักที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านทุ่งสูง จังหวัดกระบี่ ได้แก่ การได้รับข้อมูลข่าวสาร การได้รับการฝึกอบรมเกี่ยวกับการอนุรักษ์และผลประโยชน์โดยรวมที่คาดว่าจะได้รับเป็นปัจจัยหลัก ส่วนปัจจัยที่มีผลน้อย ได้แก่ ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าชุมชน

สุเทพ (2548) ได้ศึกษาพบว่า เชื้อชาติ การนับถือศาสนา รายได้รวม และจำนวนสมาชิกในครัวเรือนเป็นปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับความต้องการมีส่วนร่วมของราษฎรในโครงการจัดการพื้นที่คุ้มครองของอุทยานแห่งชาติเขาแหลม จังหวัดกาญจนบุรี

วิพัทธ์ และคณะ (2545) ได้ศึกษาสภาวะการใช้ที่ดินและเศรษฐกิจสังคมของชุมชนบ้านคลองสะท้อนในเขตป่าเขาภูหลวงพบว่า ชุมชนบ้านคลองสะท้อนไม่สนใจมีส่วนร่วมในกิจกรรมหรือประโยชน์จากป่าชุมชนในบริเวณวัดของชุมชนบ้านคลองสะท้อน เพราะเห็นว่าป่าชุมชนยังไม่สามารถใช้ประโยชน์ได้ ทั้ง ๆ ที่พื้นที่ป่าชุมชนมีขนาดพอเหมาะกับการอำนวยความสะดวกทางสังคมและสิ่งแวดล้อมให้ชุมชนได้

กาญจนา (2543) ได้ศึกษาการมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านคลองพอกในการจัดการและดูแลป่าในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาสอยดาวพบว่า ชุมชนบ้านคลองพอกที่มีการก่อตั้งขึ้นมีอายุประมาณ 30 ปี สมาชิกในชุมชนจึงมีความผูกพันและความรักถิ่นฐานน้อยตลอดจนการมีส่วนร่วมและจิตสำนึกในการจัดการและดูแลป่าน้อยมาก

ไพบุลย์ (2543) ศึกษาความต้องการในการใช้ที่ดินและทรัพยากรป่าไม้ของราษฎรท้องถิ่นบริเวณอุทยานแห่งชาติปางสีดา จังหวัดปราจีนบุรีและจังหวัดสระแก้ว พบว่า ปัจจัยที่มีผลต่อความต้องการใช้ที่ดิน คือการใช้เทคโนโลยีการเกษตร ขนาดพื้นที่ถือครอง ความเพียงพอในที่ดินที่ถือครอง และทัศนคติต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ และปัจจัยที่มีผลต่อความต้องการในการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้ มี 3 ปัจจัย คือ ขนาดพื้นที่ถือครองในปัจจุบัน รายได้รวม และทัศนคติต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

2. งานวิจัยเกี่ยวกับศักยภาพชุมชน

ศักดิ์พิชัย (2542) ได้กำหนดตัวแปรเพื่อใช้ในการวัดศักยภาพชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนท้องถิ่นรอบแนวเขตอุทยานแห่งชาติน้ำตกพลี จังหวัดจันทบุรีไว้ 7 ตัวแปร คือ ระดับการศึกษา ความรู้ความเข้าใจในหลักการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ รายได้รวม ขนาดที่ดินที่เป็นของตนเอง ความต้องการในการย้ายถิ่น การเป็นสมาชิกกลุ่มในชุมชน และการมีส่วนร่วมในกิจกรรมกลุ่ม และพบว่า ระดับการศึกษา ความรู้ความเข้าใจในหลักการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ การเป็นสมาชิกกลุ่มในชุมชน และการมีส่วนร่วมในกิจกรรมกลุ่ม มีอิทธิพลต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

สุรพล (2545) ได้ศึกษาศักยภาพขององค์การบริหารส่วนตำบลในการจัดการป่าชุมชนในอำเภอวังน้ำเขียว จังหวัดนครราชสีมา ด้านการวางแผน การปฏิบัติการ และการประเมินผล พบว่า จำนวนแหล่งข่าวสารเรื่องป่าชุมชนที่สมาชิกได้รับ และทัศนคติเกี่ยวกับป่าชุมชนเป็นปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อศักยภาพขององค์การบริหารส่วนตำบลในการจัดการป่าชุมชน

นพดล (2546) ได้ทำการวิเคราะห์ศักยภาพชุมชนท้องถิ่นกับการจัดการอุทยานแห่งชาติเฉลิมรัตนโกสินทร์ จังหวัดกาญจนบุรี โดยใช้รายได้รวมของครอบครัว ขนาดที่ดินที่เป็นของตนเอง ชาติพันธุ์ การเป็นสมาชิกและการเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่มของชุมชน ความรู้ในการจัดการอุทยานแห่งชาติ

และทัศนคติต่อการทำงานของเจ้าหน้าที่อุทยานแห่งชาติเป็นตัวอย่างศึกษา พบว่าชาติพันธุ์ และการเป็นสมาชิกและการเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่มของชุมชนมีอิทธิพลต่อการมีส่วนร่วมในการจัดการอุทยานแห่งชาติ

3. งานวิจัยเกี่ยวกับลักษณะการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้

วุฒิพล และคณะ (2537) ได้ทำการศึกษาเกี่ยวกับของป่ากับเศรษฐกิจครัวเรือนป่าชุมชน จำนวน 11 หมู่บ้านที่อยู่ในและรายรอบเขตอุทยานแห่งชาติผาแต้ม จังหวัดอุบลราชธานี พบว่าของป่าที่ชาวบ้านเก็บหามาใช้ประโยชน์ และจำหน่ายมีทั้งสิ้น 8 ประเภท คือ พืชกินได้ แมลงกินได้ ผลไม้ป่า พืชหัว เห็ด น้ำผึ้ง ไม้ไผ่ และสมุนไพร ซึ่งคิดเป็นมูลค่าของป่าที่เก็บได้รวมทั้งสิ้น 2,355,375 บาทต่อปี มูลค่ารวมทั้งในส่วนการบริโภคและจำหน่ายคิดเป็นสัดส่วนร้อยละ 15 ของราคาที่ได้เป็นเงินสดของครัวเรือนต่อปี นับได้ว่าของป่ามีบทบาทไม่น้อยต่อการดำรงชีพของชาวบ้านที่อยู่รอบอุทยานแห่งชาติผาแต้มในแง่ของแหล่งอาหาร และทำรายได้เสริมให้กับครัวเรือน

อารมณ (2542) ได้ศึกษาการจัดการป่าชุมชนของชาวบ้านแม่จองไฟ พบว่าพื้นฐานทางวัฒนธรรมของคนในชุมชนมีความสัมพันธ์หรือผูกพันกับธรรมชาติ คนในชุมชนสามารถใช้ประโยชน์จากป่าร่วมกัน โดยมีการตั้งกฎระเบียบของหมู่บ้านเพื่อควบคุมดูแลป่า ซึ่งชาวบ้านส่วนใหญ่ให้ความสำคัญต่อทรัพยากรป่าไม้เนื่องจากป่าไม้มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของชาวบ้านคือเป็นแหล่งค้ำน้ำลำธาร และเป็นแหล่งอาหาร

สฤณา (2542) ได้ศึกษาความสัมพันธ์ของสภาพเศรษฐกิจสังคมการใช้ที่ดินและการพึ่งพิงทรัพยากรป่าไม้ของราษฎรโดยรอบเขตพื้นที่อุทยานแห่งชาติเขาคิชฌกูฏ จังหวัดจันทบุรี พบว่า ราษฎรส่วนใหญ่มีการใช้ที่ดินเพื่อการปลูกพืชผลไม้เป็นส่วนใหญ่ การพึ่งพิงของราษฎรพบว่ามีผู้นำสัตว์ 15 ชนิด มาใช้ประโยชน์ โดยหมู่ป่าถูกนำมาใช้ประโยชน์มากที่สุด สำหรับประเภทของทรัพยากรธรรมชาติอื่น ๆ พบว่า ของป่า 7 ชนิดที่พึ่งพิง ได้แก่ สมุนไพร ผลไม้ป่า พืชผักป่า ไม้ไผ่ หน่อไม้ เห็ด และแมลงกินได้ ราษฎรมีการเก็บพืชผักป่ามาใช้ประโยชน์มากที่สุดประมาณ 410 กิโลกรัมต่อปี ประเมินเป็นมูลค่าประมาณ 131,615.10 บาทต่อปี ผักที่เก็บหาส่วนใหญ่ ได้แก่ ผักกูด ผักหวาน เตาร้าง ผักหนาม และหัวหน้ครวเรือนที่มีอายุน้อยมีการพึ่งพิงทรัพยากรไม้ไผ่ และครวเรือนที่มีรายได้น้อยจะมีการพึ่งพิงทรัพยากรประเภทหน่อไม้

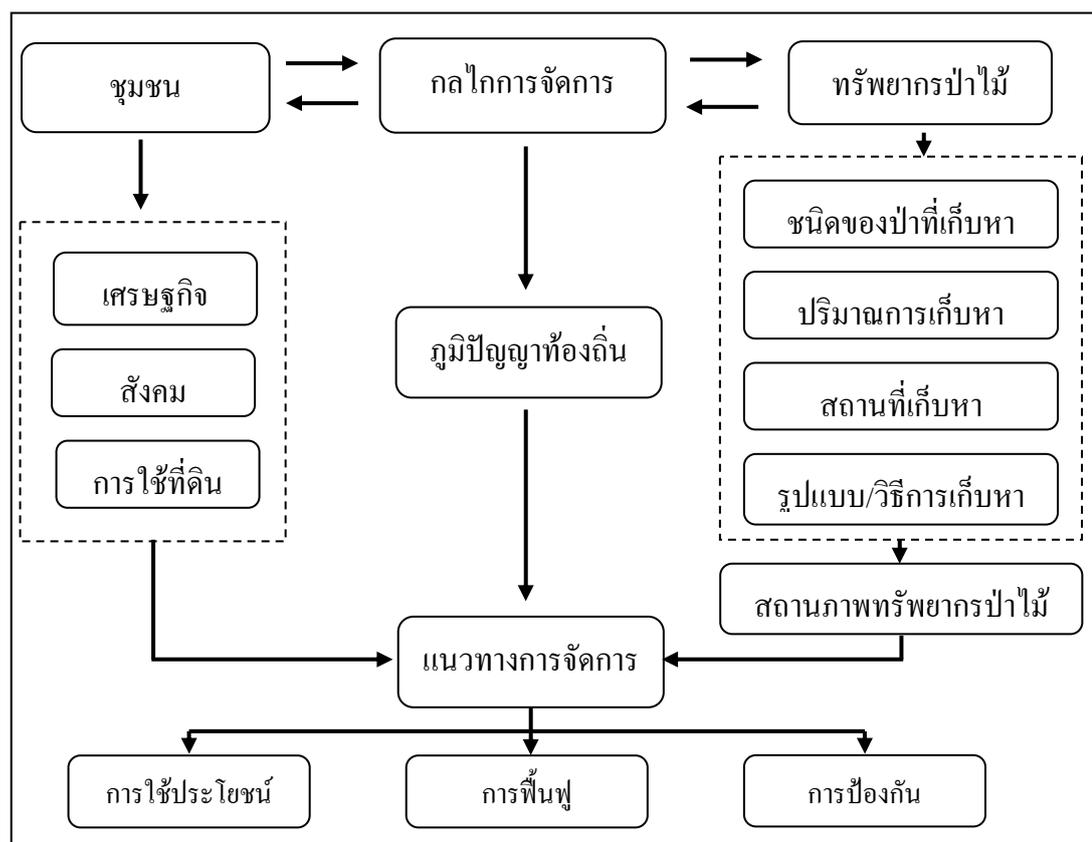
ประยูรวงศ์ (2542) ได้ทำการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยเศรษฐกิจและสังคมกับการพึ่งพิงทรัพยากรป่าไม้ของราษฎรโดยรอบพื้นที่อุทยานแห่งชาติเขาชะเมา-เขาวง จังหวัดระยอง และจันทบุรี พบว่า ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการพึ่งพิงทรัพยากรป่าไม้ คือ จำนวนสมาชิกในครัวเรือน โดยมีการพึ่งพิงทรัพยากรป่าไม้ 7 ชนิด ได้แก่ สมุนไพร ผลไม้ป่า พืชผักป่า ไม้ไผ่ หน่อไม้ เห็ด และแมลงกินได้ เป็นการเก็บหาเพื่อการบริโภคภายในครัวเรือนเป็นส่วนใหญ่ โดยบริโภคสมุนไพร 0.24 กิโลกรัมต่อครัวเรือน ผลไม้ป่า 0.71 กิโลกรัมต่อครัวเรือน พืชผักป่า 1.25 กิโลกรัมต่อครัวเรือน ไม้ไผ่ 0.76 ลำต่อครัวเรือน หน่อไม้ 0.73 กิโลกรัมต่อครัวเรือน เห็ด 0.12 กิโลกรัมต่อครัวเรือน แมลงกินได้ 0.01 กิโลกรัมต่อครัวเรือน

วิสิทธิ์ชัย (2544) ได้ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยเศรษฐกิจสังคมกับการใช้ประโยชน์จากของป่าของชุมชนรอบเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาสอยดาว พบว่าจำนวนสมาชิกในครัวเรือนมีความสัมพันธ์กับการใช้ประโยชน์ผลไม้ป่า อายุของหัวหน้าครัวเรือนมีความสัมพันธ์กับการใช้ประโยชน์พืชผักป่า ผลไม้ป่า และหน่อไม้ รายได้ในครัวเรือนมีความสัมพันธ์กับการใช้ประโยชน์พืชผักป่า ผลไม้ป่า และหน่อไม้

จากงานวิจัยที่เกี่ยวข้องสรุปได้ว่าในการจัดการทรัพยากรป่าไม้นั้นปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ ได้แก่ เชื้อชาติ การนับถือศาสนา เพศ อายุ อาชีพ รายได้ จำนวนสมาชิกในครัวเรือน สถานภาพทางสังคม ทักษะคติ ขนาดการถือครองที่ดิน การตั้งถิ่นฐาน การย้ายถิ่น ความรู้ การเข้าร่วมกิจกรรม การได้รับผลประโยชน์ และความตระหนักถึงปัญหาทรัพยากรป่าไม้ ปัจจัยชี้วัดศักยภาพได้แก่ ระดับของการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ และความรู้ความเข้าใจในหลักการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ สำหรับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้นั้นมีลักษณะการใช้ประโยชน์ในแง่ของการเป็นแหล่งอาหาร แหล่งรายได้เสริม และแหล่ง ดื่มน้ำลำธาร

กรอบแนวคิดการวิจัย

จากแนวคิด ทฤษฎี และผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง สามารถกำหนดเป็นกรอบแนวคิดในการศึกษา ดังภาพที่ 1 ชุมชนบ้านห้วยติ่มกับทรัพยากรป่าไม้มีความสัมพันธ์และเกี่ยวข้องกัน ในแต่ละครัวเรือนมีความแตกต่างกันทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และการใช้ประโยชน์ที่ดิน ซึ่งจะมีผลทำให้การใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้ ได้แก่ การเก็บหาของป่า ประกอบด้วยชนิดของป่า ปริมาณที่ใช้ สถานที่เก็บหา วิธีการหรือรูปแบบการเก็บหา แตกต่างกันไป และส่งผลกระทบต่อสถานภาพของทรัพยากรป่าไม้บริเวณที่มีการใช้ประโยชน์ โดยความสัมพันธ์ดังกล่าวอาศัยกลไกการจัดการที่เรียกว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อให้มีการใช้ประโยชน์ การฟื้นฟู และการป้องกันรักษาทรัพยากรป่าไม้ สอดคล้องกับลักษณะทางเศรษฐกิจ สังคม การใช้ที่ดินของครัวเรือนบ้านห้วยติ่ม และสถานภาพของทรัพยากรป่าไม้ นำไปสู่แนวทางการจัดการที่ยั่งยืนต่อไป

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดการวิจัย

อุปกรณ์และวิธีการ

อุปกรณ์

1. กระดาษและชุดเครื่องเขียน
2. เครื่องคอมพิวเตอร์และเครื่องพิมพ์ (printer)
3. กล้องถ่ายรูป
4. เทปวัดระยะ
5. เชือก
6. เครื่องมือวัดความสูง
7. Diameter Tape
8. เครื่องมือหาค่าพิกัดด้วยสัญญาณดาวเทียม (global positioning system: GPS)
9. แผนที่ระวาง 1: 50,000 ของกรมแผนที่ทหาร ลำดับชุด L 7017 ระวาง 5046 I
10. แบบสัมภาษณ์ที่สร้างขึ้น โดยมีลักษณะเป็นคำถามปลายปิด (closed end) และคำถามปลายเปิด (open end)

วิธีการ

การศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษาข้อมูลเชิงคุณภาพเน้นการมีส่วนร่วมของชุมชน มีวิธีการศึกษาสภาพทางเศรษฐกิจ สังคม การใช้ที่ดิน การใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้ โดยการประเมินชุมชนอย่างมีส่วนร่วม (participatory rural appraisal: PRA) ศึกษาสถานภาพของทรัพยากรป่าไม้ โดยการเดินสำรวจป่าและวางแผนตัวอย่าง และศึกษาแนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้ โดยการจัดประชุมเชิงปฏิบัติการ(workshop) มีรายละเอียดดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การเตรียมงาน

1. ศึกษาข้อมูลพื้นฐานทั่วไปของชุมชนจากข้อมูลทุติยภูมิขององค์การบริหารส่วนตำบลบ้านพี ร่วมกับการสัมภาษณ์ถึงโครงสร้างผู้นำชุมชน และการสังเกตในพื้นที่

2. สร้างความไว้วางใจกับชุมชน โดยการเยี่ยมเยียน พูดคุย สอบถามปัญหา แลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับชาวบ้าน และเข้าร่วมกิจกรรมในชุมชน

3. ประชุมชี้แจงให้ชาวบ้านทราบเกี่ยวกับวัตถุประสงค์ของการวิจัย และคัดเลือกตัวแทนชาวบ้านร่วมงานวิจัย ซึ่งมีชาวบ้านจำนวน 2 คน ได้รับเลือกให้เป็นตัวแทนโดยทั้งสองคนเป็นเกษตรกรทั่วไปมีอาชีพหลักทำการเกษตรและอาชีพรองรับจ้าง

4. วางแผนการเก็บข้อมูลร่วมกับทีมงาน

ขั้นตอนที่ 2 การดำเนินการเก็บข้อมูล

1. ศึกษาสภาพทางเศรษฐกิจ สังคม การใช้ที่ดิน และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ มีเทคนิคและวิธีการศึกษาที่ใช้ในการประเมินชุมชนอย่างมีส่วนร่วม (participatory rural appraisal: PRA) ตามลำดับดังนี้

1.1 การสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง (semi-structured interviews) ผู้นำชุมชนในปัจจุบัน เพื่อศึกษา

1) สภาพทางสังคม ได้แก่ จำนวนครัวเรือน ประชากร การศึกษา สุขภาพอนามัย และระบบสาธารณสุขโลก

2) สภาพทางเศรษฐกิจ ได้แก่ อาชีพ รายได้ รายจ่าย หนี้สินและการออมทรัพย์

3) การใช้ที่ดิน ได้แก่ ประเภทการถือครองที่ดินและปัญหาการใช้ที่ดิน

4) การใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้ ได้แก่ ลักษณะการใช้ประโยชน์

1.2 การประชุมกลุ่มย่อย (focus group) แบ่งเป็นการประชุม

1) กลุ่มตัวแทนผู้นำชุมชน ผู้สูงอายุ และผู้รู้ เพื่อศึกษาประวัติชุมชน เหตุการณ์สำคัญ และประเพณีที่สำคัญ โดยการทำแผนลำดับเหตุการณ์ (time line) และปฏิทินประเพณี (festival calendar)

2) กลุ่มตัวแทนครัวเรือน จำนวน 8 คน โดยคัดเลือกจากกลุ่มผู้นำชุมชน กลุ่มเก็บหาของป่าเพื่อขาย กลุ่มประกอบอาชีพเสริมรับจ้าง และกลุ่มที่ไม่มีอาชีพเสริม จำนวนกลุ่มละ 2 คน เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ของคนในชุมชนลักษณะการใช้ที่ดิน ช่วงเวลาการปลูกพืช และการรวมกลุ่ม โดยการทำแผนที่หมู่บ้านทางสังคม แผนที่การใช้ที่ดิน ปฏิทินการปลูกพืช และจัดลำดับความสำคัญของการรวมกลุ่ม

3) กลุ่มตัวแทนครัวเรือนที่มีการเก็บหาของป่าขาย เพื่อศึกษา ชนิดของป่า สถานที่เก็บหาของป่า และช่วงเวลาการเก็บหาของป่าโดยการทำปฏิทินการเก็บหาของป่า แผนที่เส้นทางการเก็บหาของป่า และสอบถามวิธีการเก็บหาของป่า

1.3 การเดินสำรวจ (transect) ร่วมกับทีมงานเพื่อทำภาพถ่ายวงการใช้ที่ดิน

1.4 สรุปผลการเก็บข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูลเบื้องต้นร่วมกับทีมงานและนำเสนอในที่ประชุมหมู่บ้านเพื่อให้ชาวบ้านทราบและปรับปรุงข้อมูล

1.5 การสัมภาษณ์ตัวแทนครัวเรือนทุกครัวเรือนด้วยแบบสัมภาษณ์ (interview schedule) เพื่อศึกษาข้อมูลเชิงลึก ได้แก่ อาชีพหลัก อาชีพรอง จำนวนรายได้ ขนาดการถือครองที่ดิน ปริมาณการเก็บหาของป่า และวัตถุประสงค์ในการใช้ประโยชน์

2. ศึกษาสถานภาพของทรัพยากรป่าไม้ในบริเวณที่ชาวบ้านใช้ประโยชน์

2.1 เดินสำรวจป่า (forest walk) บริเวณที่ชาวบ้านบอกว่ามีการเก็บหาของป่าร่วมกับทีมงานในช่วงเวลาที่คาดว่าจะพบเห็นของป่า

2.2 จากนั้นจึงวางแผนแปลงตัวอย่างศึกษาลักษณะของสังคมพืช ซึ่งมีขั้นตอนการวางแผนแปลงตัวอย่าง (forest sampling) ดังนี้

1) กำหนดแปลงตัวอย่างที่จะสำรวจ ขนาด 20 x 20 เมตร จำนวน 8 แปลง

2) วางแปลงตัวอย่าง ระยะห่างของแปลงเท่าๆ กัน ใช้แนวเขตระหว่างที่ทำกินชาวบ้านกับพื้นที่ป่าเป็น baseline ตามแนวทิศเหนือ-ใต้ โดยแต่ละแปลงตัวอย่างแบ่งเป็นแปลงย่อยขนาด 10 x 10 เมตร 5 x 5 เมตร และ 1 x 1 เมตร วัดไม้ใหญ่และนับชนิดและจำนวนของป่าในแปลงขนาด 20 x 20 เมตร ไม้รุ่นในแปลงขนาด 10 x 10 เมตร ลูกไม้ในแปลงขนาด 5 x 5 เมตร พืชชั้นล่าง และพืชอิงอาศัย ในแปลงขนาด 1 x 1 เมตร ใช้เครื่องมือหาค่าพิกัดด้วยสัญญาณดาวเทียม (global positioning system: GPS) จับค่าพิกัดแปลงตัวอย่าง และบันทึกลงในแผนที่มาตราส่วน 1:50,000 ของกรมแผนที่ทหารระหว่างที่ 5046 I ดังปรากฏในภาพผนวกที่ 1

3) ศึกษาความหนาแน่น ความถี่ การกระจาย และความเด่น ของพันธุ์ไม้ในแปลงตัวอย่าง โดยบันทึกชนิด ขนาดความโต ความสูงของไม้ใหญ่ที่มีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางที่ระดับอก ตั้งแต่ 10 เซนติเมตร ขึ้นไป บันทึกชนิดและจำนวนของไม้รุ่นที่มีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางที่ระดับอกน้อยกว่า 10 เซนติเมตร มีความสูง ตั้งแต่ 1.30 เมตรขึ้นไป บันทึกชนิดและจำนวนของลูกไม้ที่มีความสูงน้อยกว่า 1.30 เมตร บันทึกชนิดและจำนวนของพืชชั้นล่าง พืชอิงอาศัย และของป่าที่พบในแปลงตัวอย่าง

3. ศึกษาแนวทางจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชน

โดยใช้การจัดประชุมเชิงปฏิบัติการเพื่อระดมความเห็นของชุมชนใช้เวลาประชุม 1 วัน ผู้เข้าร่วมประชุมเป็นตัวแทนชาวบ้าน จำนวน 24 คน โดยคัดเลือกตัวแทนจากกลุ่มครัวเรือนกลุ่มละ 6 คน ดังนี้

- 3.1 กลุ่มครัวเรือนที่ไม่มีอาชีพเสริม
- 3.2 กลุ่มครัวเรือนที่มีอาชีพเสริมรับจ้าง
- 3.3 กลุ่มครัวเรือนที่เป็นผู้นำชุมชน
- 3.4 กลุ่มครัวเรือนที่มีเก็บหาของป่าเพื่อขาย

วิธีการประชุมเชิงปฏิบัติการ

- 1) ทีมงานนำเสนอข้อมูลที่ได้จากการศึกษาในขั้นตอนที่ 1 และ 2 ให้ชาวบ้านทราบเป็นการทบทวนข้อมูล
- 2) แบ่งกลุ่มชาวบ้านออกเป็น 4 กลุ่ม ตามที่จำแนกไว้ โดยให้แต่ละกลุ่มวาดภาพหมู่บ้านของตนเองในอดีต และภาพหมู่บ้านในปัจจุบัน ที่แสดงถึงที่ตั้งชุมชนจำนวนครัวเรือน ลักษณะการใช้ประโยชน์ที่ดิน สภาพทรัพยากรป่าไม้ และทรัพยากรธรรมชาติอื่น ๆ
- 3) ให้ตัวแทนแต่ละกลุ่มบรรยายภาพที่วาดและเปรียบเทียบภาพว่า อดีตกับปัจจุบัน มีความเหมือนหรือแตกต่างกันหรือไม่อย่างไร
- 4) จากนั้นให้ทุกคนร่วมแสดงความคิดเห็น วิเคราะห์ปัญหาและค้นหาสาเหตุของปัญหาที่ทำให้อดีตกับปัจจุบันเหมือนหรือแตกต่างกัน
- 5) ให้แต่ละกลุ่มวาดภาพหมู่บ้านในอนาคตที่ต้องการแล้วอธิบายภาพที่วาด
- 6) เมื่อทราบปัญหาและสาเหตุของปัญหาแล้วให้ทุกคนแสดงความคิดเห็นเพื่อหาแนวทางแก้ไขปัญหา
- 7) สรุปผลการประชุม

ขั้นตอนที่ 3 การวิเคราะห์ข้อมูล

1. วิเคราะห์ข้อมูลลักษณะทางเศรษฐกิจและสังคม การใช้ที่ดิน การจัดการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้โดยใช้หลักสถิติอย่างง่าย ได้แก่ ค่าเฉลี่ย ค่าร้อยละ เป็นต้น โดยการพรรณนาประกอบตารางและแผนภูมิภาพ
2. วิเคราะห์ข้อมูลทรัพยากรป่าไม้ที่ได้จากการสำรวจ จากค่าต่าง ๆ ดังนี้

2.1 จัดทำบัญชีชื่อพันธุ์ไม้ที่พบในแต่ละแปลงที่ทำการสำรวจ

2.2 หาค่าความหนาแน่น (density: D) คือ จำนวนของต้นไม้ทั้งหมดที่ปรากฏต่อจำนวนแปลงตัวอย่างทั้งหมด

$$D = \frac{\text{จำนวนต้นไม้ทั้งหมดที่ปรากฏ}}{\text{จำนวนแปลงตัวอย่างทั้งหมด}}$$

2.3 หาค่าความถี่ (frequency: F) ของชนิดไม้ คือ อัตราร้อยละของจำนวนแปลงตัวอย่าง ที่ปรากฏพันธุ์ไม้แต่ละชนิดต่อจำนวนแปลงที่ทำการสำรวจทั้งหมด

$$F = \frac{\text{จำนวนแปลงที่ปรากฏพันธุ์ไม้แต่ละชนิด}}{\text{จำนวนแปลงที่ทำการสำรวจทั้งหมด}} \times 100$$

2.4 หาค่าความเด่น (dominance: Do) ของชนิดไม้ คือ พื้นที่หน้าตัด (basal area) ของพันธุ์ไม้แต่ละชนิดต่อพื้นที่แปลงตัวอย่างทั้งหมด

$$Do = \frac{\text{พื้นที่หน้าตัด (basal area) ของพันธุ์ไม้แต่ละชนิด}}{\text{พื้นที่แปลงตัวอย่างทั้งหมด}}$$

2.5 หาค่าความหนาแน่นสัมพัทธ์ (relative density: RD) ของชนิดไม้ คือ ค่าสัมพัทธ์ของความหนาแน่นของพันธุ์ไม้แต่ละชนิดที่ต้องการต่อความหนาแน่นรวมของไม้ทุกชนิด โดยคิดเป็นร้อยละ

$$RD = \frac{\text{ความหนาแน่นของพันธุ์ไม้แต่ละชนิด}}{\text{ความหนาแน่นรวมของไม้ทุกชนิด}} \times 100$$

2.6 หาค่าความถี่สัมพัทธ์ (relative frequency: RF) ของชนิดไม้ คือ ค่าสัมพัทธ์ของความถี่ของพันธุ์ไม้แต่ละชนิดที่ต้องการต่อค่าความถี่รวมของไม้ทุกชนิด โดยคิดเป็นร้อยละ

$$RF = \frac{\text{ความถี่ของพันธุ์ไม้แต่ละชนิด}}{\text{ความถี่รวมของไม้ทุกชนิด}} \times 100$$

2.7 หาค่าความเด่นสัมพัทธ์ (relative dominant: RDo) ของชนิดไม้ คือ ค่าสัมพัทธ์ของความเด่นของพันธุ์ไม้แต่ละชนิดที่ต้องการต่อค่าความเด่นของต้นไม้ทุกชนิด โดยคิดเป็นร้อยละ

$$RDo = \frac{\text{ความเด่นของพันธุ์ไม้แต่ละชนิด}}{\text{ความเด่นรวมของไม้ทุกชนิด}} \times 100$$

2.8 หาค่าดัชนีความสำคัญ (importance value index: IVI) ของชนิดไม้ คือ นำผลรวมของค่าสัมพัทธ์ต่าง ๆ ของพันธุ์ไม้แต่ละชนิดโดยใช้ค่าความหนาแน่นสัมพัทธ์ ค่าความถี่สัมพัทธ์ และค่าความเด่นสัมพัทธ์ รวมกัน

$$IVI = RD + RF + RDo$$

โดยรายชื่อพันธุ์ไม้ที่สำรวจพบทั้งหมดจะทำเป็นบัญชีรายชื่อพันธุ์ไม้ในพื้นที่ศึกษา ประกอบด้วย ชื่อสามัญ ชื่อวิทยาศาสตร์ ค่าความหนาแน่น ความถี่ ความเด่น ความหนาแน่นสัมพัทธ์ ความถี่สัมพัทธ์ ความเด่นสัมพัทธ์ และค่า IVI

3. วิเคราะห์ข้อมูลแนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้โดยใช้ข้อเสนอของชุมชนในการจัดการประกอบกับแนวทางการจัดการ ระเบียบและข้อกำหนดของทางราชการ

ผลและวิจารณ์

จากการศึกษาสภาพทางเศรษฐกิจ สังคม การใช้ที่ดิน การใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้ สถานภาพของทรัพยากรป่าไม้ และแนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้ ผลการศึกษามี 4 ส่วน ดังต่อไปนี้

ส่วนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปของชุมชน

สภาพทั่วไปของที่ตั้งชุมชน

ชุมชนบ้านห้วยติ่มเป็นหมู่บ้านขนาดเล็ก ๆ ตั้งอยู่ติดกับลำห้วยติ่ม มีลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบสลับที่เนิน รอบหมู่บ้านเป็นที่ทำกิน ด้านทิศเหนือและทิศตะวันตกติดเขตพื้นที่ทำกินของหมู่บ้านเกษตรสมบูรณ์ บ้านพี่ใต้ บ้านพี่กลาง และบ้านพี่เหนือ ด้านทิศตะวันออกติดเขตป่าสงวนแห่งชาติป่าน้ำยาวและป่าน้ำสวดมีสภาพเป็นพื้นที่ป่าที่กำลังฟื้นตัว และมีอ่างเก็บน้ำห้วยติ่มสำหรับเก็บน้ำไว้ใช้ในหมู่บ้าน ด้านทิศใต้ของหมู่บ้านอยู่ติดกับถนนสายน่าน-พะเยา ถนนภายในชุมชนเป็นถนนคอนกรีตสลับถนนลูกรังและมีถนนลาดยางเชื่อมต่อไปยังหมู่บ้านใกล้เคียง ลักษณะตัวบ้านสร้างด้วยไม้ บางหลังมีการสร้างโดยใช้ไม้แผ่นกระดานตีปิดเป็นฝาบ้านแบบชั่วคราว แต่ละบ้านมีการทำรั้วแสดงอาณาเขตบ้านโดยทำจากไม้ไผ่ขัดตะ เศษไม้ปลายไม้หรือปลูกต้นไม้เป็นแนว ภายในบริเวณรั้วบ้านมีการปลูกไม้ผล เช่น มะม่วง มะขาม ขนุน และผักสวนครัวไว้ใช้ในครัวเรือน

ประวัติการก่อตั้งชุมชน

การอพยพมาตั้งถิ่นฐานของชุมชนบ้านห้วยติ่ม ครั้งแรกเมื่อ ปี พ.ศ. 2476 โดยครอบครัวของพ่ออุ้ยตัน อุ้ยชื่น อุ้ยบุญ และเพื่อนบ้าน รวม 8 ครอบครัว ซึ่งเป็นชาวไทยพื้นราบภาคเหนืออพยพมาจากอำเภอเมืองน่านเป็นกลุ่มแรกเพื่อบุกเบิกที่ดินในบริเวณลำห้วยติ่ม ปลูกข้าวไร่และข้าวนา ต่อมาในปี พ.ศ. 2497 พ่ออุ้ยสวัสดิ์ ศรีคำภา ได้อพยพมาพร้อมบิดามารดาจากอำเภอเวียงสาเป็นครอบครัวที่ 9 และมีครอบครัวอื่น ๆ ที่อพยพตามกันมาอยู่อาศัยเพิ่มมากขึ้นจนกลายเป็นชุมชนและได้รับการจัดตั้งหมู่บ้านอย่างเป็นทางการเมื่อปี พ.ศ. 2516 โดยมีพ่ออุ้ยสวัสดิ์ ศรีคำภา เป็นผู้ใหญ่บ้านคนแรก ซึ่งตั้งแต่เริ่มก่อตั้งหมู่บ้านได้มีเหตุการณ์ที่สำคัญหลายอย่างเกี่ยวกับ

การจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนเริ่มตั้งแต่การอพยพมาบุกเบิกพื้นที่ป่าบริเวณห้วยติ่มเพื่อปลูกข้าวไร่และข้าวนา ต่อมาภาครัฐได้ส่งเสริมให้มีการปลูกพืชเพื่อการค้าทำให้มีการบุกเบิกทางป่าปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์เพื่อขายเป็นจำนวนมาก การรวมตัวกันของชาวบ้านโดยการนำของผู้ใหญ่สวัสดิ์ศรีคำภา จัดขบวนการทำไม้ของบริษัททำไม้ที่ลักลอบทำไม้บนพื้นที่ป่าต้นน้ำบริเวณลำห้วยติ่มซึ่งอยู่นอกเขตที่ได้รับสัมปทานจนเป็นผลสำเร็จ การสร้างข้อตกลงร่วมกันของชาวบ้านคือห้ามไม่ให้มีการถางป่าเพื่อทำไร่บริเวณเหนืออ่างเก็บน้ำห้วยติ่ม และข้อตกลงเกี่ยวกับบุคคลภายนอกที่เข้ามาเก็บหาของป่าในเขตพื้นที่ป่าของบ้านห้วยติ่ม การประกาศเขตพื้นที่ป่าบริเวณอ่างเก็บน้ำห้วยติ่ม จากป่าไม้ถาวรให้เป็นสงวนแห่งชาติป่าน้ำยาวและป่าน้ำสวด การดำเนินการจัดการพื้นที่ป่าต้นน้ำของหน่วยศึกษาการพัฒนาการอนุรักษ์ต้นน้ำน้ำที่ และการรังวัดแนวเขตพื้นที่ป่าบริเวณอ่างเก็บน้ำห้วยติ่ม ของอุทยานแห่งชาติ นันทบุรี ทำให้ชาวบ้านเกิดความไม่พอใจ และหวาดระแวงต่อการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่ป่าไม้เนื่องจากชาวบ้านกลัวว่าจะไม่สามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ในป่าได้และกลัวจะถูกยึดพื้นที่ทำกินกินเพื่อนำไปปลูกป่า และจากเหตุการณ์นี้ทำให้หน่วยศึกษาการพัฒนาการอนุรักษ์ต้นน้ำน้ำที่ต้องสร้างความเข้าใจกับชาวบ้านห้วยติ่มเพื่อลดความหวาดระแวงโดยการประชุมชี้แจงและส่งเสริมให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในกิจกรรมการจัดการพื้นที่ป่าต้นน้ำ ซึ่งเป็นการเริ่มต้นของการทำงานร่วมกับชาวบ้านในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ ดังปรากฏในตารางที่ 1

ตารางที่ 1 ลำดับเหตุการณ์ที่สำคัญในชุมชน

ปี พุทธศักราช	เหตุการณ์ที่สำคัญ
ปี 2476	พ่ออุ้ยตัน อุ้ยชื่น อุ้ยบุญ พร้อมครอบครัวและเพื่อนบ้าน 8 ครอบครัว อพยพมาจากอำเภอเมืองน่านเพื่อบุกเบิกที่ดินปลูกข้าวไร่และข้าวนาในบริเวณลำห้วยติ่ม
ปี 2497	พ่ออุ้ยสวัสดิ์ ได้อพยพมาจากอำเภอเวียงสาพร้อมกับบิดามารดาเป็นครอบครัวที่ 9 เมื่อถึงช่วงเวลาที่ว่างจากการปลูกข้าวไร่และข้าวนา ชาวบ้านบางคนได้ไปรับจ้างชาวเขาผ่าไม้และเข้า ปลูกพืชไร่ และได้มีการนำแบบอย่างการปลูกข้าวโพดเพื่อเลี้ยงสุกรของพวกชาวเขาผ่าไม้ และเข้า มาปลูกในที่ว่างบริเวณบ้านเพื่อเลี้ยงสุกรของตนเอง

ตารางที่ 1 (ต่อ)

ปี พุทธศักราช	เหตุการณ์ที่สำคัญ
ปี 2516	บ้านห้วยติ่มได้รับการประกาศจัดตั้งหมู่บ้านอย่างเป็นทางการ โดยมีพ่ออุ้ยสวัสดิ์ ศรีคำภา เป็นผู้ใหญ่บ้านคนแรก และมีการบุกกรุกพื้นที่ป่าเพิ่มมากขึ้นเพื่อขยายพื้นที่ปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์เพื่อขาย
ปี 2517	พ่ออุ้ยสวัสดิ์ ศรีคำภา ได้นำลูกบ้านไปขัดขวางการทำไม้โดยการชุมนุมและปิดเส้นทางรถขนไม้ของบริษัททำไม้ที่ลักลอบเข้าทำไม้ในเขตป่าต้นน้ำลำห้วยติ่ม ซึ่งเป็นพื้นที่นอกเขตสัมปทานทำไม้
ปี 2527	สำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบท (รพช.) ได้ดำเนินการสร้างอ่างเก็บน้ำห้วยติ่มให้กับชาวบ้านเพื่อใช้ทำนาข้าวและบริโภค ทำให้ชาวบ้านมีการปลูกข้าวมากมากขึ้น
ปี 2530	ชาวบ้านมีการสร้างข้อตกลงร่วมกันไม่ให้มีการทำไร่บริเวณเหนืออ่างเก็บน้ำห้วยติ่ม และข้อตกลงในการเก็บหาของป่า
ปี 2531	กรมป่าไม้ประกาศเขตพื้นที่ป่าไม้อ่าวป่าน้ำยาวและป่าน้ำสวด บริเวณอ่างเก็บน้ำลำห้วยติ่มให้เป็นป่าสงวนแห่งชาติป่าน้ำยาว – น้ำสวด
ปี 2542 – 2545	บ้านห้วยติ่มได้รับเงินสนับสนุนจากกลุ่มบ้านหลวงหวงป่าในการทำแนวกันไฟ
ปี 2546	กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่าและพันธุ์พืช จัดตั้งหน่วยศึกษาการพัฒนาการอนุรักษ์ต้นน้ำน้ำพี พร้อมกับอุทยานเขานันทบุรี รั้งวัดแนวเขตพื้นที่ป่าบริเวณอ่างเก็บน้ำลำห้วยติ่มเตรียมผนวกเป็นเขตอุทยานแห่งชาติ ทำให้ชาวบ้านหวาดระแวงต่อการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่ป่าไม้เนื่องจากเกรงว่าจะเข้าไปใช้ประโยชน์ในป่าไม่ได้ และกลัวจะถูกยึดพื้นที่ทำกินคืนเพื่อปลูกป่า

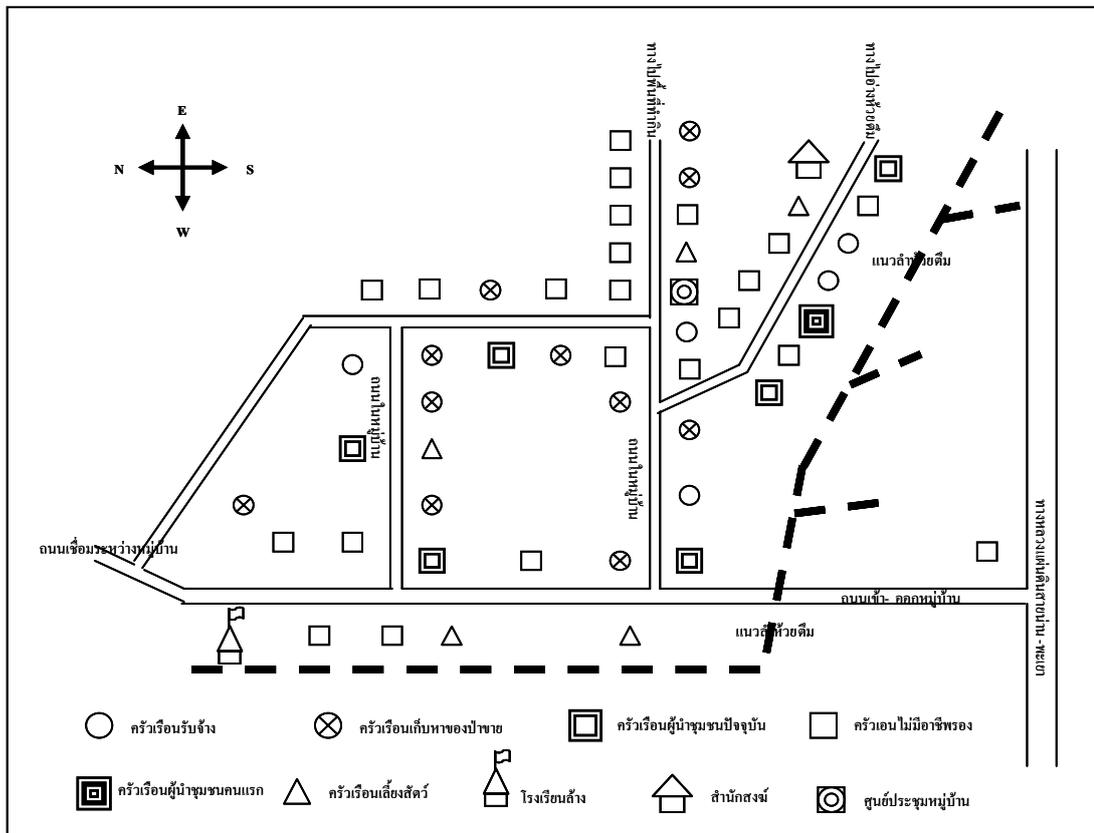
ตารางที่ 1 (ต่อ)

ปี พุทธศักราช	เหตุการณ์ที่สำคัญ
ปี 2547	หน่วยศึกษาการพัฒนาการอนุรักษ์ต้นน้ำน้ำพี ส่งเสริมให้ชาวบ้านห้วยติ่มมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์พื้นที่ป่าต้นน้ำ โดยสนับสนุนการก่อสร้างฝายชะลอน้ำเพื่อผันน้ำเข้านา สนับสนุนโครงการปลูกพืชเพื่อเป็นแหล่งอาหารชุมชน และฟื้นฟูสภาพป่าเหนืออ่างเก็บน้ำห้วยติ่ม

ที่มา: จากการประชุมกลุ่มย่อยตัวแทนผู้นำชุมชน ผู้สูงอายุ และผู้รู้

ลักษณะการตั้งถิ่นฐานในปัจจุบัน

บ้านห้วยติ่ม เป็นชุมชนขนาดเล็ก มีจำนวน 50 ครัวเรือน ปัจจุบันตั้งอยู่หมู่ที่ 3 ตำบลบ้านพื อำเภอบ้านหลวง จังหวัดน่าน ชาวบ้านนิยมตั้งบ้านเรือนรวมกันแบบกระจุกตัวใกล้ลำห้วย บ้านผู้นำจะอยู่กระจายปะปนกับบ้านเรือนของลูกบ้าน ดังภาพที่ 2 ลักษณะการตั้งบ้านเรือนดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงความใกล้ชิดระหว่างลูกบ้านกับผู้นำ ที่สามารถติดต่อพูดคุยหรือรับส่งข่าวสารได้ง่ายและรวดเร็วจะเห็นจากการที่ชาวบ้านมีการรวมกลุ่มปกป้องทรัพยากรป่าไม้

ภาพที่ 2 แผนที่การตั้งบ้านเรือนของชุมชนบ้านห้วยติ่ม

ที่มา: จากการประชุมกลุ่มย่อยตัวแทนครัวเรือน

การศึกษา

ในปี 2516 หมู่บ้านห้วยติ่มมีการสร้างโรงเรียนชั่วคราว โดยมีทหารทำหน้าที่สอนหนังสือให้ ต่อมาชาวบ้านพีได้ที่อยู่ใกล้เคียงได้มาสร้างโรงเรียนในบริเวณที่ว่างเปล่าของหมู่บ้านห้วยติ่ม เพื่อเป็นที่เรียนหนังสือสำหรับบุตรหลานของชาวบ้านพีได้และบ้านห้วยติ่ม เนื่องจากหมู่บ้านพีได้ไม่มีสถานที่ โดยใช้ชื่อว่าโรงเรียนบ้านพีได้ เปิดสอนถึงระดับประถมศึกษาปีที่ 4 ต่อมาไม่นานเนื่องจากบ้านพีได้เป็นหมู่บ้านที่มีบุตรหลานเรียนหนังสือมากกว่าและการเดินทางก็ไม่สะดวก ประกอบทางราชการได้จัดสรรงบประมาณสร้างโรงเรียนให้กับหมู่บ้านเกษตรสมบูรณ์ที่อยู่ติดกับหมู่บ้านพีได้ชาวบ้านพีได้ จึงย้ายบุตรหลานไปที่โรงเรียนแห่งใหม่ใกล้บ้านทำให้โรงเรียนบ้านพีได้เหลือนักเรียนจำนวนน้อยจนต้องปิดโรงเรียน ส่วนชาวบ้านห้วยติ่มที่ต้องการให้บุตรหลานได้เรียนหนังสือจึงต้องส่งบุตรหลานไปเรียนตามโรงเรียนในหมู่บ้านข้างเคียงที่ตนเองเห็นว่าดีซึ่งต้อง

ลำบากในการเดินทาง และส่วนใหญ่เมื่อเรียนจบระดับมัธยมศึกษาปีที่ 6 แล้วชาวบ้านที่ไม่มีเงินทุนก็จะให้บุตรหลานช่วยงานที่บ้านเมื่อว่างงานก็จะให้ไปรับจ้างในตัวเมืองหรือกรุงเทพฯ มีส่วนน้อยที่จะให้บุตรได้เรียนถึงระดับปริญญาตรีทำให้ชาวบ้านห้วยติ่มมีโอกาสได้รับการศึกษาน้อย

สุขภาพอนามัย

ด้านสุขภาพอนามัยของชาวบ้านห้วยติ่ม ปัญหาที่พบคือการแพร่ระบาดของยาเสพติดในกลุ่มวัยรุ่น การแพร่ระบาดของโรคไข้เลือดออก โรคพิษสุนัขบ้า โรคเลสโตรไปโลซัส ปัญหาการให้บริการสุขภาพอนามัยของผู้สูงอายุ เด็ก สตรีและคนพิการ ไม่ทั่วถึงและปัญหาการขาดข้อมูลข่าวสารด้านสาธารณสุข ชาวบ้านห้วยติ่มเมื่อถึงเวลาเจ็บป่วยจะเดินทางไปพบหมอที่โรงพยาบาลประจำอำเภอบ้านหลวง ซึ่งอยู่ห่างจากชุมชนประมาณ 5 กิโลเมตร ในด้านสุขภาพของชาวบ้านทุกหลังคาเรือนจะมีส้วมซึมทุกบ้าน น้ำที่ใช้ในการบริโภคน้ำจะเป็นน้ำฝนที่เก็บใส่โอ่งไว้แต่ไม่ได้ผ่านการกรอง ส่วนน้ำที่มาจากอ่างเก็บน้ำห้วยติ่ม ชาวบ้านจะไม่นิยมใช้บริโภค เนื่องจากเป็นน้ำที่ไม่สะอาดเพราะมีการเลี้ยงสัตว์ไว้เหนือบ่ออ่างเก็บน้ำ

ระบบสาธารณูปโภค

ด้านสาธารณูปโภคชาวบ้านมีไฟฟ้าใช้ทุกครัวเรือน มีระบบประปาหมู่บ้านที่ต่อมาจากอ่างเก็บน้ำห้วยติ่มซึ่งใช้เฉพาะการอุปโภค ถนนภายในหมู่บ้านเป็นถนนคอนกรีตกว้าง 3 เมตร สลับกับถนนดินลูกรัง ซึ่งถนนคอนกรีตสร้างโดยงบประมาณจากองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านพีเมื่อปี 2547 ภายในหมู่บ้านมีตู้โทรศัพท์สาธารณะ จำนวน 1 แห่ง มีถนนลาดยางเชื่อมต่อระหว่างหมู่บ้านใกล้เคียง

จากประวัติความเป็นมาของหมู่บ้านห้วยติ่มจะเห็นว่าชาวบ้านมีการตระหนักถึงคุณค่าของทรัพยากรป่าไม้ จึงมีส่วนร่วมในการรวมกลุ่มเพื่อจัดขบวนการทำไม้ของบริษัททำไม้และการห้ามการทำไร่บริเวณเหนือบ่ออ่างเก็บน้ำห้วยติ่มจนสำเร็จ นอกจากความตระหนักของชาวบ้านในคุณค่าของทรัพยากรป่าไม้แล้ว ลักษณะการตั้งบ้านเรือนเป็นกลุ่มทำให้ชาวบ้านกับผู้นำมีการติดต่อสื่อสารและสร้างความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันส่งผลให้มีการรวมกลุ่มอย่างเข้มแข็ง ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยหลายเรื่องเกี่ยวกับปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรป่าไม้

ส่วนที่ 2 สภาพทางเศรษฐกิจ สังคม การใช้ที่ดิน และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้

สภาพทางสังคม

1. ประชากรและครัวเรือน

ชุมชนบ้านห้วยติ่มปี 2548 มีจำนวนครัวเรือนทั้งหมด 50 ครัวเรือน มีจำนวนประชากร 190 คน แบ่งเป็นชาย 98 คน หญิง 92 คน จำนวนสมาชิกในแต่ละครัวเรือนส่วนใหญ่มีสมาชิก 3-4 คน คิดเป็นร้อยละ 66 รองลงมา มีสมาชิก 5-6 คน คิดเป็นร้อยละ 18 มีสมาชิก 1-2 คน คิดเป็นร้อยละ 10 และน้อยที่สุดมีสมาชิก 7 คน คิดเป็นร้อยละ 6 โดยสมาชิกในครัวเรือนเฉลี่ย 4 คน ส่วนจำนวนแรงงานในครัวเรือนมีตั้งแต่ครัวเรือนไม่มีแรงงานเลยถึงมีแรงงานจำนวน 5 คน โดยส่วนใหญ่ครัวเรือนจะมีแรงงานจำนวน 1-2 คน คิดเป็นร้อยละ 56 รองลงมา มีแรงงานจำนวน 3-4 คน คิดเป็นร้อยละ 32 ไม่มีแรงงานเลย คิดเป็นร้อยละ 10 และน้อยที่สุดคือมีแรงงานจำนวน 5 คน คิดเป็นร้อยละ 2 โดยจำนวนแรงงานในครัวเรือนเฉลี่ย 2 คน ดังปรากฏในตารางที่ 2

ผลการศึกษาแสดงให้เห็นว่า ครัวเรือนบ้านห้วยติ่มส่วนใหญ่เป็นครัวเรือนขนาดเล็ก ส่วนครัวเรือนที่มีขนาดใหญ่เป็นเพราะมีหลายครอบครัวในบ้านหลังเดียวกันแต่ยังไม่ได้แยกครัวเรือนเนื่องจากไม่มีที่ดินและเงินทุนสร้างบ้าน ส่วนจำนวนสมาชิกต่อครัวเรือนเฉลี่ยที่มีมากกว่าจำนวนแรงงานต่อครัวเรือนเฉลี่ย เนื่องจากสมาชิกในครัวเรือนจะรวมถึงผู้สูงอายุและเด็กนักเรียน ซึ่งไม่ได้อยู่ในกลุ่มวัยแรงงาน นอกจากนี้แรงงานของครัวเรือนส่วนใหญ่ยังเป็นหัวหน้าครอบครัวและภรรยาหาเลี้ยงครอบครัว

ตารางที่ 2 ข้อมูลทั่วไปของครัวเรือนบ้านห้วยติ่ม จำแนกตามจำนวนสมาชิกและแรงงาน

ข้อมูลทั่วไปของครัวเรือน	จำนวน	
	ครัวเรือน	ร้อยละ
<u>จำแนกตามจำนวนสมาชิก</u>		
1-2 คน	5	10
3-4 คน	33	66
5-6 คน	9	18
7-8 คน	3	6
รวม	50	100

ตารางที่ 2 (ต่อ)

ข้อมูลทั่วไปของครัวเรือน	จำนวน	
	ครัวเรือน	ร้อยละ
<u>จำแนกตามจำนวนแรงงาน</u>		
ไม่มีแรงงาน	5	10
1-2 คน	28	56
3-4 คน	16	32
5-6 คน	1	2
รวม	50	100

หมายเหตุ สมาชิกในครัวเรือนน้อยที่สุด 1 คน มากที่สุด 7 คน สมาชิกเฉลี่ย 4 คนต่อครัวเรือน
 แรงงานในครัวเรือนมากที่สุด 5 คน แรงงานเฉลี่ย 2 คนต่อครัวเรือน
 ที่มา: จากการสัมภาษณ์ผู้นำชุมชน

2. ขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรม

2.1 ประเพณีทานข้าวใหม่ เป็นประเพณีที่ทำประมาณเดือนมกราคม-เดือนกุมภาพันธ์ของทุกปีหลังจากเก็บเกี่ยวข้าวนาเสร็จ โดยก่อนที่จะนำข้าวที่เก็บเกี่ยวมาบริโภคชาวบ้านจะพร้อมกันนำข้าวเปลือกและข้าวสารใหม่ไปทำบุญถวายพระ เพื่อเป็นสิริมงคลแก่ครัวเรือน

2.2 ประเพณีสืบทอด เป็นประเพณีที่ทำเพื่อต่ออายุให้กับคนที่มีเคราะห์ เช่น ไม่สบายบ่อย หรือประสบอุบัติเหตุ ดวงไม่ดี ให้หมดเคราะห์หมดโรคภัย การทำพิธีกรรมขึ้นอยู่กับความต้องการของผู้สืบทอด พิธีกรรมจะทำที่บ้าน หรือที่วัดก็ได้ โดยมีพระสงฆ์และอาจารย์วัดเป็นผู้ประกอบพิธีกรรมให้ สิ่งของที่ต้องใช้ในการประกอบพิธี ได้แก่ ข้าว ข้าว น้ำ ฝ้ายมัดมือ อาหารคาวหวาน หมากพลู รูป เทียน ดินปั้นเป็นรูปคนและสัตว์ต่าง ๆ

2.3 ประเพณีเลี้ยงผี ซึ่งได้แก่ ผีเรือน เพื่อให้ผีเรือนหรือเจ้าที่คุ้มครองบ้าน คุ้มครองครอบครัวให้อยู่ดี มีสุข ไม่เจ็บป่วย ประเพณีนี้นิยมทำกันปีละ 1 ครั้ง แต่ถ้ามีการทำพิธีอย่างเช่น มีการทะเลาะกันภายในบ้าน หรือกระทำการใด ๆ ที่ถือว่าลบหลู่ผีบ้านผีเรือนหรือเจ้าที่ก็จะต้องมีการเลี้ยงผีเพื่อขออภัย วิธีทำจะมีการเตรียมไก่ต้ม 1 คู่ รูป เทียน เหล้า ดอกไม้ นำมาบูชาที่ศาล

พระภูมิของบ้าน และให้คนในครอบครัวกล่าวขอภัย นอกจากการเลี้ยงผีเรือนหรือเจ้าที่ที่บ้านแล้ว ชาวบ้านห้วยติ่มยังมีการเลี้ยงผีขุนน้ำที่ชาวบ้านเชื่อว่าจะช่วยดูแลรักษาป่ารักษาน้ำของหมู่บ้าน ซึ่งมีวิธีทำคล้ายกับการเลี้ยงผีเรือน

2.4 ประเพณีสังฆบ้าน เป็นประเพณีที่ทำร่วมกันทั้งหมู่บ้านในช่วงเทศกาลวันสงกรานต์เพื่อให้ชาวบ้านไม่มีเคราะห์ อยู่อย่างร่มเย็นเป็นสุข วิธีทำชาวบ้านจะช่วยกันเตรียมกระทงใหญ่ 4 อัน แล้วให้แต่ละบ้านนำสิ่งของเครื่องใช้ในบ้านมาใส่ในกระทงใหญ่ เช่น กล้วย ผลไม้ เสื้อผ้า น้ำส้มป่อย ทราช เป็นต้น และให้อาจารย์วัดเป็นผู้ประกอบพิธีกรรมให้

2.5 ประเพณีทูลขวัญ ผู้สูงอายุ เป็นพิธีกรรมที่ทำในช่วงเทศกาลวันสงกรานต์ เพื่อแสดงความเคารพนับถือโดยจะมีการรดน้ำดำหัวคนเฒ่า คนแก่ ผู้หลักผู้ใหญ่ หรือหัวหน้าหมู่บ้าน โดยการใช้ น้ำส้มป่อย น้ำอาบหรือน้ำหอมรดที่มือ

2.6 ประเพณีลงแขก เป็นประเพณีเก่าแก่มีมาช้านานเพื่อแลกเปลี่ยนแรงงานและสร้างความสามัคคีกันหมู่บ้านเมื่อถึงฤดูกาลทำนาทำไร่จะมีการมาร่วมแรงร่วมใจกันผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนช่วยกันทำนา ทำไร่ ของคนในหมู่บ้านที่มาช่วยแรงไว้ และหลังจากทำเสร็จจะมีการเลี้ยงอาหารเป็นการขอบคุณ

2.7 ประเพณีเบิกบ้าน เป็นประเพณีความเชื่อเกี่ยวกับการอยู่เย็นเป็นสุข ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บอันตรายทั้งปวง เป็นพิธีกรรมที่บางหมู่บ้านนิยมทำกันทุกปีแต่บางหมู่บ้านเว้นหลายปี จึงจะทำครั้งการประกอบพิธีกรรมชาวบ้านพร้อมกันทั้งหมู่บ้านจัดเตรียม ข้าวเปลือก ข้าวสาร อาหารคาวหวาน ผลไม้ต่าง ๆ หรืออาหารทุกอย่างในบ้านที่สามารถนำมารับประทานได้ใส่ไว้ในตะกร้า ถ้าเป็นหมู่บ้านใหญ่ก็จะมีกรวางสะดวงไว้ 3 แห่ง คือ หัวบ้าน กลางบ้าน และท้ายบ้าน แต่ถ้าเป็นหมู่บ้านเล็กก็วางจุดเดียวคือ กลางบ้าน และนิมนต์พระสงฆ์ 7 รูป มาสวดทำพิธีกรรมให้

2.8 ประเพณีทูลขวัญข้าว เป็นพิธีกรรมที่แสดงความเคารพและขอบคุณพระแม่โพสพ หลังจากการเก็บผลผลิตข้าวมาแล้ว โดยจะทำกันเฉพาะครัวเรือนที่ปลูกข้าว ของใช้ในพิธี ได้แก่ ไก่ 1 คู่ หมาก พลุ กล้วยเครือ มะพร้าวเครือ ข้าวสุก อาหารคาว ขนมหวาน ข้าวต้มมัด น้ำชาข้าว และใช้ผ้าแดงผูกมัดจากขึงข้าวโยงมาถึงที่ตั้งพิธี และนำของที่จะถวายมาวางที่ปลายผ้า และให้อาจารย์วัดเป็นผู้ประกอบพิธีกรรม โดยจะต้องมีค่าขันตั้ง คือ เหล้า 1 ขวด ไก่ 1 คู่

จะเห็นว่าประเพณีที่สำคัญของชุมชนมีการยึดถือปฏิบัติกัน 3 อย่าง คือ ประเพณีที่ปฏิบัติกันตลอดทั้งปี ได้แก่ ประเพณีเบิกบ้าน ประเพณีสืบชะตา และประเพณีเอามือหรือการลงแขก ซึ่งเป็นประเพณีที่ชาวบ้านช่วยกันปฏิบัติเมื่อถึงฤดูกาลทำการเกษตร การปฏิบัติตามประเพณีขึ้นอยู่กับเหตุการณ์ในชุมชน ประเพณีที่ยึดถือปฏิบัติในช่วงเทศกาลต่าง ๆ ได้แก่ ประเพณีทานข้าวใหม่ ทำในช่วงหลังการเก็บเกี่ยวข้าวในนา ประเพณีสังฆบ้าน ประเพณีทูลขวัญผู้สูงอายุ ซึ่งจะทำในช่วงเทศกาลวันสงกรานต์ และประเพณีดั้งเดิมที่คนในชุมชนสามารถเลือกปฏิบัติกันตามเหมาะสมของแต่ละครัวเรือน ได้แก่ ประเพณีเลี้ยงผี ดังปรากฏในตารางภาคผนวกที่ 1

ความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของชาวบ้าน การให้ความเคารพนับถือผู้หลักผู้ใหญ่ และผู้สูงอายุ และการขอสร้างความเป็นสิริมงคล ตามคำสั่งสอนของบรรพบุรุษที่สืบทอดกันมา ซึ่งนอกจากจะพบเห็นได้จากประเพณีของหมู่บ้านแล้วยังพบเห็นได้จากการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของหมู่บ้านที่มีการใช้ความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในการดูแลรักษาป่า เช่น การบวชป่า และการเลี้ยงผี ขุนน้ำ เป็นต้น ส่วนความสามัคคีและการพึ่งพาอาศัยกันภายในชุมชนพบได้จากการรวมกลุ่มของชาวบ้านเพื่อปกป้องทรัพยากรป่าไม้บริเวณเหนืออ่างเก็บน้ำห้วยติ่มถือเป็นศักยภาพของชุมชนที่แสดงออกมาในรูปแบบความเชื่อทางศาสนา และรูปแบบอำนาจในมิติของจารีตประเพณี

3. การรวมกลุ่มในชุมชน

ในอดีต ชุมชนมีการรวมกลุ่มกันเมื่อมีเหตุสำคัญเกิดขึ้นในหมู่บ้าน เช่น การรวมกลุ่มของชาวบ้านเพื่อต่อต้านการทำไม้นอกพื้นที่สัมปทานของบริษัททำไม้ และการรวมตัวกันต่อต้านผู้ที่บุกรุกพื้นที่ป่าต้นน้ำของหมู่บ้าน ซึ่งเป็นการรวมกลุ่มเพื่อปกป้องผลประโยชน์ของหมู่บ้าน

ปัจจุบันการรวมกลุ่มของชาวบ้านมีทั้งกลุ่มที่ชาวบ้านตั้งขึ้นเองโดยมีหน่วยงานให้การสนับสนุนและกลุ่มที่ภาครัฐจัดตั้งให้ ซึ่งมีรายละเอียดและวัตถุประสงค์การตั้งกลุ่มดังนี้

1. กลุ่มปลูกข้าวโพด มีวัตถุประสงค์เพื่อส่งเสริมให้ราษฎรมีรายได้เพิ่มขึ้น โดยมีองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านพี สนับสนุนการจัดตั้งกลุ่ม

2. กลุ่มกองทุนเงินล้าน มีวัตถุประสงค์เพื่อสนับสนุนให้ชาวบ้านมีเงินทำทุนในการประกอบอาชีพ โดยกองทุนนี้จะให้ชาวบ้านแต่ละหมู่บ้านดำเนินการใช้จ่ายเงินเอง โดยรัฐบาลให้การสนับสนุน
3. กลุ่มกองทุนสัจจะออมทรัพย์ มีวัตถุประสงค์ เพื่อให้ชาวบ้านมีเงินเก็บไว้ใช้จ่ายในครอบครัวโดยชาวบ้านด้วยกันเองจัดเก็บเป็นเงินออม
4. กลุ่มกองทุนแม่บ้าน มีวัตถุประสงค์เพื่อประสานงานกับหน่วยงานของรัฐ เพื่อร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ทั้งนอกและในหมู่บ้านรวมถึงกิจกรรมส่งเสริมรายได้ต่าง ๆ ภายในกลุ่มแม่บ้านโดยชาวบ้านด้วยกันเป็นผู้สนับสนุน
5. กลุ่มกองทุนสุขภาพตำบล มีวัตถุประสงค์เพื่อติดต่อประสานงานกับหน่วยงานของรัฐโดยมีสาธารณสุข เป็นผู้สนับสนุน
6. กลุ่มกองทุนเลี้ยงสุกร มีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นการส่งเสริมอาชีพให้ชาวบ้านมีรายได้เพิ่มขึ้นจากการเลี้ยงสุกร โดยมีองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านพี สนับสนุนการจัดตั้งกลุ่ม
7. กลุ่มเยาวชน มีวัตถุประสงค์เพื่อติดต่อประสานงานภายในหมู่บ้านโดยมีชาวบ้านด้วยกันเป็นผู้สนับสนุน
8. กลุ่มกองทุนแก้ไขปัญหาคความยากจน (กขคจ.) มีวัตถุประสงค์เพื่อแก้ไขปัญหาคความยากจนและให้ชาวบ้านมีรายได้เพิ่มขึ้น โดยมีรัฐบาลเป็นผู้สนับสนุน

จะเห็นว่าชาวบ้านมีการรวมกลุ่มกันตามลักษณะอาชีพและตามเงินกองทุนสนับสนุน ซึ่งได้แก่ กลุ่มกองทุนเลี้ยงสุกร กลุ่มสัจจะออมทรัพย์ กลุ่มกองทุนเงินล้าน กลุ่มกองทุน กขคจ. กลุ่มปลูกข้าวโพด กลุ่มกองทุนแม่บ้าน กลุ่มกองทุนสุขภาพตำบล และกลุ่มเยาวชน สาเหตุของการรวมกลุ่มเนื่องจากแต่ละครัวเรือนมักจะประสบกับปัญหาเดียวกันหรือมีปัญหาที่คล้ายคลึงกัน ทำให้รู้สึกว่าเป็นปัญหาของส่วนรวม จึงเกิดการรวมกลุ่มเพื่อให้ความช่วยเหลือ ให้คำปรึกษา แนะนำแก่สมาชิกภายในกลุ่ม และสร้างอำนาจในการต่อรองด้านการผลิตและการจำหน่ายสินค้า ถือเป็นกรรวมกลุ่มที่มีวัตถุประสงค์ชัดเจน ส่วนกลุ่มที่ชาวบ้านให้ความสำคัญนั้น จากผล

การจัดลำดับความสำคัญ (matrix ranking) พบว่ากลุ่มที่ชาวบ้านให้ความสำคัญมากที่สุดคือกลุ่มปลูกข้าวโพดได้คะแนน 7 คะแนน รองลงมาลำดับที่สอง ได้แก่ กลุ่มสัจจะออมทรัพย์ และกลุ่มเยาวชนได้คะแนน 5 คะแนน ลำดับที่สาม ได้แก่ กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มกองทุนเงินล้าน และกลุ่มกองทุน กขคจ. ได้คะแนน 3 คะแนน ลำดับที่สี่ ได้แก่ กลุ่มกองทุนสุภาพิบาลได้คะแนน 2 คะแนน และลำดับสุดท้าย ได้แก่ กลุ่มกองทุนเลี้ยงสุกรได้คะแนน 0 คะแนน ปรากฏในตารางภาคผนวกที่ 2 การที่ชาวบ้านให้ความสำคัญกับกลุ่มปลูกข้าวโพดมากที่สุดเพราะเป็นกลุ่มอาชีพหลักของชุมชน ส่วนกลุ่มสุกรไม่มีความสำคัญเพราะชาวบ้านบอกว่าจัดตั้งขึ้นแล้วไม่มีการดำเนินการใด ๆ ประกอบกับชาวบ้านมีการเลี้ยงหมูเพียงรายเดียว สำหรับความต้องการเข้าร่วมเป็นสมาชิกของกลุ่มชาวบ้านมีความจำเป็นและความต้องการที่แตกต่างกัน เช่น ชาวบ้านบางครัวเรือนมีความต้องการเข้าร่วมเป็นสมาชิกกลุ่มเพราะเห็นว่ามีภาครัฐเข้ามาให้การสนับสนุนจึงต้องการมีส่วนร่วมในผลประโยชน์ โดยส่วนใหญ่แล้วชาวบ้านหนึ่งคนจะเป็นสมาชิกในหลายกลุ่ม นอกจากนี้การรวมกลุ่มของชาวบ้านห้วยติ่มยังไม่ปรากฏว่ามีการจัดตั้งกลุ่มเพื่อวัตถุประสงค์จัดการทรัพยากรป่าไม้อย่างชัดเจน มีเพียงการรวมกลุ่มเพื่อแก้ไขปัญหาทรัพยากรป่าไม้เฉพาะหน้า

สภาพทางเศรษฐกิจ

1. การประกอบอาชีพของครัวเรือน

ชุมชนบ้านห้วยติ่มประกอบอาชีพเกษตรกรรมด้วยการปลูกพืชเป็นหลัก 45 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 90 ว่างงานหรือไม่มีอาชีพ 5 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 10 ที่ว่างงานเนื่องจากมีอายุมากทำงานไม่ได้และบุตรหลานแยกครัวเรือน โดยบางคนสร้างครอบครัวใหม่ในชุมชน บางคนย้ายไปอยู่ที่อื่นนอกชุมชนแต่ยังคงส่งค่าใช้จ่ายเลี้ยงดู ชนิดพืชที่ปลูกได้แก่ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ ข้าวนา และถั่วเหลือง โดยข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ และถั่วเหลือง เป็นการปลูกเพื่อการค้า สำหรับข้าวนาเป็นการปลูกไว้บริโภคในครัวเรือนและขายในสวนที่เหลือจากการบริโภค ในรอบปีส่วนใหญ่ครัวเรือนเกษตรกรมีการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์และข้าวนารวมกันคิดเป็นร้อยละ 62 รองลงมาปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ ข้าวนา และถั่วเหลืองรวมกันคิดเป็นร้อยละ 14 ปลูกข้าวนาชนิดเดียวคิดเป็นร้อยละ 8 ตามลำดับ และต่ำสุดปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ชนิดเดียวคิดเป็นร้อยละ 6 นอกจากนี้ยังพบว่าการปลูกถั่วเหลืองจะปลูกในพื้นที่เดียวกับข้าวนาหลังจากเก็บเกี่ยวข้าวนาเสร็จและขึ้นอยู่กับปริมาณน้ำในอ่างเก็บน้ำแต่ละปี

ลักษณะการทำเขตกรรม การปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์เกษตรกรมีความเคยชินกับการเผาวัชพืชเพื่อเตรียมพื้นที่ปลูกและใช้ไม้ปลายแหลมแทงดินให้เป็นหลุมเพื่อหยอดเมล็ดพันธุ์แทนการไถพรวน การปลูกข้าวนาเกษตรกรจะทำการเป็นแปลงนาขั้นบันไดโดยอาศัยน้ำฝนตามลำห้วยและน้ำในอ่างเก็บน้ำที่ส่งผ่านมาจากลำเหมืองและมีชาวบ้านคอยควบคุมดูแลการใช้น้ำและจัดสรรน้ำซึ่งชาวบ้านเรียกว่านายฝาย ทุกปีก่อนที่จะมีการปลูกข้าวชาวบ้านจะทำพิธีเลี้ยงผีขุนน้ำเพื่อช่วยให้ช่วยดูแลรักษาป่าให้มีน้ำเพียงพอในการทำนา ส่วนการเตรียมพื้นที่ปลูกจะใช้การไถพรวนโดยเครื่องจักรหรือสัตว์เลี้ยง การดูแลรักษาเกษตรกรบางรายจะใช้การจ้างแรงงาน เช่น นิตสารเคมีกำจัดแมลงและวัชพืชรวมถึงการใส่ปุ๋ย เนื่องจากบางคนต้องออกไปรับจ้างนอกหมู่บ้านหรือต่างจังหวัดจึงไม่มีเวลาในการดูแลรักษา การเก็บเกี่ยวผลผลิตครัวเรือนที่มีแรงงานมากพอหรือมีพื้นที่ปลูกไม่มากจะนิยมทำกันเองภายในครอบครัว ส่วนครัวเรือนที่มีพื้นที่มากหรือมีจำนวนแรงงานน้อยจะใช้การเอาแรงกับบ้านอื่น สำหรับครัวเรือนที่ไม่ปลูกพืชเป็นครัวเรือนเดียวกับที่ว่างงานหรือไม่มีอาชีพ ดังปรากฏตามตารางที่ 3

ตารางที่ 3 ครัวเรือนเกษตรกรบ้านห้วยติ่ม ปี 2548 จำแนกตามการประกอบอาชีพ และชนิดพืชที่ปลูก

รายละเอียดของครัวเรือน	จำนวน	
	ครัวเรือน	ร้อยละ
การประกอบอาชีพ		
- ไม่มีอาชีพ	5	10
- ปลูกพืช	45	90
รวม	50	100
ชนิดพืชที่ปลูก		
- ปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ชนิดเดียว	3	7
- ปลูกข้าวนาชนิดเดียว	4	9
- ปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ และข้าวนา	31	69
- ปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ ข้าวนา และถั่วเหลือง	7	15
รวม	45	100

ที่มา: จากการสัมภาษณ์ผู้นำชุมชน

ช่วงเวลาในการทำการเกษตรของชาวบ้านจำแนกตามชนิดพืชที่ปลูก พบว่า ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์เริ่มมีการเตรียมพื้นที่และลงมือปลูกตั้งแต่เดือนเมษายนถึงเดือนกรกฎาคม และเก็บเกี่ยวผลผลิตในเดือนตุลาคมถึงเดือนมกราคมของปีถัดไป ข้าวนาเริ่มเตรียมพื้นที่และลงมือปลูกตั้งแต่เดือนมิถุนายนถึงเดือนสิงหาคมและเก็บเกี่ยวในเดือนพฤศจิกายนถึงเดือนธันวาคม ถั่วเหลืองเริ่มเตรียมพื้นที่และลงมือปลูกตั้งแต่เดือนธันวาคมถึงเดือนมกราคมของปีถัดไป และเก็บเกี่ยวผลผลิตในเดือนมีนาคมถึงเมษายน ดังแสดงในตารางที่ 4 ทำให้ชาวบ้านมีเวลาว่างเฉพาะในช่วงเดือนกุมภาพันธ์ถึงเดือนมีนาคม และเนื่องจากชาวบ้านมีการช่วยแรงงานกัน ดังนั้นชาวบ้านบางครัวเรือนที่เสร็จจากการปลูกพืชของตนแล้ว ก็จะไปช่วยครัวเรือนอื่นไว้เพื่อหวังให้แรงงานจากครัวเรือนอื่นมาใช้หนี้แรงงานในช่วงที่ตนปลูกพืชเพื่อลดค่าใช้จ่ายจึงส่งผลให้ชาวบ้านไม่ค่อยมีเวลาว่างไปประกอบอาชีพเสริม

ตารางที่ 4 ปฏิทินการเพาะปลูกพืชของเกษตรกรบ้านห้วยติ่ม

กิจกรรม	ม.ค.	ก.พ.	มี.ค.	เม.ย.	พ.ค.	มิ.ย.	ก.ค.	ส.ค.	ก.ย.	ต.ค.	พ.ย.	ธ.ค.
ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์												
ข้าวนา												
ถั่วเหลือง												

สัญลักษณ์: ช่วงเวลาที่ทำการเกษตร

ที่มา: จากการประชุมกลุ่มย่อยตัวแทนครัวเรือน

เมื่อชาวบ้านมีเวลาว่างหรือเว้นว่างจากการปลูกพืชหลายครัวเรือนมีการประกอบอาชีพเสริมเพื่อสร้างรายได้ให้กับครัวเรือนซึ่งมีหลายอย่าง ได้แก่ รับจ้าง หาของป่า เลี้ยงสัตว์ ค้าขาย และทำสวน นอกจากนี้ครัวเรือนที่เป็นผู้นำจะได้รับค่าตอบแทนสร้างรายได้อีกทางหนึ่ง โดยครัวเรือนที่ประกอบอาชีพเสริม 1 อย่าง มีจำนวน 15 ครัวเรือน ประกอบอาชีพเสริม 2 อย่าง มีจำนวน 10 ครัวเรือน ประกอบอาชีพเสริม 3 อย่าง มีจำนวน 4 ครัวเรือน ประกอบอาชีพเสริม 4 อย่าง มีจำนวน 2 ครัวเรือน และไม่มีอาชีพเสริม มีจำนวน 14 ครัวเรือน ดังแสดงในตารางที่ 5 และเป็นที่น่าสังเกตว่ามีครัวเรือน

ที่ปลูกข้าวนาชนิดเดียวบางครัวเรือนไม่ประกอบอาชีพเสริม ทั้งที่มีเวลาว่างงานอาจมีสาเหตุมาจากชาวบ้านต้องมีการใช้หนี้แรงงานกัน

ตารางที่ 5 การประกอบอาชีพเสริมของครัวเรือนบ้านห้วยติ่มปี 2548 จำแนกตามชนิดพืชที่ปลูก

ชนิดพืชที่ปลูก	จำนวนครัวเรือนที่ประกอบอาชีพเสริม					รวม
	ไม่มีอาชีพเสริม	1 อย่าง	2 อย่าง	3 อย่าง	4 อย่าง	
ปลูกข้าวโพดชนิดเดียว	1	1		1		3
ปลูกข้าวนาชนิดเดียว	3	1				4
ปลูกข้าวโพดและข้าวนา	7	12	7	3	2	31
ปลูกข้าวโพด ข้าวนา และถั่วเหลือง	3	1	3			7
รวม	14	15	10	4	2	45

ที่มา: จากการสัมภาษณ์ครัวเรือน

2. รายได้ของครัวเรือนบ้านห้วยติ่ม

รายได้ของครัวเรือนบ้านห้วยติ่มซึ่งเป็นรายได้รวมทั้งจากอาชีพหลักและอาชีพเสริม ยังไม่หักค่าใช้จ่าย จำแนกตามรายได้ที่เป็นตัวเงินพบว่าส่วนใหญ่ร้อยละ 29 มีรายได้ระหว่าง 40,001-60,000 บาทต่อปี รองลงมาร้อยละ 22 มีรายได้ระหว่าง 20,001- 40,000 บาทต่อปีและร้อยละ 20 มีรายได้ระหว่าง 60,001-80,000 บาทต่อปี ตามลำดับ โดยเฉลี่ยต่อครัวเรือนมีรายได้ 45,980 บาทต่อปี ซึ่งรายได้ส่วนใหญ่มาจากการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์เป็นหลักเฉลี่ย 40,622 บาทต่อครัวเรือนต่อปี สำหรับรายได้จากอาชีพอื่น ๆ เป็นรายได้เสริมของครัวเรือน ส่วนรายได้ที่ไม่เป็นตัวเงินเป็นรายได้จากการปลูกข้าวนาและการเก็บหาของป่าที่คำนวณจากผลผลิตที่ได้ต่อปีโดยใช้ราคาซื้อขายในชุมชน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นการปลูกข้าวนาและเก็บหาของป่าไว้บริโภคในครัวเรือน และขายในส่วนที่เหลือจากการบริโภค โดยข้าวนาคิดเป็นรายได้เฉลี่ย 7,543 บาทต่อครัวเรือนต่อปี การเก็บหาของป่าคิดเป็นรายได้เฉลี่ย 2,636 บาทต่อครัวเรือนต่อปี ดังปรากฏตามตารางที่ 6 และ 7

จากผลการศึกษาที่พบว่ารายได้หลักของครัวเรือนมาจากการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ ดังนั้นการเพิ่มรายได้ในครัวเรือนจึงขึ้นอยู่กับ การเพิ่มผลผลิตข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ โดยเป็นการเพิ่มพื้นที่ปลูกทั้งนี้ชาวบ้านอาศัยราคาของข้าวโพดเลี้ยงสัตว์เป็นสิ่งจูงใจในการเพิ่มผลผลิตถ้าปีใดข้าวโพดเลี้ยงสัตว์มีราคาสูงชาวบ้านจะเร่งเพิ่มการผลิตมาก แต่ถ้าปีใดข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ราคาตกต่ำชาวบ้านจะลดการผลิตและหาอาชีพเสริมสร้างรายได้ทดแทน

ตารางที่ 6 รายได้ต่อปีของครัวเรือนบ้านห้วยติ่ม ปี 2548

ระดับรายได้(บาท)	จำนวน	
	ครัวเรือน	ร้อยละ
น้อยกว่า 20,000	5	11
20,001 – 40,000	10	22
40,001 – 60,000	13	29
60,001 – 80,000	9	20
มากกว่า 80,000	8	18
รวม	45	100

หมายเหตุ รายได้ต่ำสุด 1,650 บาท รายได้สูงสุด 128,000 บาท และรายได้เฉลี่ย 45,980 บาท

ตารางที่ 7 รายได้ของครัวเรือนบ้านห้วยติ่มปี 2548 จำแนกตามรายได้ที่เป็นตัวเงิน และไม่เป็นตัวเงิน (บาทต่อปี)

ประเภทรายได้	จำนวนครัวเรือน	รายได้ (บาท)	
		รวมทุกครัวเรือน	เฉลี่ยต่อครัวเรือน
รายได้ที่เป็นตัวเงิน			
ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์	41	1,665,500	40,622
ค่าตอบแทนผู้นำชุมชน	6	222,000	37,000
เลี้ยงสัตว์	10	94,600	9,460
ค้าขาย	4	25,000	6,250
ทำสวน	2	12,000	6,000

ตารางที่ 7 (ต่อ)

ประเภทรายได้	จำนวน ครัวเรือน	รายได้ (บาท)	
		รวมทุกครัวเรือน	เฉลี่ยต่อครัวเรือน
ถั่วเหลือง	7	22,500	3,214
ค่าจ้างแรงงาน	16	27,500	1,718
รวม	-	2,069,100	45,980
<u>รายได้ที่ไม่เป็นตัวเงิน</u>			
ข้าวนา	42	321,900	7,543
ของป่า	45	118,635	2,636
รวม	-	440,535	9,790

ที่มา: จากการสัมภาษณ์ครัวเรือน

3. รายจ่าย

รายจ่ายของครัวเรือนบ้านห้วยติ่ม แบ่งเป็นรายจ่ายภาคการเกษตร ได้แก่ ค่าปุ๋ย ค่าสารเคมีกำจัดแมลงและศัตรูพืช ค่าแรงงาน ค่าเช่าที่ดิน ค่าพันธุ์สัตว์ โดยเป็นการกู้เงินมาเป็นต้นทุนเนื่องจากชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่มีเงินทุน รายจ่ายนอกภาคการเกษตร ได้แก่ รายจ่ายในครัวเรือน เช่น ค่าการศึกษาบุตรหลาน ค่าเครื่องนุ่งห่ม ค่าอาหาร ค่าสาธารณูปโภค และค่าสิ่งอำนวยความสะดวกซึ่งเป็นรายจ่ายแบบผ่อนส่ง ได้แก่ โทรทัศน์ ตู้เย็น พัดลม วิทยุ รถยนต์ รถจักรยานยนต์ และโทรศัพท์มือถือ เป็นต้น

4. หนี้สินและการออมทรัพย์

ผลการศึกษาพบว่า ครัวเรือนบ้านห้วยติ่มมีการกู้ยืมเงินทุกครัวเรือนเพื่อเป็นต้นทุนทางการเกษตร และค่าใช้จ่ายในครัวเรือน ประมาณ ครัวเรือนละ 50,000 – 100,000 บาท เป็นการกู้ยืมเงินจากกองทุนหมู่บ้าน และสหกรณ์การเกษตรอำเภอบ้านหลวง

การใช้หนี้คืน คราวเรือนที่มีรายได้ก็จะใช้หนี้ได้ตามกำหนดสำหรับคราวเรือนที่มีรายได้ไม่เพียงพอก็จะใช้วิธีการกู้เงินจากแหล่งหนึ่งมาใช้หนี้ให้อีกแหล่งหนึ่งหมุนเวียนกันไป เช่น ชาวบ้านที่กู้ยืมเงินจากกองทุนหมู่บ้านมาเมื่อครบกำหนดชำระหนี้ถ้าชาวบ้านรายนั้นไม่มีเงินก็จะไปกู้เงินจากสหกรณ์การเกษตรอำเภอบ้านหลวงเพื่อใช้หนี้กองทุนหมู่บ้านและกลับไปกู้เงินกองทุนหมู่บ้านอีกเพื่อมาชำระหนี้สหกรณ์การเกษตรอำเภอบ้านหลวงหมุนเวียนกันไป

การใช้ประโยชน์ที่ดิน

1. การใช้ที่ดินในอดีต

สภาพโดยทั่วไปบริเวณลำห้วยติ่มในอดีตมีสภาพเป็นพื้นที่ป่า ต่อมาเมื่อชาวบ้านอพยพมาอยู่อาศัย มีการปลูกข้าวไร่ ข้าวนา และข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ พื้นที่ป่าจึงถูกเปลี่ยนแปลงเป็นพื้นที่อยู่อาศัยและพื้นที่การเกษตร โดยจำนวนของพื้นที่อยู่อาศัยและพื้นที่การเกษตรมีการเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องในขณะที่พื้นที่ป่าลดน้อยลง ซึ่งสาเหตุที่ชาวบ้านมีความต้องการที่ดินทำการเกษตรเพิ่มขึ้นเนื่องมาจากการเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากรและชาวบ้านมีโอกาสได้รับการศึกษาน้อยทำให้ขาดทางเลือกในการประกอบอาชีพ ประกอบกับหน่วยงานของทางราชการได้ส่งเสริมให้มีการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์เพื่อการค้าโดยไม่มีมาตรการควบคุมพื้นที่ จึงเป็นการเปิดโอกาสให้ชาวบ้านบุกรุกที่ดินเพื่อปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ นอกจากนั้นวิธีการทำการเกษตรของชาวบ้านส่วนใหญ่ใช้แรงงานในครัวเรือนเป็นหลักและมีการพึ่งพาเทคโนโลยีน้อยทำให้ผลผลิตไม่ดีเท่าที่ควร ส่งผลให้ชาวบ้านที่ต้องการผลผลิตมากต้องบุกรุกพื้นที่ป่าเพื่อให้มีที่ดินในการเพิ่มผลผลิต

2. การใช้ที่ดินในปัจจุบัน

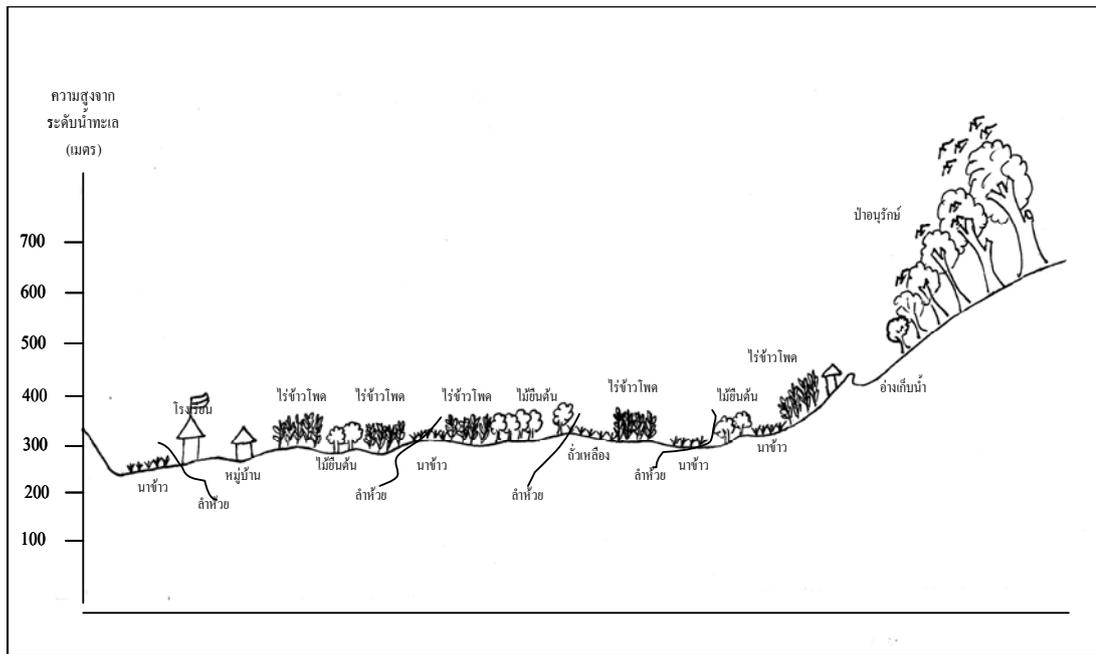
การใช้ที่ดินในปัจจุบันของชุมชนพบว่าพื้นที่ป่าที่ถูกเปลี่ยนสภาพไปแล้ว ส่วนใหญ่ถูกเปลี่ยนไปใช้ประโยชน์เป็นพื้นที่การเกษตร คิดเป็นร้อยละ 92.96 รองลงมาเป็นที่อยู่อาศัย คิดเป็นร้อยละ 4.97 และพื้นที่อื่น ๆ คิดเป็นร้อยละ 2.07 โดยพื้นที่เกษตรจำแนกเป็นพื้นที่ปลูกข้าวโพดร้อยละ 77.35 พื้นที่ปลูกข้าวนาและถั่วเหลืองร้อยละ 13.81 และพื้นที่ปลูกไม้ผลและไม้ใช้สอยร้อยละ 1.80 ดังแสดงในตารางที่ 8 และพบว่าชุมชนบ้านห้วยติ่มไม่มีพื้นที่ป่าชุมชน

ตารางที่ 8 การใช้ที่ดินของเกษตรกรบ้านห้วยติ่มจำแนกตามรูปแบบและขนาดพื้นที่

รูปแบบการใช้ที่ดิน	ขนาดพื้นที่	
	ไร่	ร้อยละ
ที่อยู่อาศัย	36	4.97
พื้นที่เกษตร	673	92.96
- พื้นที่ปลูกข้าวโพด	560	77.35
- พื้นที่ปลูกข้าวนา และถั่วเหลือง	100	13.81
- พื้นที่ปลูกไม้ผล และไม้ใช้สอย	13	1.80
พื้นที่อื่น ๆ	15	2.07
รวม	724	100.00

หมายเหตุ พื้นที่อื่น ๆ หมายถึงแหล่งน้ำ และพื้นที่ว่างเปล่าหรือที่สาธารณะประโยชน์
ที่มา: จากเอกสารการสำรวจถือครองที่ดินของหมู่บ้านห้วยติ่ม ปี 2547

จากการทำแผนที่การใช้ที่ดินของชาวบ้าน และการสำรวจทำภาพตัดขวางการใช้ที่ดินตามภาพที่ 3 และ 4 เพื่อศึกษาการใช้ที่ดินของชุมชน พบว่า มีการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ทั่วไป ตั้งแต่บริเวณที่ตั้งชุมชนจนถึงเชิงเขาติดกับพื้นที่ป่า สลับการปลูกข้าวนาและถั่วเหลือง ตามบริเวณที่มีลำห้วยตัดผ่านหรือที่ราบติดลำห้วยและที่ราบตามเชิงเขา มีการปลูกไม้ผลและไม้ใช้สอยตามแนวลำห้วย ขอบเขตที่ทำกิน และปลูกเป็นแปลงในบางพื้นที่บนที่เนิน นอกจากนี้ยังมีการขุดสระน้ำขนาดเล็กเพื่อเก็บน้ำไว้ใช้และทำเป็นบ่อเลี้ยงปลา บริเวณเชิงเขาสูงชันและสันเขาที่ติดต่อกับที่ทำกิน มีสภาพเป็นป่าที่กำบังพื้นดินซึ่งชาวบ้านช่วยกันรักษาไว้เป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ สำหรับแหล่งน้ำนอกจากมีสระน้ำขนาดเล็กและลำห้วยตามธรรมชาติแล้วยังมีอ่างเก็บน้ำที่สำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบทมาสร้างให้เมื่อปี พ.ศ. 2527 เรียกว่าอ่างเก็บน้ำห้วยติ่ม ชาวบ้านใช้เป็นแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรและอุปโภคในครัวเรือน โดยมีต้นกำเนิดของน้ำมาจากพื้นที่ป่าบริเวณเหนืออ่างเก็บน้ำ

ภาพที่ 4 ภาพตัดขวางการใช้ที่ดินของชุมชนบ้านห้วยติ่ม ปี 2548

ที่มา: จากการเดินสำรวจการใช้ที่ดินในพื้นที่

3. การถือครองที่ดิน

ผลการศึกษาพบว่า ชุมชนบ้านห้วยติ่มอยู่ในเขตพื้นที่ปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม โดยเกษตรกรได้รับเอกสาร สปก. 4 - 01 ในการใช้ประโยชน์ที่ดิน โดยจำนวนการถือครองที่ดินนั้น เกษตรกรส่วนใหญ่มีการถือครองที่ดินระหว่าง 1.1 – 10.0 ไร่ จำนวน 18 ครัวเรือน หรือคิดเป็นร้อยละ 36 รองลงมาถือครองที่ดินระหว่าง 10.1 – 20.0 ไร่ จำนวน 14 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 28 และถือครองที่ดินระหว่าง 20.1 – 30.0 ไร่ จำนวน 11 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 22 ตามลำดับ ปริมาณการถือครองที่ดินสูงสุด 45 ไร่ และปริมาณการถือครองที่ดินเฉลี่ย 15 ไร่ต่อครัวเรือน ดังปรากฏในตารางที่ 9 สำหรับเกษตรกรที่มีที่ดินน้อยกว่า 1 ไร่ มีจำนวน 3 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 6 โดยเป็นครัวเรือนที่มีเฉพาะที่อยู่อาศัยแต่ไม่มีที่ดินทำกิน ในจำนวนนี้พบว่าครัวเรือนมีการปลูกทั้งข้าวโพดเลี้ยงสัตว์และข้าวรวมกันจำนวน 2 ครัวเรือน โดยเช่าที่ดินของผู้อื่นทำกิน ส่วนอีก ครัวเรือนไม่ประกอบอาชีพ สำหรับครัวเรือนที่ถือครองที่ดินสูงสุดเป็นครัวเรือนที่มีการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์และข้าวรวมกัน แต่ไม่ได้เป็นครัวเรือนในกลุ่มผู้นำ ส่วนสาเหตุของครัวเรือน

ที่ไม่มีที่ดินทำกินนั้นเนื่องจากอยู่ในเขตปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรมจึงซื้อขายที่ดินไม่ได้ยกเว้นเป็นมรดกประกอบกับชุมชนมีที่ดินจำกัด

ซึ่งจากความเห็นของชาวบ้านต้องการให้ภาครัฐยกเลิกการเป็นเขตปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม และออกโฉนดที่ดินให้แทน เนื่องจากสามารถใช้จำนองกับธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ หรือเข้าร่วมโครงการแปลงสินทรัพย์เป็นทุน หรือเพื่อให้มีการซื้อขายได้

ตารางที่ 9 การถือที่ดินของครัวเรือนเกษตรกรบ้านห้วยต้ม ปี 2548

ขนาดการถือครองที่ดิน (ไร่)	จำนวน	
	ครัวเรือน	ร้อยละ
น้อยกว่า 1.0	3	6
1.1 – 10.0	18	36
10.1 – 20.0	14	28
20.1 – 30.0	11	22
30.1 – 40.0	2	4
40.1 – 50.0	2	4
รวม	50	100

หมายเหตุ การถือครองที่ดินสูงสุด 45 ไร่ ครัวเรือนที่ไม่มีที่ดินจำนวน 1 ครัวเรือน และปริมาณการถือครองที่ดินเฉลี่ย 15 ไร่ต่อครัวเรือน

ที่มา: จากการสัมภาษณ์ครัวเรือน

จากผลการศึกษาที่พบว่า รายได้หลักของชาวบ้านห้วยต้มส่วนใหญ่มาจากการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ โดยมีราคาของข้าวโพดเลี้ยงสัตว์เป็นแรงจูงใจทำให้ชาวบ้านต้องการเพิ่มผลผลิตและวิธีการเพิ่มผลผลิตของชาวบ้านทำได้โดยใช้ปุ๋ยเคมีควบคู่กับการเพิ่มพื้นที่ปลูก ซึ่งการเพิ่มพื้นที่เพาะปลูกเป็นวิธีที่ชาวบ้านส่วนใหญ่นิยมปฏิบัติเนื่องจากมีต้นทุนต่ำ ดังนั้นถ้าปีใดข้าวโพดเลี้ยงสัตว์มีราคาสูงชาวบ้านที่หยุดการทำไร่ไปแล้วจะกลับมาทำไร่อีกครั้ง ส่วนชาวบ้านที่ทำอยู่เดิมก็จะเพิ่มพื้นที่ปลูกให้มากขึ้นส่งผลให้มีการขยายพื้นที่ทำกินและบุกเบิกพื้นที่ป่า แต่ถ้าปีใดข้าวโพด

เลี้ยงสัตว์มีราคาตกต่ำชาวบ้านจะละทิ้งที่ทำกินของตัวเองเพื่อออกไปประกอบอาชีพนอกหมู่บ้าน และจะส่งผลให้ปัญหาการบุกรุกพื้นที่ป่าในปีนั้นลดน้อยลง

การใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้

1. ลักษณะการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้

ชาวบ้านห้วยติ่มมีการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ทั้งทางตรงและทางอ้อม การใช้ประโยชน์ทางตรง ได้แก่ เป็นแหล่งเก็บหาของป่า แหล่งไม้ใช้สอยในครัวเรือน แหล่งล่าสัตว์ป่า นอกจากนี้ยังใช้พื้นที่ป่าเป็นสถานที่เลี้ยงสัตว์ ในช่วงที่มีการทำไร่ ทำนาของชาวบ้าน เพื่อไม่ให้สัตว์เลี้ยงเหยียบย่ำพืชเกษตร สำหรับการ ใช้ประโยชน์ทางอ้อมชาวบ้านใช้เป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร และเป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจ สถานที่ที่ชาวบ้านมีการใช้ประโยชน์ดังกล่าวอยู่ห่างจากจากชุมชนประมาณ 2 กิโลเมตร

2. การใช้ประโยชน์ด้านการเก็บหาของป่า

2.1 วัตถุประสงค์ในการเก็บหาของป่า

ครัวเรือนบ้านห้วยติ่มมีการเก็บหาของป่าจำนวน 45 ครัวเรือนหรือร้อยละ 90 ในจำนวนนี้เป็นการเก็บเพื่อบริโภคในครัวเรือนคิดเป็นร้อยละ 67 และเก็บเพื่อบริโภคในครัวเรือนและขาย คิดเป็นร้อยละ 33 โดยจะขายในส่วนที่เหลือจากการบริโภค ดังแสดงในตารางที่ 10 ส่วนครัวเรือนที่ไม่เก็บหาเป็นครัวเรือนที่มีแต่ผู้สูงอายุและเด็กอาศัยอยู่ แสดงว่าครัวเรือนบ้านห้วยติ่มทุกครัวเรือนมีความต้องการเก็บหาของป่าถึงแม้จะมีอาชีพและรายได้ที่แตกต่างกัน แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของทรัพยากรป่าไม้ต่อการดำรงชีวิตในแง่ของการเป็นแหล่งอาหารซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของวุฒิพลและคณะ (2537) ที่พบว่าของป่ามีบทบาทไม่น้อยต่อการดำรงชีพของชาวบ้านที่อยู่รอบอุทยานแห่งชาติผาแต้มในแง่ของแหล่งอาหารและทำรายได้เสริมให้กับครัวเรือน

ตารางที่ 10 การเก็บหาของป่าของครัวเรือนบ้านห้วยติ่ม และวัตถุประสงค์ในการเก็บหา ปี 2548

รายละเอียด	จำนวน	
	ครัวเรือน	ร้อยละ
1) การเก็บหาของป่า		
เก็บของป่า	45	90
ไม่เก็บหา	5	10
รวม	50	100
2) วัตถุประสงค์ในการเก็บหา		
บริโภคในครัวเรือน	30	67
บริโภคในครัวเรือนและขาย	15	33
รวม	45	100

ที่มา: จากการสัมภาษณ์ครัวเรือน

2.2 ชนิด ปริมาณ และมูลค่าของป่าที่ชาวบ้านเก็บหาในปี 2548

ของป่าที่ครัวเรือนบ้านห้วยติ่มมีการเก็บหา เพื่อใช้บริโภคในครัวเรือนและขาย ในปี 2548 ได้แก่ เห็ด หน่อไม้ หน่อหวาย ต้ว ปลีกล้วยป่า พืชผักป่า หนอนไม้ไผ่ และน้ำผึ้ง ซึ่งมีปริมาณ และมูลค่าของป่าชนิดต่าง ๆ ปรากฏตามตารางที่ 11 และ 12 อธิบายได้ดังนี้

เห็ด มีการเก็บหา 9 ชนิด ได้แก่ เห็ดโคน เห็ดถอบ เห็ดค่าน เห็ดมอนไข่ เห็ดลม เห็ดแดง เห็ดมัน เห็ดขอนขาว และเห็ดหูหนู โดยมีสัดส่วนของจำนวนครัวเรือนที่เก็บหาเห็ดโคน สูงสุด คิดเป็นร้อยละ 80 รองลงมาเป็นเห็ดถอบคิดเป็นร้อยละ 74 และเห็ดค่านคิดเป็นร้อยละ 64 เมื่อเปรียบเทียบกับปริมาณการเก็บพบว่า เห็ดถอบมีปริมาณการเก็บหารวมทั้งชุมชนสูงสุด 291 กิโลกรัม รองลงมาเป็นเห็ดค่าน 218 กิโลกรัม และเห็ดโคน 161 กิโลกรัมตามลำดับ โดยเห็ดที่มีการเก็บขายมี 2 ชนิด ได้แก่ เห็ดค่านมีการเก็บขายคิดเป็นร้อยละ 26 ของปริมาณเห็ดค่านทั้งหมด ที่เก็บได้และเห็ดมอนไข่มีการเก็บขายคิดเป็นร้อยละ 6 ของปริมาณเห็ดมอนไข่ทั้งหมดที่เก็บได้ มูลค่ารวมของเห็ดที่มีการเก็บหารวมทั้งชุมชนคิดเป็นมูลค่า 72,970 บาท หรือเฉลี่ย 1,621.55 บาท ต่อครัวเรือน

หน่อไม้ มีการเก็บหา 4 ชนิด ได้แก่ หน่อไร่ หน่อซาง หน่อบง และหน่อหก โดยมี สัตว์ส่วนจำนวนครัวเรือนเก็บหาหน่อไร่สูงสุดคิดเป็นร้อยละ 90 รองลงมาเป็นหน่อซาง คิดเป็นร้อยละ 76 หน่อบงคิดเป็นร้อยละ 68 และหน่อหกคิดเป็นร้อยละ 22 ตามลำดับ เมื่อเปรียบเทียบกับปริมาณ การเก็บหาพบว่า หน่อไร่มีปริมาณการเก็บรวมทั้งชุมชนสูงสุด 2,523 กิโลกรัม รองลงมาเป็นหน่อหก 1,785 กิโลกรัม หน่อซาง 788 กิโลกรัม และหน่อบง 576 กิโลกรัม ตามลำดับ โดยหน่อไม้ที่เก็บขาย ได้แก่ หน่อหกมีการเก็บขายสูงสุดคิดเป็นร้อยละ 87 ของปริมาณหน่อหกที่เก็บได้ รองลงมาเป็นหน่อ ไร่มีการเก็บขายคิดเป็นร้อยละ 32 ของปริมาณหน่อไร่ที่เก็บได้ และต่ำสุดคือหน่อบงคิดเป็นร้อยละ 7 ของปริมาณหน่อบงที่เก็บได้ แสดงเห็นว่า หน่อไร่ หน่อบง และหน่อหก มูลค่ารวมของหน่อไม้ ที่มีการเก็บหารวมทั้งชุมชนคิดเป็นมูลค่า 19,539 บาท หรือเฉลี่ย 434.20 บาทต่อครัวเรือน

ผักป่า ที่มีการเก็บหา ได้แก่ จะค่าน และผักหวาน โดยจะค่านมีจำนวนครัวเรือน ที่เก็บหาคิดเป็นร้อยละ 36 มีปริมาณการเก็บรวมทั้งชุมชนจำนวน 116 กิโลกรัม ในจำนวนนี้เป็น การเก็บเพื่อบริโภคในครัวเรือนร้อยละ 87 และเก็บเพื่อบริโภคในครัวเรือนและขายคิดเป็นร้อยละ 13 ส่วนผักหวานมีจำนวนครัวเรือนที่เก็บหาคิดเป็นร้อยละ 54 มีปริมาณการเก็บรวมทั้งชุมชน 85 กิโลกรัม เป็นการเก็บเพื่อบริโภคในครัวเรือนอย่างเดียว มูลค่ารวมของผักป่าที่มีการเก็บหารวมทั้ง ชุมชนคิดเป็นมูลค่า 10,820 บาท หรือเฉลี่ย 400.74 บาทต่อครัวเรือน

หน่อหวายฝาด มีจำนวนครัวเรือนที่เก็บหาคิดเป็นร้อยละ 30 มีปริมาณการเก็บหา รวมทั้งชุมชน 29 กิโลกรัม เป็นการเก็บเพื่อบริโภคในครัวเรือนอย่างเดียว มูลค่ารวมของหน่อหวาย ฝาดที่มีการเก็บหารวมทั้งชุมชนคิดเป็นมูลค่า 1,450 บาท หรือเฉลี่ย 96.67 บาทต่อครัวเรือน

ลูกตำลึง มีจำนวนครัวเรือนที่เก็บหาคิดเป็นร้อยละ 36 มีปริมาณการเก็บหารวมทั้ง ชุมชน 87 กิโลกรัม เป็นการเก็บเพื่อบริโภคในครัวเรือนอย่างเดียว มูลค่ารวมของลูกตำลึงที่มีการเก็บ หารวมทั้งชุมชนคิดเป็นมูลค่า 1,131 บาท หรือเฉลี่ย 62.83 บาทต่อครัวเรือน

ปลีกล้วยป่า มีจำนวนครัวเรือนที่เก็บหาคิดเป็นร้อยละ 76 มีปริมาณการเก็บหา รวมทั้งชุมชน 615 กิโลกรัม เป็นการเก็บเพื่อบริโภคในครัวเรือนอย่างเดียว มูลค่ารวมของปลีกล้วย ป่าที่มีการเก็บหารวมทั้งชุมชนคิดเป็นมูลค่า 3,075 บาท หรือเฉลี่ย 80.92 บาทต่อครัวเรือน

หนอนไม้ไผ่ มีจำนวนคร้วเรือนที่เก็บหาคิดเป็นร้อยละ 44 มีปริมาณการเก็บหา
รวมทั้งชุมชน 62 กิโลกรัม ในจำนวนนี้เป็นการเก็บเพื่อบริโภคในคร้วเรือนร้อยละ 81 และเก็บ
เพื่อบริโภคในคร้วเรือนและขายคิดเป็นร้อยละ 19 มูลค่ารวมของหนอนไม้ไผ่ที่มีการเก็บหา รวมทั้ง
ชุมชนคิดเป็นมูลค่า 6,200 บาท หรือเฉลี่ย 281.82 บาทต่อคร้วเรือน

น้ำผึ้ง มีจำนวนคร้วเรือนเก็บหาคิดเป็นร้อยละ 6 ปริมาณการเก็บหา รวมทั้งชุมชน
จำนวน 23 กิโลกรัม ในจำนวนนี้เป็นการเก็บเพื่อบริโภคในคร้วเรือนร้อยละ 22 และเก็บเพื่อบริโภค
ในคร้วเรือนและขายคิดเป็นร้อยละ 78 มูลค่ารวมของน้ำผึ้งที่มีการเก็บหา รวมทั้งชุมชนคิดเป็นมูลค่า
3,450 บาท หรือเฉลี่ย 1,150 บาทต่อคร้วเรือน

นอกจากการเก็บหาของป่าแล้วหลายคร้วเรือนยังมีการใช้ประโยชน์จากไม้ไผ่
สำหรับใช้สอยในคร้วเรือน เช่น ทำไผ่ตอก ทำเครื่องจักสาน ทำเพิงพักชั่วคราวตามไร่นา และ
รั้วบ้าน เป็นต้น

ตารางที่ 11 การเก็บหาของป่าของคร้วเรือนบ้านห้วยติ่ม ในปี 2548 จำแนกตามชนิด
จำนวนคร้วเรือน ปริมาณการเก็บหา และปริมาณการใช้ประโยชน์

ชนิดของป่า	จำนวน		ปริมาณการเก็บหา (กิโลกรัม)		การใช้ประโยชน์ (ร้อยละ)	
	คร้วเรือน	ร้อยละ	ทั้งหมด ทั้งชุมชน	เฉลี่ยต่อ คร้วเรือน	บริโภค	ขาย
เห็ดโคน	40	80.00	161	4.03	100.00	-
เห็ดถอบ	37	74.00	291	7.86	100.00	-
เห็ดด่าน	32	64.00	228	7.13	74.00	26.00
เห็ดมอนไข่	21	42.00	47	2.24	94.00	6.00
เห็ดลม	17	34.00	55	3.24	100.00	-
เห็ดแดง	13	26.00	43	3.31	100.00	-
เห็ดมัน	9	18.00	25	2.78	100.00	-
เห็ดขอนขาว	9	18.00	17	1.89	100.00	-
เห็ดหูหนู	6	12.00	13	2.13	100.00	-
รวมเก็บหาเห็ด			880 กก.	-	93	7.00

ตารางที่ 11 (ต่อ)

ชนิดของป่า	จำนวน		ปริมาณการเก็บหา (กิโลกรัม)		การใช้ประโยชน์ (ร้อยละ)	
	ครัวเรือน	ร้อยละ	ทั้งหมด	เฉลี่ยต่อ ครัวเรือน	บริโภค	ขาย
หน่อไร่	45	90.00	2,523	56.07	68.00	32.00
หน่อซาง	38	76.00	788	20.74	100.00	-
หน่อบง	34	68.00	576	16.94	97.00	7.00
หน่อหูก	11	22.00	1,785	162.27	13.00	87.00
รวมเก็บหาหน่อไม้			5,672	-	58.00	42.00
ผักหวาน	27	54.00	85	3.15	100.00	-
จะค่าน	18	36.00	116	6.44	87.00	13.00
รวมเก็บหาพืชผักป่า			201	-	93.00	7.00
ปลีกล้วยป่า	38	76.00	615	16.18	100.00	-
หนอนไม้ไผ่	22	44.00	62	2.82	81.00	19.00
ต้าว	18	36.00	87	4.83	100.00	-
หน่อหวายฝาด	15	30.00	29	1.93	100.00	-
น้ำผึ้ง	3	6.00	23	7.67	22.00	78.00
รวมเก็บหาของป่า			7,569	-	-	-

ตารางที่ 12 มูลค่าของป่าที่เก็บหาในครัวเรือนบ้านห้วยต้มปี 2548

ชนิดของป่า	มูลค่าของป่าที่เก็บหา (บาท)		
	ราคาต่อกิโลกรัม	มูลค่ารวม	เฉลี่ยต่อครัวเรือน
เห็ดโคน	50	8,050	201.25
เห็ดถอบ	150	43,650	1,179.73
เห็ดด่าน	50	11,400	356.25
เห็ดมอนไข่	50	2,350	111.90
เห็ดลม	50	2,750	161.76
เห็ดแดง	50	2,150	165.38
เห็ดมัน	50	1,250	138.89

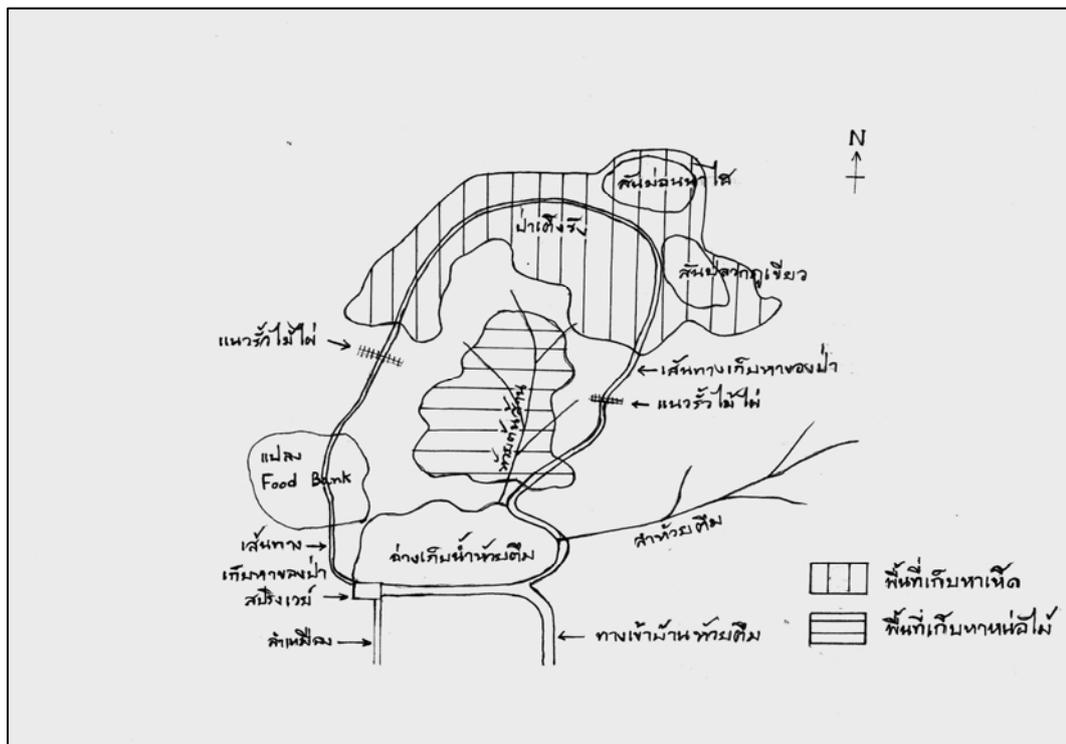
ตารางที่ 12 (ต่อ)

ชนิดของป่า	มูลค่าของป่าที่เก็บหา (บาท)		
	ราคาต่อกิโลกรัม	มูลค่ารวม	เฉลี่ยต่อครัวเรือน
เห็ดขอนขาว	50	850	94.44
เห็ดหูหนู	40	520	86.67
รวมเก็บหาเห็ด	-	72,970	1,621.55
หน่อไไร่		10,092	224.27
หน่อซาง		2,364	62.21
หน่อบง		1,728	50.82
หน่อหก		5,355	486.82
รวมเก็บหาหน่อไม้		19,539	434.20
ผักหวาน		8,500	314.81
จะค่าน		2,320	128.89
รวมเก็บหาพืชผักป่า		10,820	400.74
หนอนไม้ไผ่		6,200	281.82
น้ำผึ้ง		3,450	1,150
ปลีกล้วยป่า		3,075	80.92
หน่อหวายผาด		1,450	96.67
ต้าว		1,131	62.83
รวมของป่าทุกชนิด		118,635	2,636.33

จะเห็นว่าของป่าบางชนิดชุมชนมีการเก็บหาเพื่อบริโภคในครัวเรือนเพียงอย่างเดียว แต่บางชนิดมีการเก็บหาทั้งเพื่อบริโภคในครัวเรือนและขาย ในกรณีของครัวเรือนที่ไม่เก็บขาย เนื่องจากไม่มีเวลาเก็บหาเพราะต้องไปทำอาชีพหลัก ประกอบกับของป่าบางชนิดเก็บหาได้ปริมาณน้อย และหายากจึงต้องการเก็บไว้บริโภคเอง และประหยัดค่าใช้จ่ายในครัวเรือน สำหรับครัวเรือนที่มีการเก็บเพื่อขายเพราะว่ามีเวลาว่างงานและต้องการเพิ่มรายได้ให้ครัวเรือน นอกจากนี้รายได้จากการเก็บหาของป่ายังอยู่ในเกณฑ์ต่ำกว่ารายได้จากอาชีพอื่น ๆ มากทำให้ชาวบ้านไม่สนใจ

2.3 สถานที่เก็บหาของป่า

สถานที่ที่ชาวบ้านเข้าไปใช้ประโยชน์ อยู่บริเวณเหนืออ่างเก็บน้ำห้วยติ่ม มีระยะทางห่างจากหมู่บ้านประมาณ 2 กิโลเมตร ซึ่งชาวบ้านเรียกว่าสันม่อนนาไฮ และสันปลวกภูเขียว อยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติป่าน้ำยาวและป่าน้ำสวด เป็นพื้นที่ป่าเพื่อการอนุรักษ์ (โซน C) และชาวบ้านรักษาไว้เพื่อเป็นแหล่งต้นน้ำลำธารและใช้ประโยชน์ของหมู่บ้าน ขนาดของพื้นที่ใช้ประโยชน์ เท่ากับรัศมีการเดินเก็บหาของป่าประมาณ 1 – 3 กิโลเมตร หรือใช้เวลาเดินไม่เกิน 1 วัน ดังภาพที่ 5 การเก็บหาของป่าจะเริ่มเก็บหาได้ตั้งแต่บริเวณอ่างเก็บน้ำห้วยติ่ม ไปจนถึงสันม่อนนาไฮ และสันปลวกภูเขียว

ภาพที่ 5 เส้นทางเดินเก็บหาของป่าของชาวบ้านห้วยติ่ม

ที่มา: จากการประชุมกลุ่มย่อยตัวแทนครัวเรือนที่เก็บหาของป่าเพื่อขาย

2.4 วิธีการและช่วงเวลาการเก็บหาของป่า

ชาวบ้านห้วยต้ม มีวิธีการสังเกตและเก็บหาของป่าแต่ละชนิด ตามช่วงฤดูกาลและสถานที่ต่าง ๆ เป็นวิธีที่สืบทอดมาตั้งแต่อดีต ดังนี้

การเก็บหาเห็ด ชาวบ้านมีการสังเกตเห็นว่าเห็ดแต่ละชนิดจะขึ้นในสถานที่แตกต่างกัน เช่น เห็ดถอบ ขึ้นอยู่ตามผิวดินบริเวณที่เคยเกิดไฟไหม้โดยเฉพาะใต้ต้นเหียว ต้นเปา เป็นต้น เห็ดค่าน เห็ดมอนไข่ มักขึ้นในป่าทั่วไปที่มีอากาศเย็น เห็ดแดง มีลักษณะคล้ายร่มผิวด้านบนมีสีแดงเข้ม เมื่อดอกเห็ดบานเต็มที่จะมีรอยเว้าลงเล็กน้อย พบว่าขึ้นอยู่บนพื้นดินในป่าเต็งรัง ส่วนเห็ดลมหรือเห็ดขอนหรือเห็ดคบด เป็นดอกเห็ดที่ขึ้นเป็นดอกเดี่ยว ๆ มีโคนก้านเล็ก ปลายบานออกคล้ายรูปกรวย ตรงกลางเห็ดบุ่มลึกลงไปเป็นรูปกรวย มีสีขาวนวล พบขึ้นอยู่กับขอนไม้แห้งหรือต้นไม้ที่ตายแล้ว เช่น ไม้แะ ไม้เปา ไม้จาง เห็ดหนูหมูกจะขึ้นตามขอนไม้ด้ว เห็ดมัน มีลักษณะเป็นสีเหลืองเข้ม ตรงกลางเว้าลงไปเล็กน้อย ขอบหมวกโค้งลงและมักหยุกเป็นคลื่น พบขึ้นอยู่ตามขอนไม้มะขาม ไม้ไผ่ไร่ เห็ดขอนขาวมีลักษณะสีขาวนวล ผิวด้านบนเรียบ ด้านบนมีรอยเว้าเป็นแอ่ง ส่วนมากจะไม่อยู่ตรงกึ่งกลางดอกแต่จะค่อนไปข้างใดข้างหนึ่ง พบขึ้นอยู่ตามขอนไม้มะม่วง ส่วนเห็ดโคนมีลักษณะสีน้ำตาลปนดำ ผิวด้านบนเรียบหรือมีรอยย่นเล็กน้อย ยอดหมวกมีลักษณะแหลมคล้ายหมวกจีน ได้หมวกมีสีขาว พบขึ้นอยู่ตามดินหรือรังปลวก แต่จะพบมากบริเวณไร้สวน ชอบขึ้นอยู่เป็นกลุ่ม ๆ ออกดอกในช่วงฤดูฝน การเก็บเห็ดชาวบ้านจะใช้มือเก็บ โดยดึงเห็ดทั้งขวย ยกเว้นในกรณีที่สังเกตเห็นว่าเห็ดนั้นแก่เกินไปก็จะเลือกเก็บเฉพาะส่วนที่ใช้ประโยชน์ได้ สำหรับช่วงเวลาที่มีการเก็บหาเห็ดนั้นมีความแตกต่างกันของช่วงเวลาแต่ส่วนใหญ่แล้วจะเก็บหาในช่วงเดือนมิถุนายนถึงเดือนสิงหาคมหรือช่วงต้นฤดูฝนถึงกลางฤดูฝน ยกเว้นเห็ดลมที่เก็บหาในช่วงปลายฤดูฝนถึงต้นฤดูหนาว ดังปรากฏในตารางภาคผนวกที่ 3 - 5

การเก็บหาหน่อไม้ ชาวบ้านบอกว่าหน่อไม้บางชนิดต้องเป็นหน่อที่อยู่ในดินเท่านั้นจึงจะได้หน่อไม้ที่มีรสชาติหวานอร่อย ได้แก่ หน่อซาง หน่อบง บางชนิดต้องรอให้โผล่พ้นดินมาก่อน เช่น หน่อไร่ โดยเลือกเก็บเฉพาะหน่อที่โผล่ออกมาจากดิน โดยใช้เสียมขุดลงไปใต้ดินเล็กน้อยเพื่อเก็บหน่อ หรือเก็บตามแขนงที่อยู่ติดกับลำต้นก็ได้ ส่วนสาเหตุที่ไม่นิยมนำหน่อไร่ที่อยู่ใต้ดินรับประทาน เนื่องจากมีรสชาติไม่อร่อย หน่อหูกจะเก็บหรือหักจากต้น โดยเก็บเฉพาะส่วนยอดอ่อนด้านบน การเก็บหน่อไม้ทุกชนิดโดยทั่วไปชาวบ้านจะเลือกเก็บเฉพาะหน่อที่ใช้ประโยชน์ได้เท่านั้นและทิ้งหน่อส่วนที่เหลือไว้เพื่อให้เติบโตตามธรรมชาติ ช่วงเวลาที่เก็บหาคือเดือนพฤษภาคมถึงเดือนตุลาคม

การเก็บหาตัว ซึ่งจะพบอยู่ในป่าดง อยู่ห่างไกลจากหมู่บ้าน โดยส่วนที่นำมาใช้ประโยชน์คือ ยอดอ่อนและผล แต่ชาวบ้านส่วนใหญ่จะนิยมนำผลมารับประทานมากกว่ายอดอ่อน เพราะตัวเป็นต้นไม้ที่หายากในบริเวณหมู่บ้านห้วยต้ม ดังนั้นการเก็บยอดอ่อนมาใช้ประโยชน์จึงเหมือนกับการตัดต้นตัวทั้งต้นทิ้งไปทำให้ไม่สามารถใช้ประโยชน์ได้อีกชาวบ้านจึงเลือกที่จะเก็บเฉพาะผลตัวแทน โดยจะเก็บหาในช่วงเดือนสิงหาคมถึงเดือนมีนาคมของปีถัดไป

การเก็บหาผักหวานชาวบ้านจะเก็บเฉพาะยอดอ่อนของผักหวานมารับประทาน โดยจะเผาป่าบริเวณที่มีต้นผักหวานขึ้นอยู่เพื่อให้ทิ้งใบ แล้วแตกยอดอ่อนขึ้นมาใหม่ หรือใช้วิธีการสูมไฟลวกที่โคนต้นแทนการเผาป่า เพื่อป้องกันไฟลุกลามใหญ่โต โดยการเก็บหาในช่วงเดือนกุมภาพันธ์ถึงเดือนพฤษภาคม

การเก็บจะถ่านจะมีการเก็บหาได้ตลอดปีโดยจะนำเถาหรือใบอ่อนมาใช้รับประทาน มีรูปร่างลักษณะคล้ายกับเถาวัลย์

การเก็บหาหนอนไม้ไผ่จะเก็บหาในช่วงเดือนกันยายนถึงเดือนกุมภาพันธ์ของปีถัดไปมักพบในไผ่หก ไผ่ชาง และไผ่ข้าวหลามโดยสังเกตจากลำไม้ไผ่ที่มีระยะห่างระหว่างข้อที่สั้นกว่าข้อปกติของไม้ไผ่ลำเดียวกันซึ่งมีสาเหตุจากตัวหนอนที่อยู่ข้างใน ชาวบ้านจะใช้มีดหรือขวานฟันบริเวณที่ผิดปกติแล้วเอาตัวหนอนไปเป็นอาหาร

การเก็บหาน้ำผึ้งมีการเก็บหาในช่วงเดือนกันยายนถึงเดือนกุมภาพันธ์ของปีถัดไป การเก็บชาวบ้านจะใช้วิธีการก่อกองไฟให้มีควันได้รวดเร็วเพื่อให้ผึ้งหนีแล้วจึงรีบตัดเอารวงผึ้งมารับประทานหรือดองยา

การเก็บหาปลีกล้วยป่าจะสามารถเก็บหาได้ตลอดปีและส่วนใหญ่จะมีการเก็บหาตามลำห้วยเพราะกล้วยจะชอบขึ้นตามที่ชื้น

การที่ชุมชนบ้านห้วยต้มมีวิธีการเก็บหาของป่าที่สืบทอดมาตั้งแต่อดีต เช่น ชาวบ้านรู้จักสังเกตช่วงฤดูกาลที่พบของป่าแต่ละชนิด สังเกตสถานที่ที่จะพบของป่า และมีวิธีการเก็บหาเพื่อให้ได้ของป่าที่มีคุณภาพตลอดจนการคำนึงถึงคุณค่าที่จะใช้ประโยชน์ในอนาคตถือเป็นภูมิปัญญาในการใช้ประโยชน์ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของอานันท์ (2544)

ส่วนที่ 3 สถานภาพของทรัพยากรป่าไม้ในบริเวณที่ชุมชนมีการใช้ประโยชน์

จากการเดินสำรวจร่วมกับชาวบ้านที่เก็บหาของป่าเพื่อขายในช่วงระหว่างเดือนมิถุนายน 2548 ถึงเดือนกรกฎาคม 2548 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ชาวบ้านมีการเก็บหาเห็ดและหน่อไม้บางชนิด พบว่าบริเวณที่ชาวบ้านมีการใช้ประโยชน์เริ่มตั้งแต่อ่างเก็บน้ำห้วยต้มขึ้นไปมีสภาพเป็นป่าที่กำลั้งพื้นตัว และมีสภาพเป็นป่าธรรมชาติในบริเวณสันปลวกภูเขาและสันม่อนนาไฮ ดังภาพผนวกที่ 2 ชนิดของป่าที่พบได้แก่ หน่อพง เห็ดค่าน เห็ดโคน เห็ดแดง เห็ดมอนไซ จะค่าน ปลีกกล้วยป่า และหนอนไม้ไผ่ สำหรับหน่อไม้และเห็ดชนิดอื่น ๆ ที่ไม่พบเนื่องจากยังไม่ถึงฤดูกาล ส่วนหน่อหวายตัวและน้ำผึ้ง ชาวบ้านต้องเข้าไปเก็บหาในป่าลึกหรือป่าดง ดังภาพผนวกที่ 3 นอกจากนี้ยังพบชาวบ้านบางคนเก็บหาเห็ดและมีร่องรอยการเก็บหาทั่วไป พบร่องรอยการเลี้ยงสัตว์เลี้ยงโดยชาวบ้านสร้างแนวรั้วไม้ไผ่ ไว้เป็นสถานที่เลี้ยง แสดงให้เห็นว่าชาวบ้านมีการใช้ประโยชน์ในบริเวณนี้จริง สำหรับปริมาณของป่าที่พบนั้นชาวบ้านที่พาเดินสำรวจบอกว่าสมัยก่อนไม่ต้องใช้เวลาเก็บหามากก็ได้ของป่าเพียงพอแล้วแต่ปัจจุบันต้องใช้เวลามากขึ้นเนื่องจากของป่าหายากและมีชาวบ้านเก็บหาเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะชาวบ้านจากหมู่บ้านใกล้เคียงที่มาเก็บหาหน่อไม้และมีจำนวนหลายคนโดยจะเก็บจนเต็มคันรถยนต์แล้วจึงกลับไป

ผลการสำรวจวางแผนตัวอย่างบริเวณพื้นที่ป่าที่ชาวบ้านมีการเก็บหาของป่า ซึ่งแบ่งเป็นพื้นที่ป่าธรรมชาติ และพื้นที่ป่าที่กำลั้งพื้นตัว มีผลการสำรวจดังนี้

1. พื้นที่ป่าธรรมชาติ พันธุ์ไม้ที่พบมี 21 ชนิด มีความหนาแน่นของไม้ขนาดใหญ่ที่มีเส้นผ่าศูนย์กลางที่ระดับอกตั้งแต่ 10 เซนติเมตร ขึ้นไป จำนวน 22 ต้นต่อไร่ เมื่อวิเคราะห์ค่าดัชนีความสำคัญ (importance value index: IVI) พบว่า ไม้รัง ไม้เต็ง ประดู่ โมกหลวง ขว้าว และดีว เป็นพันธุ์ไม้เด่นและพันธุ์ไม้อรอง มีค่าดัชนีความสำคัญ คิดเป็นร้อยละ 116, 35, 19, 14, 12 และ 11 ตามลำดับ ปรากฏในตารางที่ 13 จากพันธุ์ไม้เด่นและไม้อรองดังกล่าวซึ่งเป็นพันธุ์ไม้ชนิดที่พบในป่าเต็งรังเป็นส่วนใหญ่ชี้ให้เห็นว่า พื้นที่ป่าธรรมชาติบริเวณที่ชาวบ้านมีการใช้ประโยชน์มีสภาพเป็นป่าเต็งรัง
2. พื้นที่ป่าที่กำลั้งพื้นตัว พันธุ์ไม้ที่พบมี 33 ชนิด มีความหนาแน่นของไม้ขนาดใหญ่ที่มีเส้นผ่าศูนย์กลางที่ระดับอกตั้งแต่ 10 เซนติเมตร ขึ้นไป จำนวน 16 ต้นต่อไร่ เมื่อวิเคราะห์ค่าดัชนีความสำคัญ (importance value index: IVI) พบว่า ปอຍายบ ลัก แดง ตะแบก กางขี้มอดและมะกอก

เกลื่อน เป็นพันธุ์ไม้เด่นและพันธุ์ไม้อรงมีค่าดัชนีความสำคัญคิดเป็นร้อยละ 26, 20, 19, 17 และ 16 ตามลำดับ ปรากฏในตารางที่ 14 นอกจากนี้ยังพบไฟไร่จำนวน 18 กอ 169 ลำ ไฟชางจำนวน 7 กอ 76 ลำ และไฟบงจำนวน 5 กอ 45 ลำ ปรากฏในตารางที่ 15 ซึ่งชี้ให้เห็นว่าพื้นที่ที่กำลังฟื้นตัวบริเวณนี้มีพันธุ์ไม้ป่าเบญจพรรณเกิดขึ้นทดแทน

จะเห็นว่าบริเวณพื้นที่ป่าที่ชาวบ้านบอกว่ามีการเก็บหาของป่ามีสภาพเป็นป่าเต็งรัง และป่าเบญจพรรณรุ่นสอง ซึ่งป่าเต็งรังนั้นชนิดของป่าที่พบส่วนใหญ่ได้แก่ เห็ดชนิดต่าง ๆ และผักหวาน สำหรับในพื้นที่ป่าเบญจพรรณของป่าที่มักพบส่วนใหญ่ได้แก่ หน่อไม้ชนิดต่าง ๆ หนอนไม้ไฟ ปลีกกล้วยป่า จะค่าน และหน่อหวาย ส่วนของป่าชนิดอื่น ๆ เช่น น้ำผึ้งที่พบได้ทั้งป่าเบญจพรรณและป่าเต็งรัง ส่วนตัวจะพบขึ้นอยู่ในป่าดง ซึ่งจากผลการศึกษานี้ชี้ให้เห็นว่าชาวบ้านมีการเก็บหาของป่าเข้าไปในป่าลึกอยู่ห่างไกลจากหมู่บ้าน

ตารางที่ 13 ลักษณะสังคมพืชป่าเต็งรังบริเวณที่ชาวบ้านเข้าไปเก็บหาของป่า

ที่	ชื่อไทย	ชื่อวิทยาศาสตร์	ความ	ความ	ความ	ความ	ความถี่	ความเด่น	IVI
			หนา	ถี่	เด่น	หนา	สัมพัทธ์	สัมพัทธ์	
			แน่น			แน่น	สัมพัทธ์		
			(D)	(F)	(Do)	(RD)	(RF)	(RDo)	
			(ต้น/ไร่)	(%)	cm ² /ไร่	(%)	(%)	(ต้น/ไร่)	
1	รัง	<i>Shorea siamensis</i>	11	75	463.67	48.28	9.38	58.05	115.70
2	เต็ง	<i>Shorea obtusa</i>	4	75	79.80	16.09	9.38	9.99	35.46
3	ประคู้	<i>Pterocarpus macrocarpus</i>	1	75	28.89	5.75	9.38	3.62	18.74
4	โมกหลวง	<i>Holarrhena pubescens</i>	1	50	31.92	3.45	6.25	4.00	13.69
5	ขว้าว	<i>Haldina cordifolia</i>	1	50	17.92	3.45	6.25	2.24	11.94
6	ดู่	<i>Cratoxylon prunifolium</i>	1	50	8.43	3.45	6.25	1.06	10.75
7	กระบก	<i>Irvingia malayana</i>	1	50	16.77	2.30	6.25	2.10	10.65
8	ตีนนก	<i>Dendrobium tortile</i>	1	50	15.68	2.30	6.25	1.96	10.51
9	ตะแบก	<i>Lagerstroemia calyculata</i>	0	25	34.14	1.15	3.13	4.27	8.55
10	รกฟ้า	<i>Terminalia alata</i>	0	25	27.61	1.15	3.13	3.46	7.73
11	ก่อ	<i>Quercus sp.</i>	0	25	18.75	1.15	3.13	2.35	6.62

ตารางที่ 13 (ต่อ)

ที่	ชื่อไทย	ชื่อวิทยาศาสตร์	ความหนาแน่น	ความถี่	ความเด่น	ความหนาแน่นสัมพัทธ์	ความถี่สัมพัทธ์	ความเด่นสัมพัทธ์	IVI	
			(D)	(F)	(Do)	(RD)	(RF)	(RDo)		
			(ต้น/ไร่)	(%)	cm ² /ไร่	(%)	(%)	(ต้น/ไร่)		
12	กาสามปึก	<i>Vitex peduncularis</i>	0	25	15.18	1.15	3.13	1.90	6.17	
13	ตาลเหลือง	<i>Ochna integerrima</i>	0	25	10.75	1.15	3.13	1.35	5.62	
14	กระพี้เขาควาย	<i>Millettia latifolia</i>	0	25	8.74	1.15	3.13	1.09	5.37	
15	มะกอก	<i>Spondias pinnata</i>	0	25	6.08	1.15	3.13	0.76	5.04	
16	เป้านก	<i>Gmelina arborea</i>	0	25	4.00	1.15	3.13	0.50	4.77	
17	ปอขยาย	<i>Colona flagrocarpa</i>	0	25	2.60	1.15	3.13	0.33	4.60	
18	มะหาด	<i>Artocarpus lakoocha</i>	0	25	2.46	1.15	3.13	0.31	4.58	
19	สีน	<i>Dillenia aurea</i>	0	25	2.38	1.15	3.13	0.30	4.57	
20	กุ่ม	<i>Lannea grandis</i>	0	25	2.00	1.15	3.13	0.25	4.53	
21	มะเฒ่า	<i>Antidesma laurifolium</i>	0	25	1.05	1.15	3.13	0.13	4.41	
รวม			22	800	798.81	100	100	100	300	

หมายเหตุ ค่าความหนาแน่นเท่ากับ 0 หมายถึง มีจำนวนน้อยกว่า 1 ต้นต่อไร่

ตารางที่ 14 ลักษณะสังคมพืชป่าเบญจพรรณบริเวณที่ชาวบ้านเข้าไปเก็บหาของป่า

ที่	ชื่อไทย	ชื่อวิทยาศาสตร์	ความหนาแน่น	ความถี่	ความเด่น	ความหนาแน่นสัมพัทธ์	ความถี่สัมพัทธ์	ความเด่นสัมพัทธ์	IVI	
			(D)	(F)	(Do)	(RD)	(RF)	(RDo)		
			(ต้น/ไร่)	(%)	cm ² /ไร่	(%)	(%)	(%)		
1	ปอขยาย	<i>Colona flagrocarpa</i>	2	50	48.73	9.38	4.44	11.66	25.48	
2	สัก	<i>Tectona grandis</i>	1	75	21.89	7.81	6.67	5.24	19.72	
3	แดง	<i>Xylia kerrii</i>	1	75	28.35	6.25	6.67	6.78	19.70	
4	ตะแบก	<i>Lagerstroemia calyculata</i>	1	50	49.31	3.13	4.44	11.80	19.37	
5	กางขี้มอด	<i>Albozia odoratissima</i>	1	75	18.65	6.25	6.67	4.46	17.38	

ตารางที่ 14 (ต่อ)

ที่	ชื่อไทย	ชื่อวิทยาศาสตร์	ความหนาแน่น (D) (ต้น/ไร่)	ความถี่ (F) (%)	ความเด่น (Do) cm ² /ไร่	ความหนาแน่นสัมพัทธ์ (RD) (%)	ความถี่สัมพัทธ์ (RF) (%)	ความเด่นสัมพัทธ์ (RDo) (%)	IVI
6	มะกอกเกล็ดอ่อน	<i>Canarium subulatum</i>	1	50	28.62	4.69	4.44	6.85	15.98
7	กระพี้จั่น	<i>Millettia brandisiana</i>	1	25	22.55	4.69	2.22	5.39	12.30
8	มะเดื่อ	<i>Ficus racemos</i>	1	25	13.78	6.25	2.22	3.30	11.77
9	แค	<i>Fraxinus chinensis</i>	1	50	15.28	3.13	4.44	3.65	11.22
10	ต้ว	<i>Cratoxylon prunifolium</i>	1	25	15.09	4.69	2.22	3.61	10.52
11	जूป่า	<i>Bombax ceiba</i>	1	50	9.24	3.13	4.44	2.21	9.78
12	แคหางค่าง	<i>Fernandoa adenophylla</i>	1	50	8.78	3.13	4.44	2.10	9.67
13	กระพี้	<i>Dalbergia suthepensis</i>	1	25	15.08	3.13	2.22	3.61	8.95
14	มะหาด	<i>Artocarpus lakoocha</i>	1	25	17.91	1.56	2.22	4.28	8.07
15	เปล้าใหญ่	<i>Croton oblongifolius</i>	1	25	8.67	3.13	2.22	2.07	7.42
16	มะกอก	<i>Spondias pinnata</i>	0	25	14.05	1.56	2.22	3.36	7.15
17	ปอเลียงฝ้าย	<i>Eriolaena candollei</i>	0	25	13.69	1.56	2.22	3.27	7.06
18	ถ่านไฟตี	<i>Diospyros montana</i>	1	25	6.99	3.13	2.22	1.67	7.02
19	กระพี้เขากวาง	<i>Millettia latifolia</i>	0	25	9.59	1.56	2.22	2.29	6.08
20	คูน	<i>Cassia fistula</i>	0	25	7.86	1.56	2.22	1.88	5.66
21	ประคู้	<i>Pterocarpus macrocarpus</i>	0	25	7.02	1.56	2.22	1.68	5.46
22	जूเหล็กแพะ	<i>Senna garrettiana</i>	0	25	5.61	1.56	2.22	1.34	5.13
23	กระเซา	<i>Holoptelea integrifolia</i>	0	25	4.07	1.56	2.22	0.97	4.76
24	ตะเคียนหนู	<i>Anogeissus acuminata</i>	0	25	3.69	1.56	2.22	0.88	4.67
25	พลับพลา	<i>Microcos tomentosa</i>	0	25	3.41	1.56	2.22	0.81	4.60
26	ดินนง	<i>Dendrobium tortile</i>	0	25	3.27	1.56	2.22	0.78	4.57

ตารางที่ 14 (ต่อ)

ที่	ชื่อไทย	ชื่อวิทยาศาสตร์	ความหนาแน่น	ความถี่	ความเด่น	ความหนาแน่นสัมพัทธ์	ความถี่สัมพัทธ์	ความเด่นสัมพัทธ์	IVI	
			(D)	(F)	(Do)	(RD)	(RF)	(RDo)		
			(ต้น/ไร่)	(%)	cm ² /ไร่	(%)	(%)	(%)		
27	โมกหลวง	<i>Holarrhena pubescens</i>	0	25	3.02	1.56	2.22	0.72	4.51	
28	เปล้าน้อย	<i>Croton longissimus</i>	0	25	2.64	1.56	2.22	0.63	4.42	
29	เคาะ	<i>Schliechera oleosa</i>	0	25	2.46	1.56	2.22	0.59	4.37	
30	เปล้า	<i>Croton cerrii</i>	0	25	2.38	1.56	2.22	0.57	4.35	
31	หนามจี	<i>Harrisonia perforata</i>	0	25	2.17	1.56	2.22	0.52	4.30	
32	แคหัวหมู	<i>Markhamia stipulata</i>	0	25	1.96	1.56	2.22	0.47	4.25	
33	ไม้ทราบ	Unknown	0	25	2.17	1.56	2.22	0.52	4.30	
รวม			16	1,125	417.93	100	100	100	300	

หมายเหตุ ค่าความหนาแน่นเท่ากับ 0 หมายถึง มีจำนวนน้อยกว่า 1 ต้นต่อไร่

ตารางที่ 15 ชนิดไม้ไผ่ที่พบในแปลงสำรวจจำแนกเป็นจำนวนกอและจำนวนลำ

ชนิดไม้ไผ่	ชื่อวิทยาศาสตร์	จำนวน	
		กอต่อไร่	ลำต่อไร่
ไผ่ไร่	<i>Gigantochloa albociliata</i>	18	169
ไผ่บง	<i>Bambusa nutans</i>	5	45
ไผ่ซาง	<i>Dendrocalamus strictus</i>	7	76
รวม		30	290

ส่วนที่ 4 แนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนบ้านห้วยติ่ม

การจัดการทรัพยากรป่าไม้ในอดีต

ผลการศึกษาการจัดการทรัพยากรป่าไม้จากการศึกษาข้อมูลทั่วไปของชุมชน การทำประวัติหมู่บ้าน การวาดภาพหมู่บ้านในอดีตและร่วมแสดงความคิดเห็นของกลุ่มตัวแทนครัวเรือนแสดงให้เห็นว่าในอดีตชุมชนมีความเกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรป่าไม้อย่างนี้

1. ด้านการใช้ประโยชน์

จะเห็นว่าในอดีตหมู่บ้านห้วยติ่มมีทรัพยากรป่าไม้เป็นจำนวนมาก ส่วนจำนวนครัวเรือน ประชากร และการทำไร่ ทำนา ยังมีเป็นจำนวนน้อย ซึ่งจากวัตถุประสงค์ของการมาก่อตั้งหมู่บ้านในอดีตเพื่อต้องการที่ดินทำการเกษตร สร้างที่อยู่อาศัย และเก็บหาของป่าเพื่อเลี้ยงชีพ ทำให้มีการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้อย่างต่อเนื่อง

2. ด้านการป้องกันรักษาป่า

จากเหตุการณ์อดีตชุมชนได้มีการรวมตัวกันต่อต้านบริษัททำไม้ที่ลักลอบทำไม้บริเวณเหนืออ่างเก็บน้ำห้วยติ่มซึ่งอยู่นอกเขตสัมปทานจนเป็นผลสำเร็จ ถึงแม้ในขณะนั้นทรัพยากรป่าไม้ในชุมชนยังมีเป็นจำนวนมาก ต่อมาเมื่อพื้นที่ป่าถูกบุกรุกทำไร่จนเหลือน้อยลงและชาวบ้านห้วยติ่มประสบกับปัญหาขาดแคลนน้ำและเก็บหาของป่าได้ปริมาณลดลงจึงได้การสร้างข้อตกลงห้ามไม่ให้มีการถางป่าบริเวณเหนืออ่างเก็บน้ำห้วยติ่มและข้อตกลงเกี่ยวกับการเก็บหาของป่า ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของ อารมณ (2542) ที่พบว่าพื้นฐานทางวัฒนธรรมของคนในชุมชนที่มีความสัมพันธ์หรือผูกพันกับธรรมชาติสามารถใช้ประโยชน์จากป่าร่วมกันได้ นอกจากนี้ชุมชนมีการทำแนวกันไฟ โดยได้เงินสนับสนุนจากกลุ่มบ้านหลวงหวงป่า และมีการบวชป่าบริเวณอ่างเก็บน้ำห้วยติ่ม

3. ด้านการฟื้นฟูป่า

ชุมชนไม่มีการปลูกป่าในบริเวณที่ป่าเสื่อมโทรม เนื่องจากชาวบ้านไม่มีงบประมาณแต่ปล่อยให้พื้นที่ทิ้งไว้ไม่เข้าไปปรบกวหรือถางป่าเพิ่มขึ้น และดูแลป้องกันไฟป่าไว้ต้นไม้จะเจริญเติบโตได้เองตามธรรมชาติ

การจัดการทรัพยากรป่าไม้ในปัจจุบัน

ปัจจุบันชุมชนมีการจัดการทรัพยากรป่าไม้ในด้านการใช้ประโยชน์และการป้องกัน โดยยึดถือตามแนวทางและข้อตกลงที่มีเคยปฏิบัติกันมาในอดีต แต่ก็พบว่าทรัพยากรป่าไม้ได้ลดลงอย่างต่อเนื่อง และการเก็บหาของป่าซึ่งเป็นความต้องการของชุมชนส่วนใหญ่มีการเก็บหาได้ปริมาณน้อยลงและหายาก ในขณะที่จำนวนบ้านเรือน ประชากร และพื้นที่เกษตรกลับมีมากขึ้น สำหรับในด้านการฟื้นฟูป่าชุมชนได้มีส่วนร่วมกับหน่วยป่าไม้ปลูกป่าทดแทนบริเวณอ่างเก็บน้ำห้วยติ่ม ตลอดจนร่วมก่อสร้างฝายคั่นน้ำแบบง่ายเพื่อคัดตะกอนดิน ชะลอการไหลของน้ำ และผันน้ำใช้ตามคำแนะนำของหน่วยงานป่าไม้

ประเด็นปัญหาเกี่ยวกับทรัพยากรป่าไม้บ้านห้วยติ่ม

การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนบ้านห้วยติ่มที่มีมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ทำให้พื้นที่ป่าไม้ลดลงอย่างต่อเนื่อง ส่งผลให้ของป่ามีปริมาณลดลงและหายากตามไปด้วย และจากการแสดงความคิดเห็นของกลุ่มตัวแทนชาวบ้านเกี่ยวกับปัญหาทรัพยากรป่าไม้ ได้สรุปให้ปัญหาชนิดและปริมาณของป่าลดลง เป็นปัญหาหลักของชุมชน ดังปรากฏในภาพที่ 6 โดยมาจากหลายสาเหตุดังนี้

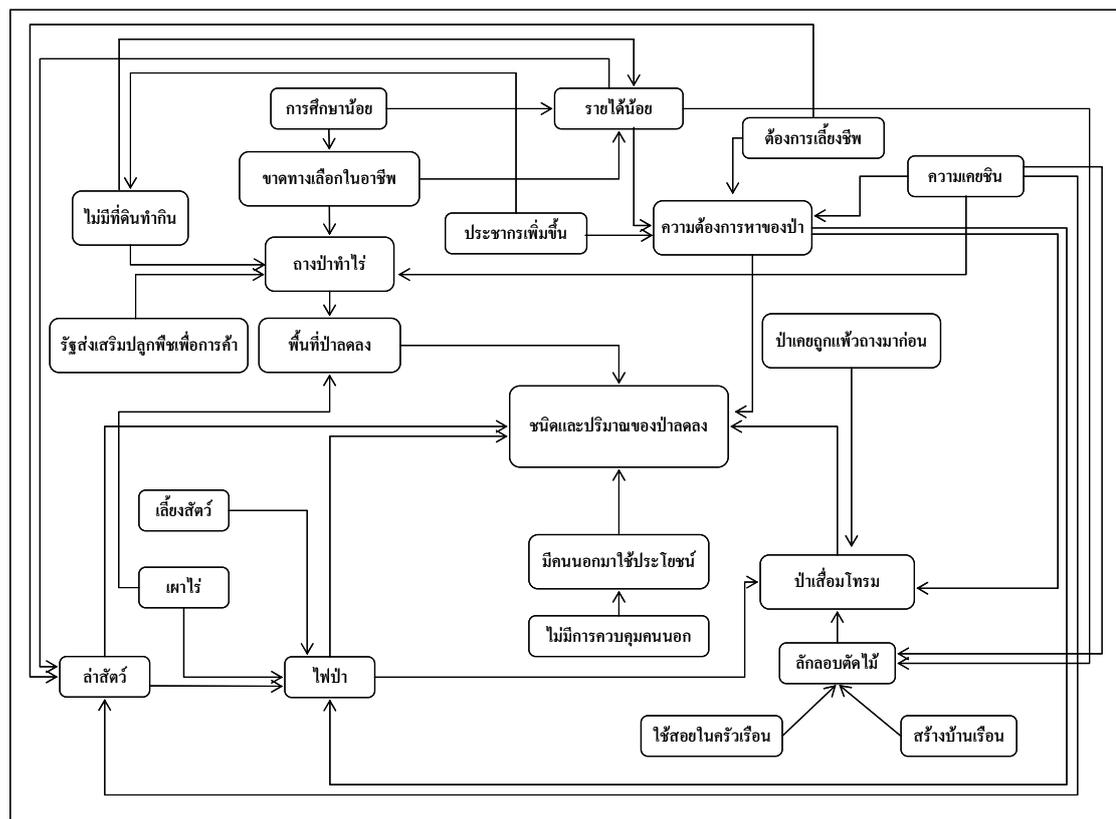
สาเหตุที่ 1 พื้นที่ป่าหรือพื้นที่เก็บหาของป่าลดลง เกิดจากการเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากร ทำให้ที่ดินทำกินของหมู่บ้านไม่เพียงพอ ประกอบกับการที่รัฐส่งเสริมให้ชาวบ้านมีการปลูกพืชเพื่อการค้าโดยเฉพาะการส่งเสริมปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ โดยไม่มีมาตรการควบคุมพื้นที่ และการที่ชาวบ้านส่วนใหญ่มีโอกาสดำเนินการศึกษาน้อยทำให้ขาดทางเลือกในการประกอบอาชีพ ส่งผลให้ชาวบ้านต้องหันมาบุกเบิกที่ดินปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์

สาเหตุที่ 2 พื้นที่ป่าที่เหลืออยู่มีสภาพเสื่อมโทรม นอกจากพื้นที่ป่าบางส่วนเคยผ่านการทำไร่มาแล้วแต่จากสาเหตุที่ชาวบ้านมีโอกาสดำเนินการศึกษาน้อย ขาดทางเลือกในการประกอบอาชีพ ส่งผลให้ชาวบ้านมีรายได้น้อยหรือขาดรายได้ แต่ความจำเป็นเพื่อการดำรงชีพและการได้อยู่อาศัยในบ้านที่สุขสบาย ทำให้ชาวบ้านต้องการของป่าเพื่อเลี้ยงชีพ ฟังฟังไม้จากในป่าเพื่อสร้างบ้านเรือนและใช้สอยในครัวเรือนและเป็นความเคยชินของชาวบ้านที่มีมาตั้งแต่อดีต นอกจากนี้ยังมีสาเหตุมา

จากไฟฟ้าที่เกิดจากความประมาทในการเผาไร่ของชาวบ้านเพื่อเตรียมพื้นที่ในการเกษตร การใช้วิธีเผาป่าเพื่อใช้เป็นสถานที่เลี้ยงสัตว์ ล่าสัตว์และเก็บหาของป่าโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์ เพื่อต้องการเลี้ยงชีพ

สาเหตุที่ 3 ชาวบ้านมีความต้องการเก็บหาของป่า เนื่องจากการเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากร ทำให้ที่ดินทำกินไม่เพียงพอ ประกอบกับชาวบ้านได้รับการศึกษาน้อยจึงขาดทางเลือกในการประกอบอาชีพ ส่งผลให้ชาวบ้านมีรายได้น้อย จึงต้องเก็บหาของป่าเพื่อการเลี้ยงชีพ และเป็นความเคยชินของชาวบ้านที่มีมาแต่อดีต

สาเหตุที่ 4 การที่มีคนนอกหมู่บ้านเข้ามาเก็บหาของป่าโดยที่ไม่มีการควบคุมดูแลอย่างเข้มงวด ทำให้ชนิดและปริมาณของป่าลดลง

ภาพที่ 6 ปัญหาและสาเหตุเกี่ยวกับทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนบ้านห้วยติ่ม

แนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้

จากปัญหาและสาเหตุเกี่ยวกับทรัพยากรป่าไม้ของชุมชน ที่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงและเป็นปัญหาซึ่งกันและกัน ผลการร่วมระดมความคิดเห็นของกลุ่มตัวแทนชาวบ้านเพื่อหาแนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้ โดยจำแนกออกเป็นมิติด้านต่าง ๆ ได้แก่ ด้านการป้องกันรักษาป่า ด้านการฟื้นฟูป่า และด้านการใช้ประโยชน์ ปรากฏตามตารางที่ 16 สรุปได้ดังนี้

1. มิติด้านการป้องกันรักษาป่าแบ่งออกเป็น

1.1 การป้องกันพื้นที่ป่าลดลง ชาวบ้านต้องการให้มีการกำหนดเขตที่ดินทำกินกับพื้นที่ป่าให้ชัดเจนเพื่อให้ชาวบ้านไม่บุกรุกป่าเพิ่มขึ้น ให้มีการจัดชุดลาดตระเวนเฝ้าระวังป้องกันการบุกรุกพื้นที่ป่า ให้สนับสนุนพันธุ์ไม้ผลหรือพันธุ์ไม้เศรษฐกิจปลูกแทนพืชไร่และส่งเสริมอาชีพทางเลือกใหม่ให้กับชาวบ้าน เพื่อสร้างรายได้จากอาชีพอื่นแทนการทำไร่ที่เป็นสาเหตุทำให้พื้นที่ป่าลดลง

1.2 การป้องกันพื้นที่ป่าเสื่อมโทรม ชาวบ้านต้องการให้มีการจัดชุดลาดตระเวนป้องกันการลักลอบตัดไม้ จัดเวรยามเฝ้าระวังและดับไฟป่า ควบคุมการเผาไร่ไม่ให้ลุกลาม ส่งเสริมอาชีพทางเลือกใหม่ให้กับชาวบ้านเพื่อสร้างรายได้ลดการใช้ประโยชน์จากป่า ให้ตั้งกฎกติกาเพื่อป้องกันการเก็บหาของป่าหรือใช้ประโยชน์เกินความจำเป็นและเกินศักยภาพของป่าซึ่งเป็นสาเหตุทำให้พื้นที่ป่าเสื่อมโทรม

2. มิติด้านการฟื้นฟูป่า

ชาวบ้านต้องการให้ภาครัฐสนับสนุนงบประมาณให้ชุมชนดำเนินการปลูกป่าที่เสื่อมโทรม และใช้พันธุ์ไม้จำพวก หวาย ต่าว สมุนไพร หรือพันธุ์ไม้ที่ชาวบ้านใช้ประโยชน์มาปลูกร่วมกับพันธุ์ไม้ป่า และให้กำหนดเขตพื้นที่สำหรับเลี้ยงสัตว์พร้อมกับปลูกพันธุ์ไม้ที่สัตว์กินได้ เพื่อไม่ให้รบกวนพื้นที่ป่าที่มีการฟื้นฟู

3. มิติด้านการใช้ประโยชน์

ชาวบ้านต้องการให้มีการควบคุมดูแลกฎกติกาในใช้ประโยชน์จากป่าอย่างจริงจัง พร้อมกำหนดเขตพื้นที่การใช้ประโยชน์ให้ชัดเจนและสอดคล้องกับความต้องการของชาวบ้าน

ตารางที่ 16 แนวทางการจัดการทรัพยากรป่าของชุมชนบ้านห้วยติ่ม

ประเด็นปัญหาหลัก/สาเหตุ ของปัญหา	แนวทางการแก้ไขปัญหาของชุมชน	
	แนวทาง	จำแนกตามมิติ
1. พื้นที่ป่าลดลง 1.1. การถางป่าทำไร่	1) การกำหนดเขตที่ดินทำกินกับพื้นที่ป่าให้ชัดเจน 2) ลาดตะเควรเฝ้าระวังการบุกรุกพื้นที่ป่า 3) สนับสนุนพันธุ์ไม้ผลหรือไม้เศรษฐกิจเพื่อปลูกแทนพืชไร่ 4) ส่งเสริมอาชีพทางเลือกใหม่	ด้านการป้องกัน
2. สภาพป่าเสื่อมโทรม 2.1. ไฟป่า 2.2. การลักลอบตัดไม้ 2.3. การเก็บหาของป่า 2.4. พื้นที่ป่าเคยผ่านการทำไร่มาก่อน	1) ลาดตะเควรป้องกันการลักลอบตัดไม้ 2) มีเวรยามเฝ้าระวังดับไฟป่า 3) ควบคุมการเผาไร่และป้องกันไฟ 4) สนับสนุนงบประมาณให้ชุมชนปลูกป่าในพื้นที่ป่าเสื่อมโทรม 5) กำหนดสถานที่ใช้เลี้ยงสัตว์และปลูกพันธุ์ไม้ที่เป็นอาหารสัตว์ 6) ให้ความสำคัญดูแลกฎกติกาในการใช้ประโยชน์จากป่าอย่างจริงจัง	ด้านการป้องกัน ด้านการใช้ประโยชน์
3. ชาวบ้านมีความต้องการเก็บหาของป่าเพิ่มมากขึ้น 3.1. ประชากรเพิ่ม 3.2. รายได้น้อย 3.3. ต้องการเลี้ยงชีพ 3.4. ความเคยชินกับการหาของป่า	1) ส่งเสริมอาชีพทางเลือกใหม่ 2) ปลูกป่าในพื้นที่ป่าเสื่อมโทรมโดยใช้พันธุ์ไม้ หวาย ตำลึง สมุนไพรหรือพันธุ์ไม้ที่ชาวบ้านใช้ประโยชน์ 3) กำหนดขอบเขตพื้นที่เก็บหาของป่า 4) ให้ความสำคัญดูแลกฎกติกาในการใช้ประโยชน์จากป่าอย่างจริงจัง	ด้านการป้องกัน ด้านการใช้ประโยชน์

ตารางที่ 16 (ต่อ)

ประเด็นปัญหาหลัก/สาเหตุ ของปัญหา	แนวทางการแก้ไขปัญหของชุมชน	
	แนวทาง	จำแนกตามมิติ
4. คนนอกหมู่บ้านเข้ามาเก็บ หาของป่า	1) ให้ควบคุมดูแลกฎกติกาในการใช้ ประโยชน์จากป่าอย่างจริงจัง	ด้านการป้องกัน และการใช้ ประโยชน์
4.1. ไม่มีการควบคุมคนนอก หมู่บ้าน		ประโยชน์

จากแนวทางดังกล่าว สรุปได้ว่าการจัดการทรัพยากรป่าไม้อย่างมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านห้วยติ่มนั้น ชุมชนต้องการให้มีการจัดการป่าเพื่อเป็นแหล่งใช้ประโยชน์เก็บหาของป่า แหล่งสถานที่เลี้ยงสัตว์ แหล่งต้นน้ำลำธาร โดยการกำหนดเขตการใช้ประโยชน์ให้ชัดเจน มีการใช้ข้อตกลงและกฎระเบียบในการใช้ประโยชน์ มีการป้องกันรักษาป่าและมีการฟื้นฟูป่าที่เสื่อมโทรม ซึ่งเป็นรูปแบบของการจัดการป่าชุมชน นอกจากนี้การจัดการป่าของชุมชนยังครอบคลุมถึงการ ใช้ประโยชน์ การป้องกัน และการฟื้นฟูที่สอดคล้องกับหลักการอนุรักษ์ แต่ทั้งนี้เนื่องจากพื้นที่ป่าที่ชุมชนจะเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการเป็นพื้นที่ป่าเพื่อการอนุรักษ์ซึ่งยังไม่มีกฎหมายรองรับ ถึงแม้จะมีกรอบของกฎหมาย แผนพัฒนาประเทศ นโยบายและ โครงการของรัฐที่ส่งเสริม สนับสนุนการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่นก็ตาม

ศักยภาพของชุมชน

การจัดการทรัพยากรป่าไม้อย่างมีส่วนร่วม นอกจากจะต้องทราบลักษณะทางเศรษฐกิจ สังคม การใช้ที่ดิน ความต้องการใช้ประโยชน์ของชุมชน และแนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนแล้ว จะต้องทราบว่าชุมชนมีศักยภาพในการจัดการทรัพยากรป่าไม้อย่างไรจาก ผลการศึกษาสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงศักยภาพของชุมชนมีดังนี้

1. สิทธิการเป็นเจ้าของและต้องการมีส่วนร่วม จะเห็นได้จากการที่ชาวบ้านมีการรวมตัวกัน จัดวางการทำไม้ของบริษัททำไม้ที่ลัดเลาะตัดไม้บริเวณป่าเหนืออ่างเก็บน้ำห้วยติ่ม และการที่ชาวบ้านรวมตัวกันห้ามคนนอกหมู่บ้านทำไร่บริเวณป่าต้นน้ำลำธารของหมู่บ้าน ซึ่งการแสดงออกดังกล่าวชี้ให้เห็นว่าชาวบ้านได้ตระหนักถึงคุณค่าของทรัพยากรป่าไม้จึงเกิดการหวงแหนทรัพยากร

ป่าไม้ และแสดงสิทธิการเป็นเจ้าของป่า นอกจากนี้ ในการประชุมชาวบ้านเพื่อระดมความคิดเห็นเกี่ยวกับแนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้ พบว่าชาวบ้านมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็น โดยปราศจากความขัดแย้ง และมีการเสนอประเด็นที่ตรงกันซึ่งบางประเด็น เป็นการสะท้อนให้เห็นถึงการอยู่ร่วมกันในสังคมต้องมีกฎเกณฑ์และแบ่งปันกัน ส่วนประเด็นที่แสดงว่าชาวบ้านต้องการเข้าร่วมในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ ได้แก่ การเสนอให้รัฐสนับสนุนงบประมาณให้ชาวบ้านปลูกป่า

2. การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น จะเห็นได้จากการใช้ภูมิปัญญาของชาวบ้านในการใช้ประโยชน์ที่มีมาแต่เดิมโดยการสังเกตของป่าแต่ละชนิดว่าจะเก็บหาได้จากที่ไหน เมื่อใด และมีวิธีการเก็บอย่างไรจึงได้ของป่าที่ดีมีคุณภาพและเหลือให้เก็บในอนาคต มีการสังเกตว่าพื้นที่ป่าที่เคยผ่านการทำไร่เมื่อปล่อยให้ว่างโดยไม่รบกวนคอยดูแลป้องกันไฟจะทำให้มีพันธุ์ไม้เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติซึ่งแสดงถึงการรู้จักเรียนรู้และพัฒนาความรู้

3. อำนาจในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ การที่ชาวบ้านมีวิธีการจัดการทรัพยากรป่าไม้ โดยใช้ข้อตกลงหรือกติกาการใช้ประโยชน์ซึ่งแสดงถึงการใช้อำนาจของกฎเกณฑ์เพื่อรักษาสิทธิของชุมชนในการแบ่งปันของส่วนรวมเพื่อให้มีการใช้ประโยชน์อย่างเป็นธรรม นอกจากนี้การใช้ความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์เพื่อรักษาป่าซึ่งแสดงถึงอำนาจในมิติของระบบความเชื่อหรือศาสนา

การแสดงออกดังกล่าวให้เห็นว่าชุมชนบ้านห้วยติ่มมีศักยภาพในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ อย่างมีส่วนร่วมส่วนจะมีมากหรือน้อยนั้นต้องมีการศึกษาระดับศักยภาพของชุมชนต่อไป

สรุปและข้อเสนอแนะ

สรุป

การประเมินชุมชนเพื่อการจัดการทรัพยากรป่าไม้อย่างมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านห้วยติ่ม ตำบลบ้านพิ อำเภอบ้านหลวง จังหวัดน่าน มีการศึกษาข้อมูลสภาพทางเศรษฐกิจ สังคม การใช้ที่ดิน และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ โดยใช้วิธีการประเมินชุมชนอย่างมีส่วนร่วม (participatory rural appraisal: PRA) ศึกษาแนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้โดยการจัดประชุม ระดมความคิดเห็น และศึกษาข้อมูลสภาพทรัพยากรป่าไม้ในบริเวณที่ชุมชนมีการใช้ประโยชน์ โดยวิธีเดินสำรวจป่าร่วมกับการวางแผนผังตัวอย่าง วิเคราะห์ข้อมูลสภาพทางเศรษฐกิจ สังคม การใช้ที่ดิน และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้โดยใช้ค่าสถิติอย่างง่าย ได้แก่ ค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย โดยการพรรณนาประกอบตารางและแผนภูมิภาพ วิเคราะห์แนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้จากข้อเสนอของชุมชนประกอบแนวทาง ระเบียบและข้อกำหนดของภาครัฐ และวิเคราะห์สภาพทรัพยากรป่าไม้โดยหาค่าดัชนีความสำคัญของพันธุ์ไม้ (importance value index: IVI) ผลการศึกษาสรุปได้ดังนี้

สภาพทางเศรษฐกิจ สังคม การใช้ที่ดิน และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้

ชุมชนบ้านห้วยติ่มเป็นชุมชนขนาดเล็ก มีเชื้อสายชาวไทยพื้นราบภาคเหนือ มีการแสดงออกทางประเพณีเกี่ยวกับความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และความสามัคคี ชาวบ้านมีการรวมกลุ่มทางสังคม เพื่อให้ความช่วยเหลือสมาชิกในกลุ่ม ร้อยละ 90 ของครัวเรือนปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์เป็นรายได้หลักส่งผลให้มีการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินจากพื้นที่ป่าเป็นพื้นที่เกษตร โดยปัจจุบันมีพื้นที่เกษตรคิดเป็นร้อยละ 93 ของที่ดินที่มีการใช้ประโยชน์ทั้งหมด และอยู่ในเขตปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม ด้านการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ พบว่าครัวเรือนร้อยละ 90 มีการเก็บหาของป่าเพื่อบริโภค ในครัวเรือนและขายในสวนที่เหลือจากการบริโภค ชนิดของป่าที่เก็บประกอบด้วย เห็ด 9 ชนิด หน่อไม้ 4 ชนิด หน่อหวายฝาด ลูกตำลึง ปลีกกล้วยป่า หนอนไม้ไผ่ น้ำผึ้ง และพืชผักป่า ซึ่งมีการเก็บหาตามช่วงฤดูกาลและเวลาที่ว่างงาน โดยสถานที่เก็บหาของป่าอยู่ในเขตพื้นที่ป่าเพื่อการอนุรักษ์ วิธีการเก็บหาเป็นวิธีตามภูมิปัญญาชาวบ้านที่สืบทอดมาตั้งแต่อดีต

สถานภาพทรัพยากรป่าไม้บริเวณที่ชาวบ้านมีการใช้ประโยชน์

สถานที่ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนในส่วนที่เป็นป่าธรรมชาติมีสภาพเป็นป่าเต็งรังชนิดพันธุ์ไม้ที่พบ ได้แก่ รัง เต็ง ประดู่ โมกหลวง ขี้ขาว และดีดเป็นไม้เด่นและไม้รองสำหรับป่าที่เคยผ่านการทำไร่มาก่อนมีสภาพเป็นป่าเบญจพรรณรุ่นสอง ชนิดพันธุ์ไม้ที่พบ ได้แก่ ปอ ยาบเป็นไม้เบิกนำ และมีพันธุ์ไม้ สัก แดง ตะแบก กางขี้มอด มะกอกเกลือเป็นไม้รอง ส่วนของป่าที่ชาวบ้านเก็บหาพบว่ามีปริมาณลดลงเนื่องจากปริมาณที่เก็บหาได้น้อยลง

แนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชน

การจัดการทรัพยากรป่าไม้อย่างมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านห้วยติ่ม เป็นการจัดการป่าเพื่อเป็นแหล่งใช้ประโยชน์เก็บหาของป่า แหล่งสถานที่เลี้ยงสัตว์ แหล่งต้นน้ำลำธาร โดยมีการกำหนดเขตการใช้ประโยชน์ให้ชัดเจน มีการใช้ข้อตกลงและกฎระเบียบในการใช้ประโยชน์ มีการป้องกันรักษาป่าและมีการฟื้นฟูป่าที่เสื่อมโทรม ซึ่งเป็นรูปแบบของการจัดการป่าชุมชน นอกจากนี้ยังครอบคลุมถึงหลักการอนุรักษ์

สำหรับศักยภาพชุมชนนั้น ชุมชนมีการแสดงสิทธิการเป็นเจ้าของและต้องการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ มีการเรียนรู้และพัฒนาภูมิปัญญาในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ และมีการใช้อำนาจในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ เพื่อแบ่งปันการใช้ประโยชน์และสร้างความเป็นธรรมในสังคม ตัวอย่างเช่น การรวมกลุ่มป้องกันรักษาป่าต้นน้ำ ต้องการให้รัฐสนับสนุนงบประมาณให้ชาวบ้านปลูกป่า การรู้จักสังเกตชนิด ช่วงเวลา และสถานที่เก็บหาของป่า และการใช้ข้อตกลงของชุมชนในการจัดการป่า

ข้อเสนอแนะ

1. จากการที่ชาวบ้านห้วยติ่มมีการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์เป็นรายได้หลักของครัวเรือน และมีการเพิ่มผลผลิตและรายได้ของครัวเรือน โดยการเพิ่มพื้นที่ปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์มากกว่าการใช้เทคโนโลยีเพราะเห็นว่าการใช้เทคโนโลยีทำให้ต้นทุนการผลิตสูง ดังนั้นควรมีการส่งเสริมอาชีพใหม่หรืออาชีพทางเลือกให้กับชุมชนเพื่อสร้างรายได้ใหม่ลดการเพิ่มผลผลิตข้าวโพดส่งผลให้ลดปัญหาการบุกรุกพื้นที่ป่าทำไร่

2. เนื่องจากแนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ชุมชนต้องการมีส่วนร่วมในการจัดการนั้นเป็นการจัดการในรูปแบบของป่าชุมชนที่มีการจัดการป่าด้านการใช้ประโยชน์ การป้องกันรักษาป่า และการฟื้นฟูป่า โดยเป็นการจัดการในพื้นที่ป่าเพื่อการอนุรักษ์และเนื่องจากยังไม่มีระเบียบหรือกฎหมายรองรับ ซึ่งในข้อเท็จจริงชุมชนมีการจัดการป่าแห่งนี้มาตั้งแต่อดีตแล้ว ดังนั้นภาครัฐควรใช้หลักธรรมาภิบาลในการจัดการทรัพยากรป่าไม้อย่างมีส่วนร่วมของชุมชนโดยอยู่ในกรอบของกฎหมาย แผนพัฒนาประเทศ นโยบายและโครงการของรัฐ ที่สนับสนุนส่งเสริมการมีส่วนร่วม

3. การจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนบ้านห้วยติ่มเป็นแนวทางที่ได้จากการระดมความคิดเห็นของกลุ่มตัวแทนครัวเรือนเป็นบางส่วน ดังนั้นควรจัดทำประชาพิจารณ์ให้ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องยอมรับ เช่น การจัดทำประชาคมหมู่บ้าน และการประชุมผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทุกฝ่าย

4. ในการศึกษาศักยภาพของชุมชนในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่พบว่าชุมชนมีศักยภาพในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ ส่วนชุมชนจะมีศักยภาพมากหรือน้อยนั้นควรมีการศึกษาข้อมูลเพิ่มเติมเกี่ยวกับระดับของศักยภาพในลำดับต่อไป

เอกสารและสิ่งอ้างอิง

- กมลทิพย์ คงประเสริฐอมร. 2548. ภูมิปัญญาท้องถิ่น: นวัตกรรมของชุมชนในการจัดการ
ทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน กรณีศึกษาตำบลบางขุนไทร อำเภอบ้านแหลม จังหวัด
เพชรบุรี, น. 143-207. ใน คาริน อินทร์เหมือน, วิรพา อังกูรทัศนียรัตน์, พัชรี
อังกูรทัศนียรัตน์, ศรยุทธ เอี่ยมเอื้อยุทธ และรพีพรรณ เจริญวงศ์, บรรณาธิการ.
ภูมิปัญญากับการสร้างพลังชุมชน. ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), กรุงเทพฯ.
- กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช. 2547. รายงานการศึกษาฉบับสมบูรณ์ การศึกษาการมี
ส่วนร่วมขององค์กรท้องถิ่นและประชาชนในการอนุรักษ์และจัดการพื้นที่ป่าอนุรักษ์.
กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม,
กรุงเทพฯ.
- _____. 2548. คู่มือ โครงการหมู่บ้านป่าไม้แผนใหม่ ตามแนวพระราชดำริ เจริญพระเกียรติ 72
พรรษา พระบรมราชินีนาถ. กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช กระทรวง
ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, กรุงเทพฯ.
- กฤษฎา สุภาพไพบุลย์. 2542. การมีส่วนร่วมของราษฎรในการจัดการอุทยานแห่งชาติภูกระดึง
จังหวัดเลย. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- กาญจนา คุ้มภัย. 2543. การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการและดูแลรักษาป่าในเขต
รักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาสอยดาว จังหวัดจันทบุรี. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท,
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์. 2544. ชุมชนนิยม: ฝ่าวิกฤตชุมชนล่มสลาย. ชัคเชตมีเดีย, กรุงเทพฯ.
- เกษม จันทร์แก้ว. 2541. เทคโนโลยีสิ่งแวดล้อม. โครงการสหวิทยาการบัณฑิตศึกษาศาษา
วิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, กรุงเทพฯ.

เกษม จันทร์แก้ว, สาทล สถิตวิทยานันท์, สนิท อักษรแก้ว และสมพร อิศวิลานนท์. 2542.

สิ่งแวดล้อมกับคุณภาพชีวิต, น. 132 – 209. ใน *สิ่งแวดล้อมเทคโนโลยีและชีวิต*.

สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, กรุงเทพฯ.

จำเนียร ศิลปอาษา. 2540. **การมีส่วนร่วมของผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านในการป้องกันและรักษา
ทรัพยากรธรรมชาติ อำเภอสวนผึ้ง จังหวัดราชบุรี**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, มหาวิทยาลัย
เกษตรศาสตร์.

นิวัติ เรืองพานิช. 2537. **การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม**. พิมพ์ครั้งที่ 2.

คณะวนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, กรุงเทพฯ.

นภคล ฮมแสน. 2546. **การวิเคราะห์ศักยภาพของชุมชนท้องถิ่นกับการจัดการอุทยานแห่งชาติ
กรณีศึกษา อุทยานแห่งชาติเฉลิมรัตนโกสินทร์ จังหวัดกาญจนบุรี**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท,
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

นพมาศ ชีระเวทิน. 2539. **จิตวิทยาสังคมกับชีวิต**. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, กรุงเทพฯ.

บำเพ็ญ เขียวหวาน. 2543. **หลักการและเทคนิคเพื่อความเข้าใจและพัฒนาเกษตรกร องค์กร
ชาวบ้าน และชุมชน**. เอกสารประกอบการฝึกอบรมหลักสูตรการส่งเสริมการเกษตร.
กองฝึกอบรม กรมส่งเสริมการเกษตร, กรุงเทพฯ.

ประยูรรงค์ หนูไชยา. 2452. **ความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยเศรษฐกิจ และสังคมกับการพึงพิง
ทรัพยากรป่าไม้ของราษฎรในชุมชนโดยรอบพื้นที่เขตอุทยานแห่งชาติเขาชะเมา-เขาวง
จังหวัดระยอง และจันทบุรี**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

เพิ่มศักดิ์ มกราภิรมย์. 2543. **การจัดการป่าและทรัพยากร: ประเด็นสำคัญและทางเลือก**, น. 70-88.

ใน *สมศักดิ์ สุขวงศ์ และเพิ่มศักดิ์ มกราภิรมย์, ผู้รวบรวม. รวบรวมบทความป่าชุมชน*.

ศูนย์ฝึก อบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์,
กรุงเทพฯ.

- พงษ์ศักดิ์ ฉัตรเดชะ. 2540. การมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ในพื้นที่ป่าอนุรักษ์ พื้นที่อุทยานแห่งชาติแม่โท อำเภอสอด จังหวัดเชียงใหม่. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ไพบุลย์ เปลี่ยนบางช้าง. 2543. ความต้องการในการใช้ที่ดินและทรัพยากรป่าไม้ของราษฎรท้องถิ่นบริเวณอุทยานแห่งชาติปางสีดา จังหวัดปราจีนบุรี และจังหวัดสระแก้ว. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- ไพสุตา ตรีเดซี. 2546. การมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านทุ่งสูง จังหวัดกระบี่. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- ภาณุวัฒน์ สืบบุญกาณ์. 2545. ทศนคติของราษฎรที่มีต่อการอนุรักษ์ป่าชุมชนป่าอาลอ-โดนแบน ตำบลนาดี อำเภอมืองสิงห์ จังหวัดสุรินทร์. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- ภูมิ. 2542. การจัดการป่าชุมชนโดยองค์กรชุมชน กรณีศึกษาป่าชุมชนบ้านร่มโพธิ์ทอง ตำบลคลองตะเกรา อำเภอกำแพงชัย จังหวัดฉะเชิงเทรา. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- มยุรี คำรงค์เชื้อ. 2534. บ้านหลวงหวงป่า: จิตสำนึกอนุรักษ์ของชุมชนท้องถิ่น, น. 65-85. ใน เสกสรร ประเสริฐกุล, มงคล ศรีวัฒน์ และมยุรี คำรงค์เชื้อ, บรรณาธิการ. คนกับป่า. พิมพ์ครั้งที่ 1. บริษัท เคล็ดไทย จำกัด, กรุงเทพฯ.
- มิตรชัย อานันทนสกุล. 2544. ปัจจัยทางเศรษฐกิจ สังคม ที่มีผลต่อความคิดเห็นด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของราษฎรในหมู่บ้านห้วยหินดำ หมู่ที่ 6 ตำบลวังยาว อำเภอด่านช้าง จังหวัดสุพรรณบุรี. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- ขรรยง กางการ. 2544. การมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของหมู่บ้านรอบแนวเขตอุทยานแห่งชาติภูพาน. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

รัชณี มณีกุล, C. H. Traynor, วิพัตร์ จินตนา และเจนศักดิ์ วิชาวุฒิพงษ์. 2545. กระบวนการจัดตั้งป่าชุมชน: กรณีศึกษาบ้านท่อมมาน กลุ่มน้ำสอง จังหวัดแพร่ ภาคเหนือ ประเทศไทย, น. 187-212. ใน สิทธิธัญ ประพุทธนิตินสาร, สุทธิณี คนตรี, C. H. Traynor, P. Oksen และ C. Saarnak, บรรณาธิการ. **ปัญหาการใช้ที่ดินและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืนในระดับชุมชน: กลุ่มน้ำสอง อำเภอสอง จังหวัดแพร่**. โครงการวิจัยร่วมแบบสหสาขาวิชาการร่วมระหว่าง TUCED-SLUSE DUCED-SLUSE SLUSE-M.

รัชณี มณีกุล. 2545. ความขัดแย้งของความคิด (Dissonance) และปฏิกริยาตอบสนองของชาวบ้าน ชำผักหนามที่อาศัยอยู่ในอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน จังหวัดขอนแก่น. **ป่ากับชุมชน** 9(16): 12-20.

ราชบัณฑิตยสถาน. 2542. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542**. อักษรเจริญทัศน์, กรุงเทพฯ.

วนิดา สุบรรณเสถณี. 2544. **ของป่าในประเทศไทย**. ส่วนป่าชุมชน สำนักส่งเสริมการปลูกป่า กรมป่าไม้, กรุงเทพฯ.

วิพัตร์ จินตนา, รัชณี มณีกุล และพสุธา สุนทรห้าว. 2545. ทรัพยากรป่าไม้, น. 47-67. ใน เรื่องไร่ โตกฤชณะ, บรรณาธิการ. **สภาวะการใช้ที่ดินและเศรษฐกิจสังคมในเขตป่าเขาภูหลวง วังน้ำเขียว กรณีศึกษาบ้านคลองสะท้อน ฉบับบูรณาการ**. โครงการการใช้ที่ดินและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์และสถาบันวิจัยและพัฒนาแห่งมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, กรุงเทพฯ.

วิรัช เดียงหงษากุล. 2529. **การพัฒนาชุมชนตามแนวความคิดนักปรัชญาตะวันตก**. ภาควิชาสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ขอนแก่น.

วิสิทธิ์ชัย เขตสกุล. 2544. **ความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยเศรษฐกิจสังคมกับการใช้ประโยชน์จากของป่าของชุมชนรอบเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาสอยดาว**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

วุฒิปด ห้วเมืองแก้ว, เลิศ จันทนภาพ, ปรีชา องค์กรประเสริฐ และวิสูตร อยู่คง. 2537. **ของป่ากับเศรษฐกิจครัวเรือนของชุมชนที่อยู่ใน และรบบอบอุทยานแห่งชาติผาแต้ม จังหวัดอุบลราชธานี**. เอกสารวิจัยลำดับที่ 6 คณะวงศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. กรุงเทพฯ. 322 น.

ศูนย์ฝึก่อบรมวงศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก. 2543. **เอกสารประกอบการฝึก่อบรมด้านวงศาสตร์ชุมชน**. (เอกสารหลัก) ศูนย์ฝึก่อบรมวงศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, กรุงเทพฯ.

_____. 2545. **รายงานวิจัยเชิงปฏิบัติการ การจัดการป่าและทรัพยากรชีวภาพโดยชุมชน: กระบวนการ กลไกการตัดสินใจ และระบบข้อมูล**. ศูนย์ฝึก่อบรมวงศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, กรุงเทพฯ.

ศักดิ์พิชัย จุลฤกษ์. 2542. **ศักยภาพในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนท้องถิ่นรอบแนวเขตอุทยานแห่งชาติน้ำตกพลิว จังหวัดจันทบุรี**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

สกุณา ปิยะวาทีน. 2542. **ความสัมพันธ์ของสภาพเศรษฐกิจ สังคม การใช้ที่ดิน และการพึ่งพิงทรัพยากรธรรมชาติของราษฎรโดยรอบอุทยานแห่งชาติเขาคิชฌกูฏ จังหวัดจันทบุรี**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

สถิตย์ วัชรกิตติ. 2525. **การสำรวจทรัพยากรป่าไม้**. ภาควิชาการจัดการป่าไม้ คณะวงศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, กรุงเทพฯ.

สมพงษ์ กรทอง. 2545. **ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของราษฎรในท้องถิ่นในการจัดการสวนป่ายูบใหญ่-ซบเหว อำเภอมวกเหล็ก จังหวัดสระบุรี**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, กรุงเทพฯ.

- สำนักฟื้นฟูและพัฒนาพื้นที่ป่าอนุรักษ์. 2547. สถานการณ์ป่าไม้ของประเทศไทย ปี พ.ศ.2547. สำนักฟื้นฟูและพัฒนาพื้นที่ป่าอนุรักษ์ กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช, กรุงเทพฯ.
- สิงขร รัศม์มณี. 2545. สิ่งจูงใจสำหรับการมีส่วนร่วมของราษฎรในการควบคุมไฟป่าพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติป่าดงบ้านโพนสว่าง - ป่าปลาปาก อำเภอปลาปาก จังหวัดนครพนม. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- สุเทพ เกตุเวชสุริยา. 2548. ความต้องการมีส่วนร่วมของราษฎรท้องถิ่นในโครงการจัดการพื้นที่คุ้มครองอย่างมีส่วนร่วมของอุทยานแห่งชาติเขาแหลม จังหวัดกาญจนบุรี. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- สุรพล กลิ่นพันธ์. 2545. ศักยภาพขององค์กรบริหารส่วนตำบลในการจัดการป่าชุมชน ในอำเภอวังน้ำเขียว จังหวัดนครราชสีมา. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- เสน่ห์ จามริก และยศ สันตสมบัติ (บรรณาธิการ). 2536ก. ป่าชุมชนในประเทศไทย: แนวทางการพัฒนา เล่ม 1 ป่าฝนเขตร้อนกับภาพรวมของป่าชุมชนในประเทศไทย. พิมพ์ครั้งที่ 1. สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, กรุงเทพฯ.
- _____. 2536ข. ป่าชุมชนในประเทศไทย: แนวทางการพัฒนา เล่ม 2 ป่าชุมชนภาคเหนือ: ศักยภาพขององค์กรชาวบ้านในการจัดการป่าชุมชน. พิมพ์ครั้งที่ 2. สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, กรุงเทพฯ.
- สัญญา สัญญาวิวัฒน์. 2540. กลยุทธ์การพัฒนาสังคม. พิมพ์ครั้งที่ 2 โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.
- หน่วยศึกษาการพัฒนาการอนุรักษ์ต้นน้ำน้ำพี. 2546. ข้อมูลพื้นฐานเบื้องต้น. ศูนย์ศึกษาการพัฒนาการอนุรักษ์ต้นน้ำน้ำ สำนักอนุรักษ์และจัดการต้นน้ำ กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่าและพันธุ์พืช. (อัครา)

- อนันต์ กาญจนพันธุ์. 2544. มิติชุมชน: วิธีคิดท้องถิ่นว่าด้วยสิทธิ อำนาจและการจัดการ
ทรัพยากร. พิมพ์ครั้งที่ 1. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, กรุงเทพฯ.
- อารมณ ชมขวัญ. 2542. การจัดการป่าชุมชน: กรณีศึกษาบ้านแม่จองไฟ ตำบลห้วยอ้อ อำเภอลอง
จังหวัดแพร่. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- อดิสรณ์ กองเพิ่มพูน. 2543. ทักษะคติของชาวเขาเผ่ากะเหรี่ยงต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้และ
สัตว์ป่า เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าอมก๋อย. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- อิทธิเดช รัตนวงศ์. 2545. ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนในท้องถิ่นบ้านใหม่
จัดสรร ตำบลร่องเข้ม อำเภอร่องควาง จังหวัดแพร่. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, มหาวิทยาลัย
เกษตรศาสตร์.
- Chapin, F.S. 1977. Social participation and social intelligenic, pp. 215 - 217. In M. Delbert. (ed.).
Handbook of Research Design and Social Measurement. 3rd ed., Longman, New York.
- Kaspersal, R.E. 1974. **Participation Decentralization and Advocacy Planning. Research
Paper No. 25.** Association of American Geographers, Washington D.C.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก

รายชื่อผู้เข้าร่วมประชุมการแสดงความคิดเห็นเพื่อหาแนวทาง
การจัดการทรัพยากรป่าไม้

รายชื่อผู้เข้าร่วมประชุมการแสดงความคิดเห็นเพื่อหาแนวทาง การจัดการทรัพยากรป่าไม้

กลุ่มผู้นำชุมชน

1. นายสมศักดิ์ ศรีคำภา	2. นายสุวรรณ มุลยะ
3. นายพร ศรีคำภา	4. นายประสาทแก้ว วงศ์वास
5. นายสวัสดิ์ ศรีคำภา	6. นายแปลง อายุยืน

กลุ่มไม่มีอาชีพเสริม

1. นายแสง ศักดิ์คำศรี	2. นางบัวจันทร์ ทารก้า
3. นางบุญธรรม สุดสม	4. นายจำลอง พรหมมา
5. นายสะอาด กาวิน	6. นายสุรเกียรติ์ คำเนินวงศ์

กลุ่มเก็บหาของป่าเพื่อขาย

1. นางคำ กาวิน	2. นางวรรณฯ สมตัว
3. นางวารินทร์ เขียวดี	4. นางเปี้ย พงษ์ถา
5. นางมี สุดสม	6. นายสมจิต พรหมมา

กลุ่มมีอาชีพเสริมรับจ้าง

1. นายเกียรติ์ สุขยิ่ง	2. นางนาค สิ้นโพธิ์
3. นางเมฆ สิ้นโพธิ์	4. นายประหัด ศรีคำภา
5. นางมุกรินทร์ อยู่สุข	6. นางจิว คำฟู

ภาคผนวก ข
แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้างผู้ให้ข้อมูลหลัก

แบบสัมภาษณ์เชิงโครงสร้างผู้ให้ข้อมูลหลัก

ตอนที่ 1 ประวัติการตั้งถิ่นฐานของชุมชน

1. ผู้นำในการตั้งถิ่นฐาน
 - ใครเป็นผู้นำการตั้งถิ่นฐาน
 - มีใครมาร่วมด้วยบ้าง
 - มีกลุ่มคนจากที่ไหนอพยพเข้ามาอยู่บ้าง

2. ระยะเวลาในการตั้งถิ่นฐาน
 - ย้ายมาเมื่อไร ปีไหน

3. สภาพพื้นที่หมู่บ้าน
 - สภาพพื้นที่เดิมเป็นอย่างไร มีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างไรบ้าง
 - มีการตั้งหมู่บ้านแบบไหน อย่างไร (ตั้งบ้านเรือน ตามถนน หรือตามแนวลำห้วย)

4. จำนวนครัวเรือนในการเริ่มตั้งถิ่นฐาน
 - จำนวนครัวเรือนในการเริ่มตั้งถิ่นฐาน
 - จำนวนครัวเรือนในปัจจุบัน

5. สาเหตุการอพยพมาตั้งถิ่นฐาน

6. มีเหตุการณ์อะไรสำคัญเกี่ยวกับทรัพยากรป่าไม้เกิดขึ้นบ้างในช่วงเวลาต่างๆ

ตอนที่ 2 ลักษณะทางเศรษฐกิจและสังคม

1. จำนวนประชากรในหมู่บ้าน

เพศชาย คน เพศหญิง คน

2. อาชีพของคนในหมู่บ้าน

- อาชีพต่างๆ ที่มีอยู่ในชุมชนมีอะไรบ้าง (ทั้งในภาค/นอกภาคการเกษตร)
- อาชีพหลัก / จำแนกเป็นรายครัวเรือน ได้แก่.....
- อาชีพรอง / จำแนกเป็นรายครัวเรือน ได้แก่.....

3. จำนวนสมาชิก / จำนวนแรงงานในแต่ละครัวเรือน โดยแบ่งเป็นเพศชายและหญิง

4. การรวมกลุ่มในหมู่บ้าน

- มีกลุ่มอะไรบ้าง จำนวนสมาชิกแต่ละกลุ่ม กิจกรรมที่ทำ
- การมีส่วนร่วมของชาวบ้าน (ความร่วมมือ ความสนใจ และดำเนินงานกันอย่างไร)
- กลุ่มที่มีบทบาทต่อคนในหมู่บ้าน เพราะเหตุใด
- การช่วยเหลือ/สนับสนุนของรัฐ (มีหรือไม่)

5. การถือครองที่ดิน

- จำนวนการถือครองที่ดินต่อครัวเรือน
- จำนวนครัวเรือนที่มีที่ดินทำกิน
- จำนวนครัวเรือนที่ไม่มีที่ดินทำกิน
- ประเภทของเอกสารสิทธิ์ มีประเภทใดบ้าง (โฉนด นส3 สปก. ภบท. อื่นๆ)
- ปัญหาการใช้ที่ดิน

7. ปัญหาหนี้สิน

- ภายในชุมชนมีปัญหาหนี้สินหรือไม่
- สาเหตุการเป็นหนี้
- แหล่งเงินกู้

ภาคผนวก ค

แบบสัมภาษณ์ถึงโครงสร้างครัวเรือนเกษตรกรทั่วไป

แบบสัมภาษณ์ถึงโครงสร้างครัวเรือนเกษตรกรทั่วไป

ตอนที่ 1 ลักษณะทางเศรษฐกิจและสังคม

1. ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์.....บ้านเลขที่..... เพศ.....อายุ.....ปี
สถานภาพในครัวเรือน () หัวหน้าครัวเรือน () คู่สมรส

2. อาชีพหลัก.....

อาชีพรอง.....

3. รายได้จากอาชีพหลัก

ข้าวโพด.....บาท/ปี ถั่วเหลือง.....บาท/ปี

ข้าวนา.....บาท/ปี อื่นๆ.....บาท/ปี

4. รายได้จากอาชีพรอง

เก็บหาของป่า.....บาท/ปี ค้าขาย.....บาท/ปี

รับจ้าง.....บาท/ปี ผู้นำชุมชน.....บาท/ปี

เลี้ยงสัตว์.....บาท/ปี อื่นๆ.....บาท/ปี

5. การถือครองที่ดิน

5.1) ท่านมีที่ดินเป็นของตนเองทั้งหมดรวม.....แปลง

- แปลงที่ 1 จำนวน.....ไร่.....งาน.....ตารางวา ใช้ประโยชน์.....

- แปลงที่ 1 จำนวน.....ไร่.....งาน.....ตารางวา ใช้ประโยชน์.....

- แปลงที่ 2 จำนวน.....ไร่.....งาน.....ตารางวา ใช้ประโยชน์.....

- แปลงที่ 3 จำนวน.....ไร่.....งาน.....ตารางวา ใช้ประโยชน์.....

- แปลงที่ 4 จำนวน.....ไร่.....งาน.....ตารางวา ใช้ประโยชน์.....

- แปลงที่ 5 จำนวน.....ไร่.....งาน.....ตารางวา ใช้ประโยชน์.....

5.2) ท่านเช่าที่ดินของผู้อื่นทั้งหมดรวม.....แปลง

- แปลงที่ 1 จำนวน.....ไร่.....งาน.....ตารางวา ใช้ประโยชน์.....

- แปลงที่ 2 จำนวน.....ไร่.....งาน.....ตารางวา ใช้ประโยชน์.....

ตอนที่ 2 การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้

1. ชนิดของป่าที่เก็บหา ได้แก่.....

2. การนำของป่าที่เก็บหามาใช้ประโยชน์ (กิน/ขาย)

ลำดับที่	ชนิดของป่า	วัตถุประสงค์ในการใช้ประโยชน์		หมายเหตุ
		บริโภคในครัวเรือน(กก.)	ขาย(กก.)	
1	เห็ดถอบ			
2	เห็ดด่าน			
3	เห็ดแดง			
4	เห็ดลม			
5	เห็ดโคน			
6	เห็ดมอนไข่			
7	เห็ดหูหนู			
8	เห็ดมัน			
9	เห็ดขอนขาว			
10	หน่อไร่			
11	หน่อหก			
12	หน่อซาง			
13	หน่อบง			
14	จะค่าน			
15	ผักหวาน			
16	หน่อหวายฝาด			
17	ตำว			
18	ปลีกกล้วยป่า			
19	หนอนไม้ไผ่			
20	น้ำผึ้ง			
21	ของป่าอื่นๆ			

ภาคผนวก ง
แบบสัมภาษณ์ถึงโครงสร้างกลุ่มผู้เก็บหาของป่า

แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้างกลุ่มผู้เก็บหาของป่า

การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้

1. ชนิดของป่าที่เก็บหา ได้แก่.....

2. สถานที่เก็บหาของป่า (สัมภาษณ์และทำแผนที่เส้นทางเก็บหาของป่า)
 - 2.1) บริเวณที่เข้าไปเก็บหาอยู่บริเวณไหน/เรียกชื่ออย่างไร
 - 2.2) ความห่างไกลจากหมู่บ้าน/ระยะทางที่เดินทางไปเก็บหา
 - 2.3) สภาพพื้นที่เป็นป่าเหล่า/ป่าธรรมชาติ/อื่นๆ
 - 2.4) ขนาดพื้นที่ประมาณเท่าไร/หรือใช้เวลาการเดินทางเก็บหามาก/น้อย
 - 2.5) ชนิดและปริมาณของป่าในพื้นที่มีปริมาณมาก/น้อย พบได้ง่าย/ยาก
 - 2.6) ปัญหาที่พบในการเก็บหาของป่า

3. วิธีการเก็บหาของป่าแต่ละชนิด
 - 3.1) วิธีการเก็บหาเห็ดจำแนกตามชนิด
 - 3.2) วิธีการเก็บหาหน่อไม้จำแนกตามชนิด
 - 3.3) วิธีการเก็บหาผักป่าจำแนกตามชนิด
 - 3.4) วิธีการเก็บหาผักป่าจำแนกตามชนิด
 - 3.5) วิธีการเก็บหาของป่าอื่นๆจำแนกตามชนิด

4. การขายของป่า
 - 4.1) ขายที่ไหน ขายให้ใคร ขายอย่างไร
 - 4.2) ราคาขายของป่าในแต่ละชนิด
 1. ราคาที่ขายในหมู่บ้าน
 2. ราคาขายนอกหมู่บ้าน

ตารางผนวกที่ ๑1 ประเพณีและวัฒนธรรมที่สำคัญในรอบปีของหมู่บ้านห้วยต้มตามเทศกาล

ประเพณี	ม.ค.	ก.พ.	มี.ค.	เม.ย.	พ.ค.	มิ.ย.	ก.ค.	ส.ค.	ก.ย.	ต.ค.	พ.ย.	ธ.ค.
ทานข้าวใหม่	←→											
เบิกบ้าน	←→											
สืบชะตา	←→											
ทูลขวัญผู้สูงอายุ				←→								
เลี้ยงผี					←→							
เอามือ(ลงแขก)	←→											
สังฆบ้าน				←→								
ทูลขวัญข้าว		←→										
สัญลักษณ์:	←→											

ช่วงเวลาของการ
จัดประเพณี

ที่มา: จากการประชุมกลุ่มย่อยตัวแทนผู้นำชุมชน ผู้สูงอายุ และผู้รู้

ตารางผนวกที่ ๒ การจัดลำดับความสำคัญให้กับกลุ่มที่จัดตั้งในชุมชนบ้านห้วยติ่ม

ชื่อกลุ่ม	เลี้ยงสุกร	ตั้งจะ ออมทรัพย์	กองทุน เงินล้าน	กองทุน กขคจ.	ปลูก ข้าวโพด	แม่บ้าน	กองทุน สุขภาพ	เยาวชน
เลี้ยงสุกร		ตั้งจะ ออมทรัพย์	กองทุน เงินล้าน	กองทุน กขคจ.	ปลูก ข้าวโพด	แม่บ้าน	กองทุน สุขภาพ	เยาวชน
ตั้งจะ ออมทรัพย์			ตั้งจะ ออมทรัพย์	ตั้งจะ ออม ทรัพย์	ปลูก ข้าวโพด	ตั้งจะ ออมทรัพย์	ตั้งจะ ออม ทรัพย์	เยาวชน
กองทุน เงินล้าน				กองทุน เงินล้าน	ปลูก ข้าวโพด	แม่บ้าน	กองทุน เงินล้าน	เยาวชน
กองทุน กขคจ.					ปลูก ข้าวโพด	กองทุน กขคจ.	กองทุน กขคจ.	เยาวชน
ปลูก ข้าวโพด						ปลูก ข้าวโพด	ปลูก ข้าวโพด	ปลูก ข้าวโพด
แม่บ้าน							แม่บ้าน	เยาวชน
กองทุน สุขภาพ								กองทุน สุขภาพ
เยาวชน								
<u>คะแนน</u>	<u>0</u>	<u>5</u>	<u>3</u>	<u>3</u>	<u>7</u>	<u>3</u>	<u>2</u>	<u>5</u>
<u>ลำดับ</u>	<u>5</u>	<u>2</u>	<u>3</u>	<u>3</u>	<u>1</u>	<u>3</u>	<u>4</u>	<u>2</u>

ที่มา: จากการประชุมกลุ่มย่อยตัวแทนครัวเรือน

ตารางผนวกที่ 3 ชนิดของเห็ดและช่วงเวลาการเก็บหาเห็ดของชุมชนบ้านห้วยติ่ม

ชื่อสามัญไทย	ชื่อวิทยาศาสตร์	ช่วงเวลาการเก็บหาเห็ด											
		ฤดูหนาว		ฤดูร้อน				ฤดูฝน				ฤดูหนาว	
		ม.ค.	ก.พ.	มี.ค.	เม.ย.	พ.ค.	มิ.ย.	ก.ค.	ส.ค.	ก.ย.	ต.ค.	พ.ย.	ธ.ค.
เห็ดถอบ	<i>Astraeus hygrometricus</i> (Pers.) Morgan												
เห็ดดำ	<i>Russula nigricans</i> (Bull.) Fr.												
เห็ดโคน	<i>Termitomyces Sp.</i>												
เห็ดลม	<i>Lentinus polychros</i> lev.												
เห็ดมอนไข่	<i>Amanita hemibapha</i> (Berk. et Broome) Heim												
เห็ดแดง	<i>Russula rosacea</i> Per. Ex S.F. Gray												
เห็ดมัน	<i>Cantharellus cibarius</i> Fr.												
เห็ดขอนขาว	<i>Lentinus squarrosulus</i> Mont.												
เห็ดหูหนู	<i>Auricularia auricula</i> (Hook.) Underw.												

สัญลักษณ์

ช่วงเวลาการเก็บหาของป่า

ที่มา: จากการประชุมกลุ่มย่อยตัวแทนครัวเรือนที่เก็บหาของป่าเพื่อขาย

ตารางผนวกที่ ๔ ชนิดของหน่อไม้และช่วงเวลาการเก็บหาหน่อไม้ของชุมชนบ้านห้วยติ่ม

ชื่อ สามัญ ไทย	ชื่อวิทยาศาสตร์	ช่วงเวลาการเก็บหาหน่อไม้											
		ฤดูหนาว		ฤดูร้อน				ฤดูฝน				ฤดูหนาว	
		ม.ค.	ก.พ.	มี.ค.	เม. ย.	พ.ค.	มิ.ย.	ก.ค.	ส.ค.	ก.ย.	ต.ค.	พ.ย.	ธ.ค.
หน่อไร่	<i>Gigantochloa albociliata</i>												
หน่อหก	<i>Dendrocalamus hamiltonii</i>												
หน่อซาง	<i>Dendrocalamus strictus</i>												
หน่อบง	<i>Bambusa nutans</i>												

สัญลักษณ์

ช่วงเวลาการเก็บหาของป่า

ที่มา: จากการประชุมกลุ่มย่อยตัวแทนครัวเรือนที่เก็บหาของป่าเพื่อขาย

ตารางผนวกที่ ๕ ของป่าอื่น ๆ และช่วงเวลาการเก็บหาหน่อไม้ของชุมชนบ้านห้วยติ่ม

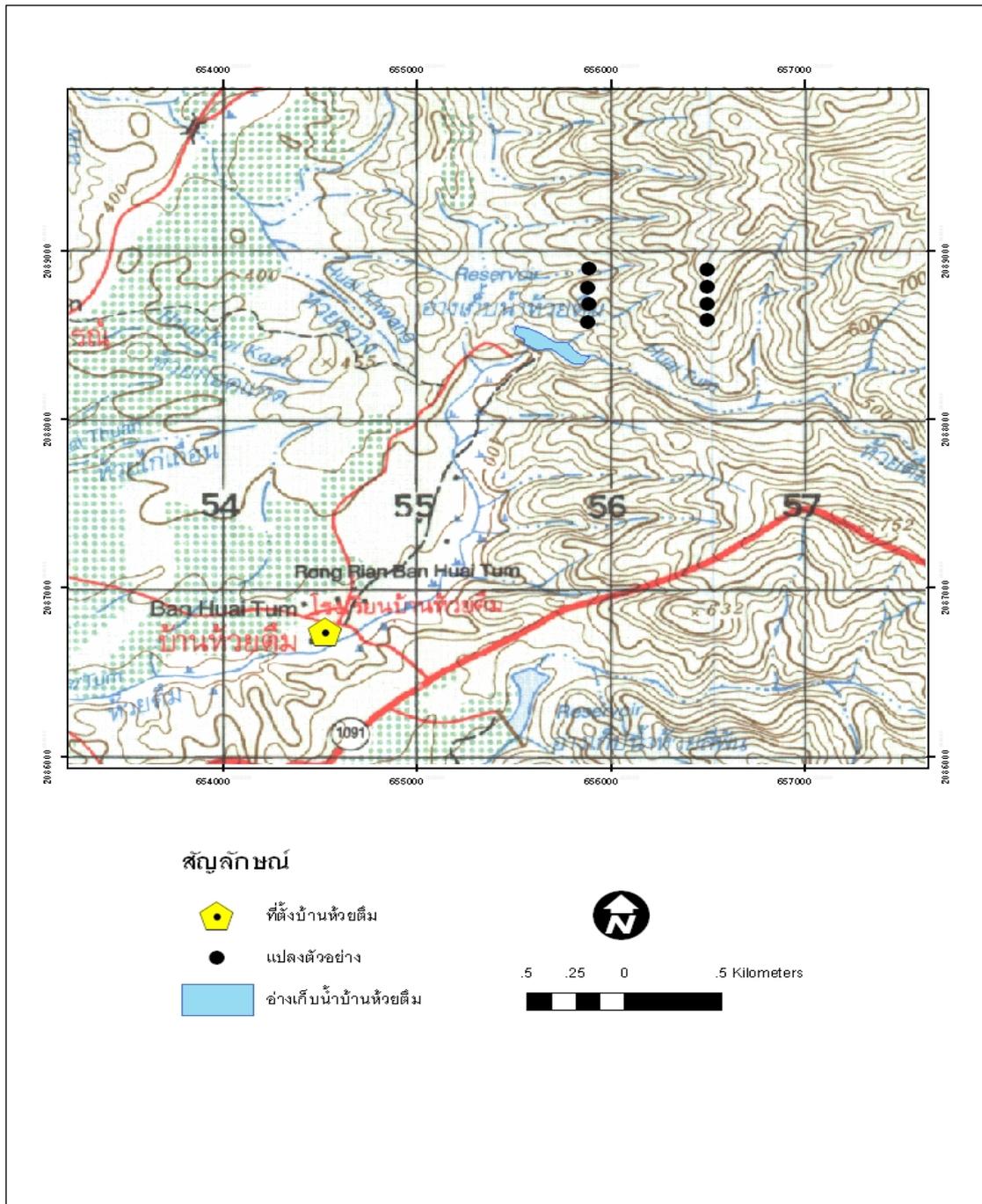
ชื่อสามัญไทย	ชื่อวิทยาศาสตร์	ช่วงเวลาการเก็บหา											
		ฤดูหนาว		ฤดูร้อน				ฤดูฝน				ฤดูหนาว	
		ม.ค.	ก.พ.	มี.ค.	เม. ย.	พ.ค.	มิ.ย.	ก.ค.	ส.ค.	ก.ย.	ต.ค.	พ.ย.	ธ.ค.
ผักหวานป่า	<i>Leptonychia heteroclita Kurz.</i>												
จะคำน	<i>Piper sp</i>												
หนอนไม้ไผ่	<i>Amphisa sp</i>												
น้ำผึ้ง													
ปลีกล้วยป่า	<i>Bombax ciba</i> Linn.												
ยอดหวายฝาด	<i>Calamus rotang</i> Linn.												
ลูกตำลึง	<i>Arenga pinnata</i>												

สัญลักษณ์

ช่วงเวลาการเก็บหาของป่า

ที่มา: จากการประชุมกลุ่มย่อยตัวแทนครัวเรือนที่เก็บหาของป่าเพื่อขาย

ภาพผนวกที่ ๑1 ตำแหน่งแปลงตัวอย่างสถานภาพทรัพยากรป่าไม้บริเวณที่ชาวบ้านห้วยตึ่มใช้ประโยชน์

สภาพป่าเบญจพรรณ

สภาพป่าเบญจพรรณ

สภาพป่าเต็งรัง

สภาพป่าเต็งรัง

ภาพผนวกที่ ๖2 สภาพป่าบริเวณที่ชาวบ้านห้วยติ่มมีการใช้ประโยชน์

เห็ดด่าน

เห็ดโคน

เห็ดมอนไข่

เห็ดแดง

หนอนไม้ไผ่

หน่อไผ่บง

ภาพผนวกที่ 3 ของป่าบางชนิดที่พบในบริเวณพื้นที่ป่าที่ชาวบ้านห้วยต้มมีการใช้ประโยชน์

ที่มา: จากการเดินสำรวจร่วมกับชาวบ้าน

แบ่งกลุ่มวาดภาพหมู่บ้าน

ตัวแทนกลุ่มบรรยายภาพที่วาด

การสำรวจวางแผนตัวอย่างทรัพยากรป่าไม้

การเดินสำรวจป่าร่วมกับชาวบ้าน

การสัมภาษณ์ผู้นำ ผู้สูงอายุ และผู้รู้ เพื่อศึกษาประวัติหมู่บ้าน

การประชุมกลุ่มย่อยตัวแทนครัวเรือน เพื่อจัดทำปฏิทินการเพาะปลูก

ภาพผนวกที่ ๓4 การศึกษาข้อมูลร่วมกับชาวบ้านห้วยติ่ม